

Praktijken voor de aanpak van eenzaamheid bij oudere migranten

Onderzoek in opdracht van de Coalitie Erbij

Marjan de Gruijter
Rianne Verwijs

Mei 2010

Inhoud

1	Inleiding	5
1.1	Achtergrond van Coalitie ERBIJ	5
1.2	Aanleiding en vraagstelling van het onderzoek	9
1.3	Onderzoeksopzet	10
1.4	Leeswijzer voor het rapport	11
2	Oudere migranten en eenzaamheid	13
2.1	Eenzaamheid bij oudere migranten	13
2.2	Leefsituatie	15
2.3	Bereik van oudere migranten en voorzieningengebruik	19
2.4	Conclusies	21
3	Praktijkervaringen oudere migranten en eenzaamheid	23
3.1	Introductie	23
3.2	Kennis en ervaringen met het bereiken van oudere migranten	27
3.3	Kennis en ervaringen met betrekking tot eenzaamheid en oudere migranten	33
3.4	Conclusies	35
4	Projecten rondom eenzaamheid en oudere migranten	39
4.1	Enkele projecten uitgelicht	40
4.2	Conclusies	46
5	Ambities voor de toekomst	49
5.1	Prioriteiten	49
5.2	Randvoorwaarden	51
5.3	Conclusies	55
6	Conclusies en aanbevelingen	57
6.1	Conclusies	57
6.2	Aanbevelingen	59
	Literatuur	61
Bijlage 1	Leden van de Coalitie ERBIJ	63
Bijlage 2	Leden van de begeleidingscommissie	65
Bijlage 3	Geïnterviewden	67
Bijlage 4	Verslag bijeenkomst Duurzame Ontmoeting	69

1 *Inleiding*

Deze rapportage doet verslag van het onderzoek *Eenzaamheid onder ouderen. Moeilijk bereikbare doelgroepen in beeld* dat het Verwey-Jonker Instituut in de periode maart tot en met augustus 2009 heeft uitgevoerd in opdracht van de Coalitie ERBIJ. De centrale vraag van het onderzoek luidt hoe eenzaamheid onder ouderen van niet-Nederlandse herkomst - door maatschappelijke organisaties - kan worden aangepakt.

Coalitie ERBIJ bestaat uit verschillende maatschappelijke organisaties en maatschappelijk betrokken ondernemingen die zich verenigd hebben in een nationale coalitie, teneinde eenzaamheid in Nederland slagvaardig tegen te gaan.

Het onderzoek, dat gefinancierd is door de Stichting Sluyterman van Loo, heeft tot doel te verkennen op welke wijze organisaties (van de Coalitie ERBIJ) op dit moment omgaan met eenzame ouderen met verschillende etnische achtergronden. Het onderzoek vormt de opmaat voor een plan van de Coalitie ERBIJ om eenzame ouderen beter te bereiken en te bedienen. De onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut zijn bijgestaan door een begeleidingscommissie, die bestond uit betrokkenen van de Coalitie ERBIJ. Als bijlage is een lijst met de leden van de begeleidingscommissie opgenomen.

1.1 *Achtergrond van Coalitie ERBIJ*

De Coalitie ERBIJ is begin 2009 opgericht, op initiatief van KPMG. Vanuit hun beleid in het kader van maatschappelijk verantwoord ondernemen, wilde KPMG eenzaamheid op de agenda zetten. KPMG heeft het initiatief genomen voor de Coalitie ERBIJ, omdat eenzaamheid een omvangrijk maatschappelijk probleem is, waar bovendien een taboe op lijkt te liggen.¹

KPMG wil de eigen netwerken en kennis gebruiken om zich in te zetten voor de bestrijding van eenzaamheid.

De bedoeling is dat bedrijven en organisaties zich aansluiten en dat Coalitie ERBIJ een samenwerkingsverband wordt op wijk- en buurtniveau.

In de Coalitie ERBIJ hebben organisaties hun krachten gebundeld en gaan zij samen de strijd aan tegen eenzaamheid. Deze samenwerking kent drie pijlers:

¹ www.volkskrant.nl, 10 februari 2009, 'Eenzaamheid bestrijden past in beleid van KPMG' door Wouter Keuring.

- a. Eenzaamheid op de (politieke) agenda zetten; oftewel bewustwording bij de overheid teweegbrengen.
- b. Het verzamelen van *best practices*: welke middelen werken in de praktijk nu echt?
- c. Specifieke aandacht voor migrantenouderen: het bereiken van deze groep en het aanpakken van de specifieke problematiek.

De Coalitie ERBIJ bestaat inmiddels uit 13 maatschappelijke organisaties en maatschappelijk betrokken ondernemingen die zich verenigd hebben in een nationale coalitie om eenzaamheid in Nederland slagvaardig tegen te gaan. Vooralnog zijn de volgende organisaties aangesloten:

- Algemene Nederlandse Gehandicapten Organisatie (ANGO)
- Chronisch zieken en Gehandicapten Raad Nederland
- Federatie Sensor
- Fonds Psychische Gezondheid
- FORUM
- Het Nederlandse Rode Kruis (netwerkpartner)
- KPMG
- Mezzo
- Nationaal Ouderenfonds
- De Zonnebloem
- Raad van Kerken Nederland
- Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg
- Humanitas
- Maatschappelijke Ondernemersgroep (MOgroep)

Hieronder worden alle aangesloten organisaties van de Coalitie ERBIJ kort besproken:

Algemene Nederlandse Gehandicapten Organisatie

De Algemene Nederlandse Gehandicapten Organisatie (in het vervolg: ANGO) is een algemene landelijke vereniging van, voor en door mensen met een functiebeperking en chronisch zieken.

Doelstelling van de ANGO is het verbeteren van de levensomstandigheden van mensen met een functiebeperking of chronische ziekte. Hieraan wordt invulling gegeven door het informeren en adviseren van leden vanuit praktijkervaring, door collectieve belangenbehartiging en door het bieden van individuele hulp. De ANGO telt 17.500 leden bij de 80 afzonderlijke ANGO-afdelingen, die weer ondergebracht zijn in 10 districten (bron: www.ango.nl).

Chronisch Zieken en Gehandicaptenraad Nederland

De Chronisch Zieken en Gehandicapten Raad Nederland (in het vervolg: de CG-Raad) is de koepel van organisaties van mensen met een chronische ziekte of een handicap. Uitgangspunt in alle activiteiten is dat mensen met een chronische aandoening of handicap als volwaardig burger kunnen deelnemen, met gelijke rechten, kansen en plichten. De belangrijkste taken van de CG-raad zijn collectieve belangenbehartiging en het bieden van ondersteuning en service aan de lidorganisaties en aangesloten organisaties (bron: www.cgraad.nl).

Federatie Sensoor

Federatie Sensoor (vroeger: SOS Telefonische Hulpdienst) biedt een luisterend oor via telefoon, chat of email, aan mensen met uiteenlopende vragen en problemen. Sensoor is dag en nacht bereikbaar en gesprekken worden anoniem en vertrouwelijk behandeld. Uitgangspunt van Sensoor is het bieden van 'echte aandacht', zeven dagen per week, 24 uur per dag (bron: www.sensoor.nl).

Fonds Psychische Gezondheid

Het Fonds Psychische Gezondheid is een goed doel dat zich inzet voor mensen met psychische problemen en hun omgeving; en voor verbetering van de psychische gezondheid van mensen in Nederland. Het Fonds Psychische Gezondheid is gericht op het stimuleren van vernieuwingen in de geestelijke gezondheidszorg, waarbij de nadruk ligt op het verbeteren van de kwaliteit van leven van patiënten en verbetering van behandeling en zorg (bron: www.psychischegezondheid.nl).

FORUM, instituut voor Multiculturele Ontwikkeling

FORUM is een onafhankelijk kennisinstituut op het terrein van multiculturele vraagstukken vanuit het perspectief van de democratische rechtsstaat, sociale cohesie en gedeeld burgerschap. FORUM vergaart kennis op het brede terrein van integratie, stelt deze beschikbaar en zet de kennis om in praktisch toepasbare methoden en producten.

De missie van FORUM is het bijdragen aan de stabiliteit van Nederland. Hierop wordt ingezet door het bevorderen van sociale cohesie, multi-etnisch samenleven en gedeeld burgerschap (bron: www.forum.nl).

Het Nederlandse Rode Kruis

Het Nederlandse Rode Kruis is een onafhankelijke vereniging met als algemene missie: het voorkomen en verzachten van menselijk lijden waar dan ook, het beschermen van levens en gezondheid en het waarborgen van respect voor de mens. Het Rode Kruis biedt noodhulp of sociale hulp. Noodhulp vindt plaats ter aanvulling op de hulp die de overheid na een ramp biedt; bij sociale hulp in Nederland gaat het voornamelijk om het voorkomen of verminderen van eenzaamheid en sociaal isolement om zo de zelfredzaamheid van mensen te versterken. De afdelingen van het Rode Kruis bieden verschillende sociale activiteiten aan, zoals huisbezoek, oppashulp, internetles en taalstages, maar ook recreatieve activiteiten als uitstapjes, sportbegeleiding en contactbijeenkomsten (bron: www.rodekruis.nl).

KPMG

KPMG is een accountantsorganisatie. In de visie van KPMG moet het creëren van economische meerwaarde samengaan met sociale rechtvaardigheid en een goede leefomgeving, oftewel maatschappelijk verantwoord ondernemen. Een van de onderdelen van maatschappelijk verantwoord ondernemen is het investeren in de samenleving. Hiertoe wordt vanuit KPMG de vrijwillige inzet gestimuleerd van medewerkers voor projecten die zich richten op het verbeteren van kwetsbare groepen in de samenleving (bron: www.kpmg.nl).

Mezzo

Mezzo is een organisatie die opkomt voor de belangen van mantelzorgers, organisaties die mantelzorgers ondersteunen en lokale en regionale organisaties die vrijwilligers in de zorg inzetten. Mezzo geeft steun, informatie en advies aan mensen die zich langdurig en onbetaald inzetten voor anderen. In het kader van belangenbehartiging is Mezzo de spreekbuis van mantelzorgers en van organisaties die mantelzorgers steunen en vrijwilligers inzetten. Daarnaast houdt Mezzo zich bezig met het geven van voorlichting en advies aan mantelzorgers, beroepskrachten en beleidsmakers. Ook ontwikkelt Mezzo producten en diensten voor mantelzorgers en beroepskrachten die mantelzorgers ondersteunen of vrijwilligers inzetten (bron: www.mezzo.nl).

Nationaal Ouderenfonds

Het Nationaal Ouderenfonds zet zich actief in voor het welzijn van kwetsbare ouderen in Nederland, met als belangrijkste doel de bestrijding van eenzaamheid en het verbeteren van de kwaliteit van leven. Het Ouderenfonds richt zich in het bijzonder op het bestrijden van eenzaamheid en (verborgen) armoede en het bevorderen van veiligheid, een goede ouderenzorg en een gezonde oude dag.

Deze doelstellingen worden gerealiseerd door het geven voor voorlichting, het subsidiëren van welzijnsprojecten van derden en het organiseren van activiteiten en projecten (bron: www.ouderenhulp.nl).

De Zonnebloem

De Zonnebloem is een vrijwilligersorganisatie die zich inzet voor mensen die door ziekte, handicap of gevorderde leeftijd lichamelijke beperkingen hebben en voor wie als gevolg daarvan een sociaal isolement dreigt. Door de lichamelijke beperking(en) is men veelal verminderd in staat deel te nemen aan het maatschappelijk leven en ervaart men een gebrek aan persoonlijk contact. De Zonnebloem is er op gericht een positieve bijdrage te leveren aan het leven van deze doelgroep, door het bieden van mogelijkheden om contacten te leggen en activiteiten te ondernemen.

Het aanbod is steeds gericht op het in contact brengen van mensen: gezelschap en een goed gesprek staan centraal (bron: www.zonnebloem.nl).

Raad van Kerken Nederland

De Raad van Kerken in Nederland is een gemeenschap van zeventien christelijke kerken in Nederland. Een van de doelstellingen van de Raad van Kerken is het leveren van een bijdrage aan het welzijn van mensen in de samenleving vanuit een specifiek christelijke benadering. Het ontmoeten van mensen van andere religies maakt hier ook deel van uit. De Raad werkt met beraadgroepen en projectgroepen, waarin deskundigen van binnen en van buiten de lidkerken van de Raad participeren. Naast relaties met kerken onderhoudt de Raad ook contacten met vertegenwoordigers van andere religies, met overheden, politieke partijen en diverse maatschappelijke organisaties (bron: www.raadvankerken.nl).

Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg

Het Leger des Heils is een internationale beweging en behoort tot de universele christelijke kerk. Sinds eind 1988 bestaat het Leger des Heils in Nederland uit een kerkgenootschap en vier stichtingen. Het Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg is verantwoordelijk voor de professionele

gezondheidszorg en het welzijnswerk van het Leger des Heils in Nederland. Het dienstenaanbod bestaat uit maatschappelijke opvang, ouderen- en gezondheidszorg, jeugdzorg, geestelijke gezondheidszorg, reclassering, verslavingszorg, preventie en maatschappelijk herstel. Dit vindt plaats vanuit een christelijke motivatie waarin rechtvaardigheid, gerechtigheid en solidariteit centraal staan. Er wordt zonder onderscheid des persoons materiële en immateriële hulp verleend aan medemensen in de Nederlandse samenleving die om uiteenlopende redenen een direct of indirect beroep doen op (werkeenheden van) de stichting (bron: www.legerdesheils.nl).

Humanitas

Humanitas is een landelijke vereniging voor maatschappelijke dienstverlening en samenlevingsopbouw, waarbij wordt uitgegaan van de humanistische waarden gelijkwaardigheid, zelfbeschikking, verantwoordelijkheid en verbondenheid. De dienstverlening is veelal lokaal georganiseerd en richt zich op de gebieden wonen, welzijn en zorg. De projecten zijn vaak kleinschalig van aard, zoals maatjesprojecten en huisbezoeken.

De missie van Humanitas is opkomen voor een samenleving waarin mensen actief vormgeven aan hun eigen leven en verantwoordelijkheid nemen voor het samenleven met elkaar (bron: www.humanitas.nl).

MOgroep

In de MOgroep (Maatschappelijk Ondernemers Groep) bundelen ruim 1700 ondernemers in Welzijn & Maatschappelijke Dienstverlening, Jeugdzorg en Kinderopvang hun krachten. De MOgroep treedt voor de branches op als werkgeversorganisatie. MOgroep Welzijn & Maatschappelijke Dienstverlening, MOgroep Jeugdzorg en MOgroep Kinderopvang profileren zich zelfstandig richting politiek en op maatschappelijke podia. Ze regelen arbeidsvoorwaarden, signaleren tendensen, verspreiden kennis en volgen en brengen nieuws.

1.2 Aanleiding en vraagstelling van het onderzoek

De Coalitie ERBIJ wil meer inzicht in de wijze waarop eenzaamheid onder ouderen van niet-Nederlandse herkomst in Nederland door maatschappelijke organisaties (van de Coalitie ERBIJ) kan worden aangepakt. Daarbij is het van belang te weten hoe men op dit moment met deze kwestie omgaat en of ouderen met een andere etnische herkomst worden bereikt. Naast inzicht in de bestaande situatie en een inventarisatie van behoeften van organisaties die allochtone ouderen (beter) willen bereiken, heeft de Coalitie ERBIJ behoefte aan advies gericht op het beter bereiken en bedienen van allochtone ouderen.

Van deze behoeften zijn de volgende vraagstellingen afgeleid:

1. Wat zijn de huidige ervaringen van organisaties (van de Coalitie ERBIJ) in het bereiken van en werken met eenzame ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen en wat zijn mogelijke kennisbehoeften die hieruit voortvloeien?
2. Welke stappen kunnen door de Coalitie ERBIJ ondernomen worden om eenzame allochtone ouderen beter te bereiken en te bedienen?

Om de vragen te kunnen beantwoorden, dienen kennis, ervaringen en strategieën in beeld gebracht te worden die op dit moment beschikbaar zijn aangaande het bereiken van eenzame ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen in Nederland, evenals de interveniërende maatregelen die daarbij getroffen worden.

De doelgroep van dit project betreft dus allereerst de partijen zoals deze zijn verenigd in de Coalitie ERBIJ. Deze worden direct aangesproken op hun mogelijkheden voor het bereiken van een waarschijnlijk groter wordende groep eenzame ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen in Nederland. Het bereik van de Coalitie ERBIJ is in potentie erg groot, zodat ook andere partijen zoals ministeries, kennisinstituten en fondsen aangesproken kunnen worden op de mogelijke stappen die ze kunnen nemen. Uiteindelijk moet dit effect gaan krijgen op de mogelijkheden voor ouderen uit verschillende etnische groepen in Nederland om te werken aan de gewenste sociale relaties.

1.3 *Onderzoeksopzet*

Het onderzoek bestaat uit diverse onderdelen. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, wordt eerst een beknopte *state of the art* geschetst van kennis en ontwikkelingen op het terrein van eenzaamheid (onder allochtone ouderen), methodieken om (eenzame) allochtone ouderen te bereiken en de leefsituatie van allochtone ouderen.

Vervolgens is in overleg met de begeleidingscommissie een selectie gemaakt van de te interviewen organisaties, waaronder zich zowel Coalitie-leden als niet-leden bevinden. Vijf lidorganisaties van de Coalitie ERBIJ zijn geselecteerd voor de interviews; per organisatie is - indien relevant - met twee personen een interview afgenomen². Doel van de interviews was het verkrijgen van antwoorden op de volgende vragen:

- Waar en wanneer zijn eenzame ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen in beeld bij de organisaties?
- Hoe is de inschatting van het probleem van eenzaamheid onder groepen allochtone ouderen?
- Welke methoden worden er gebruikt om deze groepen te bereiken?
- Welke interventies worden ingezet om eenzaamheid onder groepen allochtone ouderen te verminderen?
- Welke ervaringen zijn er met de verschillende interventies?
- Welke behoeften leven er aan extra kennis en inzicht omtrent het bereiken van en werken met mensen uit bedoelde groepen?

Naast de lidorganisaties van de Coalitie zijn vier organisaties die (nog) geen lid zijn van de Coalitie ERBIJ benaderd voor diepte-interviews. Ook hier heeft de begeleidingscommissie een aantal relevante organisaties gesuggereerd. Het gaat hier in het bijzonder om organisaties die zich (nog) niet hebben aangesloten bij de Coalitie ERBIJ, maar die wél succesvol zijn in het *bereiken* van allochtone ouderen en/of *het verminderen van eenzaamheid onder allochtone ouderen*.

2 Bij twee lidorganisaties is een dubbelinterview gehouden (twee respondenten tegelijkertijd); bij één lidorganisatie kon worden volstaan met één uitgebreid interview omdat zowel op beleidsniveau als praktijkniveau ruim voldoende informatie naar voren kwam.

Bij elk van deze niet-lidorganisaties is een interview afgenomen. Doel van deze interviews was om na te gaan wat voor de (leden van de) Coalitie ERBIJ de benodigde randvoorwaarden en ingrediënten zijn om allochtone ouderen in de toekomst beter te (gaan) bereiken en bedienen. Van de interviews met elke organisatie (lid of geen lid) is een schriftelijk verslag gemaakt, dat vervolgens teruggekoppeld is aan de betreffende organisaties. In veel gevallen hebben respondenten het Verwey-Jonker Instituut nadere informatie verschaft in de vorm van projectplannen, jaarverslagen, et cetera. Ook dit is, naast de openbare informatie op de websites van de organisaties, meegenomen in het interviewverslag. In totaal zijn er 13 respondenten geïnterviewd, middels 11 interviews (waaronder twee dubbelinterviews). In de bijlagen is een lijst opgenomen met de respondenten die zijn geïnterviewd.

Naast de genoemde interviewverslagen met leden van de Coalitie Erbij en andere professionals en instellingen die zich inzetten voor oudere migranten, is ook het verslag van de bijeenkomst 'Duurzame ontmoetingen' als bron voor deze studie gebruikt. De bijeenkomst vond plaats op zaterdag 16 mei 2009 en werd georganiseerd door Stichting ASHA, de Nationale Coalitie Erbij, coalitiepartner FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling en het Verwey-Jonker Instituut. Aan deze bijeenkomst namen (zelforganisaties van) oudere migranten deel. Doel van 'Duurzame ontmoetingen' was na te gaan welke kansen en knelpunten zich voordoen bij de diverse groepen oudere migranten rondom thema's als ouder worden (in Nederland) en eenzaamheid. In de bijlagen is een uitgebreid verslag opgenomen van deze bijeenkomst.

1.4 Leeswijzer voor het rapport

In hoofdstuk twee gaan we eerst kort in op het verschijnsel eenzaamheid bij ouderen migranten. Daarna schetsen we een beeld van de leefsituatie van oudere migranten in Nederland op dit moment en de mate waarin oudere migranten gebruik maken van bestaande voorzieningen.

In hoofdstuk drie, vier en vijf bespreken we de resultaten van de interviews. In hoofdstuk drie staan de praktijkervaringen van de geïnterviewde organisaties centraal. In hoofdstuk vier worden enkele projecten - waaruit relevante ervaringen te destilleren zijn - besproken. In hoofdstuk vijf bespreken we de ambities van de geïnterviewde organisaties en de randvoorwaarden die zij hebben genoemd voor het succesvol vormgeven aan ondersteuning van migrantenouderen, teneinde eenzaamheid te verminderen of te voorkómen.

In hoofdstuk zes presenteren we - aan de hand van de onderzoeksvragen - samenvattende conclusies en aanbevelingen. Deze rapportage bevat tevens een lijst van geraadpleegde literatuur en enkele bijlagen.

2 *Oudere migranten en eenzaamheid*

In dit hoofdstuk schetsen we eerst een zeer beknopt beeld van de huidige stand van zaken van onderzoek naar eenzaamheid bij oudere migranten. Vervolgens gaan we in op de leefsituatie van oudere migranten waarbij de nadruk ligt op factoren die eenzaamheid kunnen beïnvloeden. Tot slot bespreken we het gebruik van voorzieningen en het bereik van voorzieningen door oudere migranten.

2.1 *Eenzaamheid bij oudere migranten*

Zoals in hoofdstuk één is uiteengezet, vormt het onderwerp eenzaamheid bij oudere migranten als zodanig geen zelfstandig onderwerp van deze studie. Hier gaat het om de praktijken die ontwikkeld zijn - en in de toekomst ontwikkeld zouden kunnen worden - om eenzaamheid bij oudere migranten te voorkómen of te verminderen. Niettemin bespreken we in deze paragraaf kort wat al bekend is over eenzaamheid bij oudere migranten.

Eenzaamheid is een complex maatschappelijk probleem. Allereerst is het de vraag wat men precies onder eenzaamheid verstaat. We vatten eenzaamheid op als een als onplezierig en ontoelaatbaar ervaren discrepantie tussen de gerealiseerde en de gewenste relaties (De Jong Gierveld, 1984, Fokkema & van Tilburg, 2005). Er zijn twee vormen van eenzaamheid te onderscheiden.

Sociale eenzaamheid is gekoppeld aan een tekort aan sociale integratie, het ontbreken van contacten met mensen waarmee men bijvoorbeeld gemeenschappelijke kenmerken deelt zoals vrienden en vriendinnen. *Emotionele eenzaamheid* treedt op als iemand een hechte, intieme band mist met één ander persoon, in de meeste gevallen een levenspartner.

De werkelijke omvang van eenzaamheid is niet altijd inzichtelijk; zo kunnen er veel verborgen vormen van eenzaamheid zijn. In het geval van oudere migranten kan bovendien meespelen dat zij soms minder deelnemen in de Nederlandse maatschappij.

Hoeveel oudere migranten (= 55⁺³) zullen er nu en in de nabije toekomst in Nederland wonen? De groep niet-westerse allochtone ouderen groeit de komende tijd. De groep telt momenteel bijna

3 Hier is gekozen voor definiëring van de doelgroep oudere migranten als personen van 55 jaar en ouder. Dit is een veelgebruikte afbakening. Het Sociaal en Cultureel Planbureau hanteert bijvoorbeeld deze leeftijdsgrens in het SCP rapport *Gezondheid en Welzijn van allochtone ouderen* (2004). Soms wordt echter uitgegaan van een leeftijdsgrens van 50+ of zelfs 45+. Achterliggend idee is dat sommige allochtone ouderen

160.000 personen van 55 jaar en ouder. Dat is ruim 9% van de totale groep allochtonen, terwijl onder autochtonen het percentage 55-plussers bijna 30% bedraagt. De grootste groep bestaat uit Surinaamse ouderen (28% van de niet-westerse allochtone ouderen), gevolgd door de Turkse (20%), Marokkaanse (19%) en Antilliaanse ouderen (8%). De overige 25% zijn afkomstig uit verschillende etnische groepen (CBS Statline, cijfers per 1 januari 2008). De omvang van de groep allochtone ouderen neemt snel toe en zal in 2020 verdrievoudigd zijn. Op dit moment zijn de meeste allochtone ouderen nog tussen de 55 en 65 jaar, maar in de toekomst zal het aantal 65-plussers en 75-plussers stijgen. Kortom, de doelgroep oudere (niet-westerse) migranten is nu nog redelijk klein, maar zal in de toekomst snel groeien.

Het is nog goeddeels onduidelijk hoe het is gesteld met gevoelens van eenzaamheid onder ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen in Nederland. Ook weten we niet hoe mensen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen denken over eenzaamheid, zowel wat betreft eenzaamheid binnen de eigen bevolkingsgroep, als in Nederland.

Wel zijn er enkele onderzoeken uitgevoerd op kleine schaal, die een inkijk geven in de factoren die mogelijk samenhangen met eenzaamheid onder diverse groepen oudere migranten. Dijkstra (2006) voerde bijvoorbeeld een kleinschalig onderzoek uit naar gevoelens van eenzaamheid bij Hindoestaans-Surinaamse en Turkse ouderen in Den Haag en vond dat Turkse ouderen zich significant eenzamer voelden dan dat Hindoestaans-Surinaamse ouderen. De volgende factoren hingen significant samen met minder gevoelens van eenzaamheid: het verwachte contact met familie en vrienden, beheersing van de Nederlandse taal, zich jong voelen en beschikken over proactieve coping vaardigheden. Bepaalde van deze factoren speelden bij de Turkse ouderen wél en bij de Hindostaans-Surinaamse ouderen geen rol met eenzaamheid. Dit gold ook omgekeerd.

Tot op heden bestaat echter geen systematisch overzicht van de prevalentie van eenzaamheid bij oudere migranten en de factoren die hiermee samenhangen. Daarmee is het onderwerp eenzaamheid bij oudere migranten een nog goeddeels onontgonnen terrein.

De afgelopen jaren is overigens wel een behoorlijk aantal onderzoekingen naar eenzaamheid onder allochtonen van alle leeftijden verricht. Uit al deze publicaties blijkt dat eenzaamheid onder allochtonen veel vaker voorkomt dan onder autochtonen. De GGD-Utrecht (2003) rapporteert bijvoorbeeld dat Marokkaanse en Turkse Utrechters respectievelijk vier tot zes keer vaker last hebben van eenzaamheid dan autochtone Utrechters.

Het beschikbare onderzoek is echter vaak lokaal of regionaal, gebaseerd op een relatief klein aantal respondenten (bijv. Dijkstra, 2006; Pot, Vink & Kuin, 2006). Vaak ook worden gegevens op wijkniveau gepresenteerd zodat de problematiek van achterstandswijken interfereert met die van allochtonen. Vrijwel al het bekende onderzoek heeft een sterk beschrijvende opzet. Resultaten op basis van materiaal uit grootschaliger en representatief onderzoek zoals de SPVA-NKPS-meting⁴ - dat de mogelijkheid biedt diepgaande analyses uit te voeren - zijn nog niet gepubliceerd.

eerder 'oud' zijn dan autochtone ouderen, dat wil zeggen dat zij al op jongere leeftijd kenmerken hebben die bij autochtonen met een hogere leeftijd geassocieerd worden.

4 SPVA-NKPS. In deze meting worden gegevens vanuit de survey 'Sociale Positie en Voorzieningsgebruik Allochtonen' en de database The Netherlands Kinship Panel Study, gecombineerd.

Hoewel er geen overzicht bestaat van de omvang van en denkbeelden over eenzaamheid onder allochtone ouderen, zijn er meerdere omstandigheden te benoemen die erop wijzen dat eenzaamheid bij oudere migranten op specifieke manieren aanwezig kan zijn. In de hier volgende paragraaf zullen wij op deze leefomstandigheden ingaan.

De specifieke omstandigheden van allochtone ouderen in Nederland zijn van belang voor de benadering van mensen en de in te zetten interventies. In veel gemeenten zijn er bijvoorbeeld outreachende activiteiten voor ouderen opgezet - met name huisbezoeken - gericht op het tegengaan van eenzaamheid, maar het is niet duidelijk op welke wijze hiermee ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen worden bereikt. Dit geldt zowel voor interventies in de preventieve sfeer als voor de pogingen situaties van eenzaamheid te beëindigen. Er vindt ook geen ontwikkeling plaats om bestaande interventiepraktijken met eventuele aanpassingen goed en specifiek te richten op ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen.

2.2 *Leefsituatie*⁵

In deze paragraaf geven we nader inzicht in de kenmerken van oudere migranten die een relatie kunnen hebben met eenzaamheid. Het overgrote deel van de gegevens in dit hoofdstuk is afkomstig uit een onderzoek van Schellingerhout (2004). Zijn SCP-rapportage *Gezondheid en Welzijn allochtone ouderen* (GWA0-03)⁶ presenteert uitgebreid cijfermateriaal over onder andere leefsituatie, gezondheidstoestand en mate van integratie van oudere migranten. Het materiaal gaat voornamelijk over de leefsituatie van de vier grootste groepen oudere migranten in Nederland; de Surinaamse, Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse ouderen.

We gaan achtereenvolgens in op de volgende kenmerken: leeftijd en huishoudensamenstelling, gezondheid, sociaal-economische omstandigheden, wonen en 'pendelen'.

Leeftijd en huishoudensamenstelling

Oudere migranten zijn relatief jonger dan de autochtone ouderen. Binnen de autochtone ouderenbevolking (55-plussers) is iets meer dan 25% ouder dan 75 jaar. Bij de Turkse en Marokkaanse ouderen is dit rond de 3%. De Surinaamse groep ouderen telt in vergelijking met de Turken, Marokkanen en Antillianen het grootste aantal 75-plussers (13%).

Bij de Marokkaanse groep is het leeftijdsverschil tussen de man en de vrouw in 70% van de gevallen minstens zes jaar (de mannen zijn ouder). Dit heeft onder andere tot gevolg dat zich onder de groep ouderen relatief veel gezinnen met inwonende kinderen bevinden. Op termijn betekent dit dat er veel verweeduwe Marokkaanse vrouwen zullen komen. Bij de Surinamers, Antillianen en Turken is een groot leeftijdsverschil tussen de partners niet of minder aan de orde.

In het onderzoek GWA0-03 blijken de huishoudens van Surinamers en Antillianen het kleinst te zijn. Marokkanen hebben de grootste huishoudens (gemiddeld vier personen per huishouden). De Turken nemen een tussenpositie in.

5 Grote delen van deze tekst zijn eerder gebruikt in Gruijter, M., Tierolf, B., De Meere, F. (2008). Toekomstige woonbehoeften van oudere migranten in Eindhoven. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

6 In deze paragraaf hebben wij delen van de rapportage van Schellingerhout geparafraseerd. Bij elk tekstdeel zijn de corresponderende paginanummers aangegeven.

Daarnaast zijn Turkse en Marokkaanse ouderen veel minder vaak alleenstaand dan Surinaamse en Antilliaanse ouderen. Vrouwen zijn over het algemeen vaker alleenstaand dan mannen. Meer dan de helft van de Surinaamse, Antilliaanse en autochtone vrouwen is alleenstaand. Vanuit het oogpunt van kwetsbaarheid is dit een belangrijk gegeven omdat alleenstaanden extra kwetsbaar zijn als zij niet meer voor zichzelf kunnen zorgen (Schellingerhout, 2004:54).

Zoals gezegd hebben Turkse en Marokkaanse ouderen relatief vaak inwonende kinderen. Dit geldt vooral voor de Marokkaanse ouderen. Kinderen kunnen bij hun ouders inwonen, maar het omgekeerde is ook mogelijk. Als ouders bij hun kinderen inwonen kan dit samenhangen met de hulp die zij van de kinderen ontvangen. Turken en Marokkanen kunnen vermoedelijk behalve op de hulp van de partner ook veel vaker gemakkelijk op de hulp van inwonende volwassen kinderen terugvallen. Voor Surinamers, Antillianen en vooral autochtonen geldt dit waarschijnlijk veel minder (Schellingerhout, *ibid.*:56).

Het inwonen van kinderen jonger dan achttien jaar komt relatief vaak voor bij Turken, maar het meest bij Marokkanen. Het hoge aandeel ouderen met jonge inwonende kinderen hangt waarschijnlijk mede samen met de relatief jeugdige leeftijd van de vrouw. Ook kunnen er financiële redenen zijn om samen te wonen met kinderen. Een laatste mogelijkheid is dat het inwonen van kinderen verbonden is met traditionele familiewaarden en met een zorgcultuur waarbij kinderen voor hun ouders zorgen (zie Yerden, 2000, 2003).

Gezondheid

Het algemene beeld van oudere migranten is dat zij minder gezond zijn dan autochtone ouderen (Van Oers, 2002). Dit wordt veroorzaakt door een accumulatie van factoren bij oudere migranten, die vaak samengaan met een slechtere gezondheid, zoals een laag inkomen en een lage opleiding. Van Oers (2002) stelt dat sommige leefstijlfactoren bij migranten gunstiger zijn en andere juist ongunstiger. Dijkshoorn (2002) noemt een aantal specifieke leefpatronen van Turkse en Marokkaanse ouderen uit Amsterdam: Marokkaanse oudere mannen roken minder dan autochtone mannen, Turkse en Marokkaanse mannen drinken veel minder dan autochtonen, doen minder aan lichaamsbeweging en hebben sneller overgewicht. Turkse en Marokkaanse vrouwen roken en drinken bijna niet, in het bijzonder de Marokkaanse vrouwen. Ze doen bijna niet aan lichaamsbeweging en hebben ook snel overgewicht. Het overgewicht is bij de Turkse en de Marokkaanse vrouwen groter dan bij de Turkse en Marokkaanse mannen.

Over Surinaamse en Antilliaanse ouderen is weinig specifiek bekend. Surinaamse mannen en Antillianen zijn vaak zware drinkers. Surinamers en Antillianen sporten iets meer dan Turken en Marokkanen, maar nog altijd minder dan autochtonen. Ook hebben zij vaker overgewicht dan autochtonen (Van Leest et al., 2002, in: Schellingerhout, *ibid.*:105-106).

De 'ervaren gezondheid' gebruiken we hier als een verzamelmaat om een uitspraak te kunnen doen over de gezondheidstoestand van de diverse groepen oudere migranten. In onderstaande tabel zijn de resultaten weergegeven uit het GWA0-03 onderzoek. Hieruit blijkt dat acht op de tien oudere Marokkanen en bijna driekwart van de oudere Turken zich matig/slecht voelt. De oudere Surinamers nemen een tussenpositie in: bijna twee derde voelt zich matig/slecht. Dit is het geval bij bijna de helft van de Antilliaanse ouderen en bij ruim een derde van de autochtone ouderen.

Tabel 2.2.1 De ervaren gezondheid bij 55-plussers, naar etnische groep, leeftijd en geslacht (percentage dat zich matig/slecht voelt)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
totaal	71%	81%	61%	44%	35%

Bron: SCP (GWA0'03)

Sociaal-economische omstandigheden

Uit de SCP-armoedemonitor uit 2003 blijkt dat alle allochtone groepen een aanzienlijk lager inkomen hebben dan de autochtonen. De verschillen tussen de vier grote groepen zijn echter groot, waarbij Marokkaanse huishoudens de slechtste positie hebben en de Surinamers de beste. Antilliaanse en Turkse huishoudens nemen een tussenpositie in (Dagevos, 2003).

Schellingerhout noemt de volgende oorzaken van armoede:

- Allochtone gezinnen moeten vaker dan autochtone gezinnen van één inkomen rondkomen. Bij de Turken en Marokkanen komt dit door de geringe arbeidsparticipatie van vrouwen. Bij de Surinamers en Antillianen ontbreekt vaak een partner.
- Migranten hebben een minder gunstige arbeidsmarktpositie dan autochtonen. Werkloosheid komt veel voor en de werkenden hebben overwegend lagere, minder goed betaalde banen.
- Voor de ouderen komt hier als factor bij dat de opbouw van een aanvullend pensioen gering is, als gevolg van laagbetaald werk en langdurige werkloosheid. Veel ouderen krijgen niet de volledige AOW omdat ze niet lang genoeg in Nederland hebben gewoond (Schellingerhout, 2004:39-40).

Veel van de bovengenoemde factoren zijn ook van toepassing op de groep oudere migranten, en veel factoren zelfs in verhoogde mate. De kans op armoede blijkt onder migranten toe te nemen met het stijgen van de leeftijd (Dagevos, 2003). Daar komt nog bij dat veel migranten niet al hun rechten en mogelijkheden gebruiken om hun inkomen te verhogen (Forum, 2004). Velen hebben weinig kennis van het stelsel van sociale zekerheid, met zijn ingewikkelde regels die bovendien vaak veranderen. Deze onbekendheid met regels en voorzieningen komt onder meer door de taalbarrière (Schellingerhout, *ibid.*:40).

De hieronder vermelde gegevens van de inkomens van de verschillende groepen ouderen naar etnische herkomst zijn afkomstig uit het onderzoek GWA0-03 van het SCP.

Tabel 2.2.2 Gestandaardiseerd⁷ inkomen in euro's van huishoudens met 55-plussers in Nederland in 2003

Totale groep (mannen en vrouwen)	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
inkomen					
<10.000	75	91	54	60	30
10.000-15.000	21	9	22	11	32
> 15.000	4	0	24	29	39 ⁸

Bron: SCP (GWAO'03)

Het blijkt dat ruim meer dan de helft van de oudere migranten op een laag inkomensniveau zit. Onder de Marokkaanse ouderen is het percentage huishoudens met een laag inkomen erg hoog.

Onder de groepen naar herkomst zijn de Surinamers na de autochtonen relatief gezien nog het rijkst. Het verschil met de autochtonen is echter voor alle groepen zeer groot.

Wonen en pendelen

Weinig oudere migranten wonen in speciaal voor ouderen aangepaste woningen. Redenen hiervoor zijn de jonge leeftijdsopbouw van de groep, onbekendheid met de voorzieningen, het ontbreken van ouderenwoningen in de buurt waar ze wonen (terwijl ze wel graag in deze buurt willen blijven wonen) en de ongeschiktheid van de meeste ouderenwoningen voor grote families (Nitsche en Suijker, 2003).

Turkse en Marokkaanse ouderen, maar ook de Surinaamse en de Antilliaanse ouderen, zijn veel minder dan de autochtonen eigenaar van hun woning: slechts een op de tien Turkse en Marokkaanse ouderen wonen in een koopwoning, terwijl dat bij oudere autochtonen ongeveer de helft is (Schellingerhout, 2004:186).

Autochtone ouderen wonen gemiddeld in een vierkamerwoning, dus een woning met een woonkamer en drie slaapkamers, waarbij de gemiddelde oppervlakte van de woonkamer ruim 33 vierkante meter is. Oudere migranten hebben ongeveer evenveel kamers tot hun beschikking maar wonen met veel meer mensen in de woning. Zo is er binnen de woning van een Turkse of Marokkaanse oudere 1,7 kamers per persoon beschikbaar; bij de autochtone oudere is dat 2,7. Oudere migranten hebben per persoon dus veel minder ruimte. Dit geldt niet alleen voor het aantal kamers, maar ook voor de oppervlakte van de woonkamer: deze is bij oudere migranten kleiner (ongeveer 27 vierkante meter) dan bij autochtone ouderen (Schellingerhout, *ibid.*:188).

Oudere migranten wonen gemiddeld in een woning van een beduidend slechtere kwaliteit dan autochtone ouderen. Dat Turkse en Marokkaanse ouderen over het algemeen in woningen van mindere kwaliteit wonen dan Surinamers, Antillianen en autochtonen is in overeenstemming met eerdere bevindingen (Tesser et al., 1998; Nitsche en Suijker, 2003).

Dat oudere migranten vaker in een woning van geringe kwaliteit wonen, hangt samen met het feit dat zij minder vaak in een eengezinswoning wonen. Relatief veel oudere migranten wonen

7 In het gestandaardiseerde inkomen wordt de omvang van het huishouden meegewogen: als meerdere personen van één inkomen rond moeten komen, gaat het gestandaardiseerde inkomen omlaag.

bovendien in een flat zonder lift (41% van de Turken en Marokkanen en 32% van de Surinamers en Antillianen). Dit betekent dat veel oudere migranten woningen hebben die alleen via een trap bereikbaar zijn (zie ook Van Buren et al., 2003) (Schellingerhout, *ibid.*:188).

Autochtone ouderen hebben veel vaker aangepaste woningen (22%) dan Surinamers of Antillianen (12%), die weer veel vaker aanpassingen hebben dan Turken en Marokkanen (Schellingerhout, *ibid.*:190).

Pendelen houdt in dat oudere migranten een deel van het jaar doorbrengen in het land van herkomst, en een deel van het jaar in Nederland zijn. Uit onderstaande tabel (uit het onderzoek GWAO-03) blijkt dat bijna een vijfde van de Turkse en Marokkaanse ouderen in één jaar (2002) drie maanden aaneengesloten in het land van herkomst heeft doorgebracht. Relatief grote percentages Turkse en Marokkaanse ouderen brachten in een periode van vijf jaar zelfs meerdere periodes van minstens drie maanden aaneengesloten in het land van herkomst door. Ook onder Surinaamse en Antilliaanse ouderen komt pendelen voor, maar in mindere mate dan bij de Turkse en Marokkaanse ouderen.

Tabel 2.2.3 Aantal bezoeken aan het land van herkomst van ouderen naar etnische groep 2003

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
in 2002 > drie maanden aaneengesloten in land van herkomst geweest	20%	17%	9%	5%
aantal keer in de afgelopen vijf jaar voor > drie maanden aaneengesloten in land van herkomst geweest				
0 keer	74%	55%	79%	82%
1 keer	9%	5%	13%	13%
2 keer	7%	11%	5%	3%
3 keer of meer	10%	29%	3%	2%

Bron: SCP (GWAO'03)

2.3 Bereik van oudere migranten en voorzieningengebruik

Ook in deze paragraaf wordt cijfermateriaal gepresenteerd dat afkomstig is uit de SCP-rapportage *Gezondheid en Welzijn allochtone ouderen*. Onder de noemer van 'sociaal-culturele integratie' gaan we hier in op de mogelijke sociaal-culturele afstand van oudere migranten tot de ontvangende samenleving. In sociaal-culturele integratie kunnen we twee dimensies onderscheiden (Jaber et al., 2003 in: Schellingerhout, 2004:79). De eerste dimensie is de mate waarin een migrant zich in zijn sociale contacten afzijdig houdt van autochtonen en in welke mate hij zich met de eigen groep identificeert. Bij contacten met autochtonen is Nederlandse taalvaardigheid een voorwaarde. Deze taalvaardigheid is te zien als een onderdeel van sociaal-culturele integratie. De tweede dimensie van sociaal-culturele integratie is de mate waarin migranten vasthouden aan de eigen culturele waarden en normen (Schellingerhout, *ibid.*:80).

We bespreken hier een aantal zaken: eerst gaan we in op de Nederlandse taalvaardigheid van oudere migranten (eerste dimensie van sociaal-culturele integratie). Vervolgens kijken we naar het feitelijke gebruik van formele en informele zorg van oudere migranten én naar de voorkeur voor

(formele of informele) zorgverlening (tweede dimensie). Tot slot komen woon- en zorgwensen voor de toekomst aan bod.

Taal

De Turkse ouderen hebben de slechtste Nederlandse taalvaardigheid; Marokkanen een iets betere. Beide groepen zitten wat betreft beheersing van het Nederlands net onder de aanduiding ‘matig’.

De beheersing van het Nederlands is het minst goed onder de Turkse en Marokkaanse vrouwelijke 65-plussers. Deze vrouwen zitten wat betreft beheersing van het Nederlands zeer dicht tegen de aanduiding ‘slecht’. Dit wil zeggen dat zij zich niet kunnen redden in en met het Nederlands en in dit opzicht afhankelijk zijn van anderen. Over het algemeen blijkt uit onderzoek dat de Nederlandse taalvaardigheid van Surinamers en Antillianen veel beter is dan die van Turken en Marokkanen (Dagevos et al., 2003). Dagevos (2001) heeft dit specifiek aangetoond voor de ouderen onder de migranten (Schellingerhout, *ibid.*:81-82).

Voorzieningengebruik

In het onderzoek GWA0-03 is aan de respondenten de vraag voorgelegd van welk soort hulp zij in de voorgaande twaalf maanden gebruik hadden gemaakt. In onderstaande tabel is te zien dat de Turkse en Marokkaanse ouderen veel meer gebruik maken van informele hulp dan de andere groepen.

Onder de Marokkaanse 55-plussers maakt zelfs meer dan de helft gebruik van informele hulp. Turkse en Marokkaanse ouderen maken echter nauwelijks gebruik van formele zorg. Vooral de autochtone en Surinaamse ouderen gebruiken de thuiszorg. De Antilliaanse ouderen hebben het vaakst geen hulp (Schellingerhout, *ibid.*:162).

Tabel 2.3.1 Gebruik van hulp uit verschillende bronnen door 55-plussers naar etnische groep

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
Geen	65%	46%	63%	77%	64%
Informele hulp	30%	54%	21%	10%	10%
Thuiszorg	7%	1%	17%	8%	16%
Particuliere hulp	1%	0%	6%	5%	13%
Andere hulp	0%	0%	1%	1%	1%

Bron: SCP (GWA0'03)

In het GWA0-03 onderzoek kregen de respondenten de vraag voorgelegd welke vorm van zorgverlening de voorkeur zou genieten, mocht deze noodzakelijk worden. Onderstaande tabel maakt een onderscheid naar ‘persoonlijke verzorging’ (pv) en ‘huishoudelijke verzorging’ (hv). Hieruit blijkt grofweg dat Marokkaanse en Turkse ouderen in meerderheid de voorkeur geven aan informele zorg, terwijl Surinaamse, Antilliaanse en autochtone ouderen de voorkeur geven aan formele zorg. Wel is het zo dat aanzienlijke percentages Turkse en Marokkaanse ouderen formele hulp zouden wensen.

Zij realiseren deze wensen kennelijk nog niet, zo blijkt uit de vorige tabel over feitelijk gebruik van hulp (Schellingerhout, *ibid.*:173-175).

Tabel 2.3.2 Voorkeur voor type zorgverlener in geval van persoonlijke verzorging (pv) of huishoudelijke verzorging (hv)

	Turken		Marokkanen		Surinamers		Antillianen		autochtonen	
	pv	hv	pv	hv	pv	hv	pv	hv	pv	hv
Informeel	62	54	72	65	28	24	36	39	22	18
Formeel	38	46	28	35	72	76	64	61	78	82

Bron: SCP (GWAO'03)

Uit het verslag van de bijeenkomst 'Duurzame ontmoetingen' blijkt dat een kanttekening kan worden geplaatst bij de cijfers waaruit blijkt dat oudere migranten, vooral de Turkse en Marokkaanse onder hen, weinig gebruik maken van (zorg)voorzieningen die voor ouderen bedoeld zijn. Deze cijfers zijn meestal al een aantal jaar oud. Deelnemers aan de bijeenkomst constateren dat Turkse en Marokkaanse ouderen momenteel snel meer gebruik gaan maken van (zorg)voorzieningen.

Woon- en zorgwensen

Van de autochtone ouderen in het onderzoek GWAO-03 denkt 90% in een verzorgingshuis te wonen als zelfstandig wonen niet meer mogelijk is. De meerderheid van de Surinaamse en Antilliaanse ouderen denkt hier hetzelfde over. Dit is vooral onder Surinaamse ouderen een uitgesproken voorkeur. Turkse en Marokkaanse ouderen echter, willen het liefst bij de kinderen inwonen. Zij doen vaak een beroep op hun sociale netwerk voor informele hulp.

Vooraf de Turkse en de Marokkaanse ouderen willen dus niet naar een verzorgingshuis. Als deze ouderen wegens gezondheidsproblemen niet meer thuis zouden kunnen wonen, willen de meeste bij de kinderen in Nederland inwonen. Surinamers staan van de oudere migranten het minst negatief tegenover de mogelijkheid om naar een verzorgingshuis te gaan. Dit is in overeenstemming met het gegeven dat deze groep van de oudere migranten ook daadwerkelijk het meest gebruik maakt van een verzorgingshuis. Bijna 60% van de Antilliaanse ouderen wil bij gezondheidsproblemen naar een verzorgingshuis. Opvallend weinig autochtonen willen bij de kinderen inwonen. Van de autochtone ouderen die dit wel zouden willen, denkt de helft bovendien dat dit niet zou kunnen. Bij de allochtone groepen leeft juist het omgekeerde idee: de meeste oudere migranten die bij hun kinderen zouden willen inwonen, denken ook dat dit mogelijk is. Het beeld dat oudere migranten per definitie een verzorgingshuis afwijzen is dus te globaal: Surinamers en Antillianen zouden vaak wel naar een verzorgingshuis willen als zij niet meer zelfstandig kunnen blijven wonen (Schellingerhout, *ibid.*:193).

2.4 Conclusies

De groep niet-westerse allochtone ouderen zal de komende tijd groeien. De groep telt momenteel bijna 160.000 personen van 55 jaar en ouder. De grootste groep bestaat uit Surinaamse ouderen (28% van de niet-westerse allochtone ouderen), gevolgd door de Turkse (20%), Marokkaanse (19%) en Antilliaanse ouderen (8%). De overige 25% zijn afkomstig uit verschillende etnische groepen (CBS Statline, cijfers per 1 januari 2008). Daarnaast is er een groep van ongeveer 24.500 Zuid-Europese ouderen, afkomstig uit Kaapverdië, Spanje, Portugal, Italië, Griekenland en voormalig Joegoslavië.

De omvang van de groep allochtone ouderen neemt snel toe en zal in 2020 verdrievoudigd zijn. Op dit moment zijn de meeste allochtone ouderen (= 55+) nog tussen de 55 en 65 jaar, maar in de toekomst zal het aantal 65-plussers en 75-plussers stijgen.

Het is nog goeddeels onduidelijk hoe het is gesteld met gevoelens van eenzaamheid onder ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen in Nederland. Er bestaat geen overzicht van de verschillende manieren waarop mensen uit uiteenlopende etnische bevolkingsgroepen denken over eenzaamheid, zowel wat betreft eenzaamheid binnen de eigen bevolkingsgroep, als in Nederland. Kortom, eenzaamheid bij oudere migranten is een nog goeddeels onontgonnen terrein.

Hoewel er geen overzicht bestaat van de omvang van en denkbeelden over eenzaamheid onder allochtone ouderen, zijn er meerdere omstandigheden te benoemen die erop wijzen dat eenzaamheid bij oudere migranten op specifieke manieren aanwezig is. In hoofdstuk twee hebben wij laten zien dat de leefsituatie van oudere migranten op bijna alle fronten minder rooskleurig is, vergeleken met die van autochtone ouderen. Het gaat dan vooral over de (ervaren) gezondheid, de sociaaleconomische omstandigheden en de woonomstandigheden. De huishoudensamenstelling en het pendelen tussen Nederland en het land van herkomst zijn specifieke kenmerken van migranten(ouderen) die niet (per se) een negatieve invloed hebben op de leefsituatie en/of eenzaamheid. Het lijkt echter wel aannemelijk dat deze factoren van invloed zijn.

Ook hebben we gekeken naar het bereik van oudere migranten door (ondersteunende) instellingen en het voorzieningengebruik van deze migranten. Ook wat dit betreft is de situatie minder rooskleurig dan bij autochtone ouderen: de taalvaardigheid (en dus de 'tools' om ondersteuning of hulp te vragen en te vinden) van oudere migranten blijft in veel gevallen achter. Oudere migranten maken minder gebruik van formele hulp en voorzieningen en leunen zwaarder op hun eigen informele netwerk, voornamelijk hun (directe) familie.

3 *Praktijkervaringen oudere migranten en eenzaamheid*

3.1 *Introductie*

De Coalitie ERBIJ heeft het Verwey-Jonker Instituut enkele suggesties gedaan voor te interviewen organisaties. Deze organisaties zijn vervolgens door het Verwey-Jonker Instituut benaderd. In de interviews is ingegaan op de ervaringen en kennisbehoefte op het gebied van het bereiken van eenzame ouderen en/of oudere migranten en/of eenzaamheid. Ook is gevraagd naar de doelstellingen en activiteiten van de organisaties. De uit de interviews afkomstige informatie is verder aangevuld met gegevens van de websites van organisaties en door respondenten verstrekte projectplannen, jaarverslagen en andere relevante documenten. Een kanttekening hierbij is dat we hebben gesproken met individuen die vaak betrokken zijn bij een onderdeel van de organisatie, en die niet altijd de volledige organisatie kunnen vertegenwoordigen. Het kan dus zijn dat organisaties meer doen op het gebied van eenzaamheid en/of oudere migranten dan wij uit de beschikbare gegevens hebben kunnen afleiden. Bovendien blijkt dat veel respondenten vooral spreken vanuit hun eigen praktijkervaringen, waarbij zij hun verhaal niet zozeer generaliseren naar de organisatie waarvoor zij werken.

De volgende lidorganisaties van de Coalitie zijn benaderd: het Leger des Heils, De Zonnebloem, Humanitas, het Rode Kruis en FORUM. Van de niet-leden zijn benaderd: het Netwerk van Organisaties van Oudere Migrant(en) (NOOM); Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven, Groeps-wonen Door Ouderen Den Haag, ANBO en STIOM.

Veel van de benaderde respondenten zijn werkzaam als projectleider of coördinator (Coalitieleden: n=5; niet-leden: n=4). Onder de geïnterviewde Coalitieleden bevinden zich tevens een afdelingshoofd, een adviseur, een issue-manager en een beleidsmedewerker (allen n=1); onder de niet-leden een bestuurssecretaris (n=1).

In de tabel is een overzicht weergegeven van de respondenten:

Tabel Respondentenoverzicht

Respondenten	Organisatie	Vestiging	Functie respondent(en)
<i>Coalitieleden</i>			
1 en 2 (dubbel-interview)	Leger des Heils	Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg, hoofdkwartier Almere	1: Issuemanager en bestuurslid Coalitie ERBIJ 2: Projectleider 'Grijs Genoegen'
3	Het Rode Kruis	Het Rode Kruis, landelijk kantoor Den Haag	Projectleider Diversiteit Regio West en Projectleider 'Duizend en Eén Kracht'
4	Het Rode Kruis	Het Rode Kruis, landelijk kantoor Den Haag	Projectleider Diversiteit Regio Zuid en Projectleider 'Duizend en Eén Kracht'
5	De Zonnebloem	De Zonnebloem hoofdkantoor Breda	Afdelingshoofd Vrijwilligersondersteuning
6	Humanitas	Humanitas Haagland: Buurtkamers	Projectcoördinator Buurtkamers
7	Humanitas	Humanitas VOC Tandem Hengelo	Coördinator Vrijwilligerswerk
8, 9 (dubbel-interview)	FORUM	FORUM	8: Adviseur Servicecentrum Integratie 9: Beleidsmedewerker Religie en Identiteitsvraagstukken
<i>Overige organisaties</i>			
10	Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven	Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven	Stedelijk projectleider Programma Oudere Migranten
11	Netwerk Organisatie Oudere Migranten (NOOM)	Netwerk Organisatie Oudere Migranten (NOOM), Utrecht	Coördinator NOOM
12	ANBO	ANBO, Utrecht	Adviseur en projectleider Projecten
13	Groepswonen door Ouderen (GDO)	Groepswonen door Ouderen (GDO), Den Haag	Bestuurssecretaris van de Raad van Bestuur van het GDO
14	STIOM (Stichting ter ondersteuning van de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening Den Haag)	STIOM	Projectleider Nieuwe Sporen

Van de specifieke (onderdelen van) de organisaties wordt hieronder een beknopte beschrijving gegeven, met betrekking tot het bereiken van oudere migranten (al dan niet in het kader van eenzaamheid).

Coalitie-leden:

Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg

Het Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg verleent sociale hulp aan mensen die om een breed scala aan redenen hulpbehoevend zijn. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt in geslacht, religie en afkomst. Het bereiken en bedienen van migranten ligt hiermee indirect in het werk besloten. Daarnaast wordt eenzaamheid door het Leger des Heils gezien als een groot maatschappelijk probleem, hetgeen een gezamenlijke, maatschappelijke inzet vereist.

De Zonnebloem

De Zonnebloem wil een positieve bijdrage leveren aan het leven van mensen die door ziekte, handicap of gevorderde leeftijd lichamelijke beperkingen hebben en voor wie als gevolg daarvan sociaal isolement dreigt. De Zonnebloem zet zich al geruime tijd specifiek in voor het meer divers maken van zowel het personeelsbestand, het vrijwilligersbestand, als de doelgroep. Het bereiken van allochtone ouderen is daar indirect maar ook direct onderdeel van, in de vorm van speciale projecten voor deze doelgroep.

Humanitas

De twee interviews met Humanitas zijn afgenomen bij verschillende vestigingen: Humanitas VOC Tandem in Hengelo en Humanitas Haagland: Buurtkamers. In de analyse worden deze vestigingen geïnterpreteerd als twee verschillende organisaties.

Humanitas VOC Tandem

Humanitas VOC (Vrijwillig Ondersteunend Contact) Tandem is een vrijwilligersorganisatie die zich ten doel stelt om sociaal isolement te doorbreken en/of verdere vereenzaming te voorkomen. Waar mogelijk wordt een nieuw sociaal netwerk opgebouwd. VOC Tandem kan worden gezien als een breed 'maatjesproject'. Deelnemers kunnen zich aanmelden ongeacht leeftijd, levensverhaal, functiebeperking, leefomstandigheid, levensopvatting of achtergrond.

Het project Persoonlijke Ondersteuning Allochtone Vrouwen richt zich specifiek op migrantenvrouwen. Autochtone en allochtone vrijwilligers worden daarbij gekoppeld aan allochtone vrouwen.

Oudere migranten zijn geen specifieke doelgroep binnen VOC Tandem, maar behoren ook tot de deelnemers (ongeveer 20%). De vrijwilligers zijn allemaal jonger dan 55 jaar.

Humanitas Haagland: Buurtkamers Den Haag

Humanitas Haagland is een lokale vrijwilligersorganisatie van Humanitas, die vanuit gelijkwaardigheid, wederkerigheid en respect van mens tot mens (ongeacht leeftijd, geslacht, geloofsovertuiging, kleur of achtergrond) opkomt voor iedereen die in Haagland (tijdelijk) hulp of ondersteuning kan gebruiken. Humanitas Haagland heeft verschillende Buurtkamers in Den Haag. Buurtkamers bieden laagdrempelige ontmoetingsplaatsen voor bewoners in diverse Haagse (veelal gekleurde) buurten.

Het Buurtkamerproject is gericht op het samenbrengen van alle bewoners in een buurt. Aangezien de Buurtkamers vaak in gekleurde wijken zijn gesitueerd, houdt dit automatisch in dat de doelgroep grotendeels uit de in deze wijk wonende allochtone groepen bestaat. Het bereiken van oudere migranten is hier indirect mee verbonden.

Het Rode Kruis

Het Rode Kruis biedt sociale hulp gericht op het voorkomen of verminderen van eenzaamheid en sociaal isolement. Daarmee wordt beoogd de zelfredzaamheid van mensen te versterken. Het Rode Kruis heeft speciale projectleiders Diversiteit, waarvan er twee zijn geïnterviewd voor dit onderzoek. De projectleiders hebben de taak om meer diversiteit aan te brengen in het personeelsbestand, het vrijwilligersbestand en de doelgroep van het Rode Kruis, zowel bij het Landelijk Bureau van het Rode Kruis als de verschillende afdelingen. Het onderhouden van contacten met migrantenorganisaties maakt hier bovendien deel van uit.

Tevens zijn bepaalde projecten van het Rode Kruis specifiek gericht op het bereiken van migranten(vrouwen), zoals het project Duizend en één Kracht.

FORUM

FORUM is een onafhankelijk kennisinstituut op het terrein van multiculturele vraagstukken vanuit het perspectief van de democratische rechtsstaat, sociale cohesie en gedeeld burgerschap. In het programma Onderwijs, Arbeid en Maatschappelijke ondersteuning ontwikkelt FORUM projecten die de participatie en integratie van allochtone burgers bevorderen. FORUM richt zich bovendien specifiek op allochtone ouderen middels het project Diversiteit in Ouderenbeleid. Een belangrijk doel van dit project is het onder de aandacht brengen van de positie van oudere migranten bij overheden, maatschappelijke en overige instellingen.

Er heeft een dubbelinterview plaatsgevonden met een beleidsmedewerker van het programma Religie en Identiteitsvraagstukken en een adviseur Servicecentrum Integratie.

Niet-lidorganisaties:

Netwerkorganisatie Oudere Migranten (NOOM)

Het Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten (NOOM) vertegenwoordigt een ruime verscheidenheid aan ouderenorganisaties voor migranten. Men richt zich op wat de groepen gemeenschappelijk hebben, niet op de verschillen. Het NOOM heeft als missie het bundelen en behartigen van gemeenschappelijke belangen van alle oudere migranten én het bevorderen van het welzijn van oudere migranten. Het NOOM is specifiek gericht op het behartigen van belangen van oudere migranten, die door hun sociaaleconomische positie vaak hardnekkige problemen hebben op terreinen als inkomen, huisvesting en gezondheid. Daarnaast richt men zich op het bevorderen van integratie en maatschappelijke participatie van oudere migranten door het verstevigen van onderling contact via grote themabijeenkomsten.

Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven (SMDD)

Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven in Rotterdam richt zich op het (beter) bereiken van alle migrantengroep die vertegenwoordigd zijn in de wijken waarin zij werken. In het Programma Oudere Migranten (POM) richt men specifiek op het bereiken van een evenwichtige verdeling in het cliëntenbestand ten opzichte van de samenstelling van de wijk.

Tevens is er een specifiek programma gericht op sociaal isolement: Persoonlijke Intensieve Trajecten (PIT). PIT richt zich vooral op sociaal geïsoleerde ouderen die al bekend zijn bij het ouderenwerk en het Steunpunt Mantelzorg.

Vereniging Groepswonen Door Ouderen Den Haag (GDO)

Groepswonen is een speciale woonvorm voor actieve mensen van 50 jaar en ouder, waarbij de deelnemers gezamenlijk een woongemeenschap vormen om elkaar te ondersteunen en gezamenlijk te zorgen voor plezierig oud worden. GDO heeft twee hoofdtaken: enerzijds het ondersteunen van bestaande woongemeenschappen, anderzijds het bijeenbrengen en huisvesten van nieuwe woongroepen.

Algemene Nederlandse Bond voor Ouderen (ANBO)

De Algemene Nederlandse Bond voor Ouderen (ANBO) is een onafhankelijke belangen- en emancipatieorganisatie voor senioren in Nederland, ongeacht geloofsovertuiging en levensbeschouwelijke, maatschappelijke of politieke opvatting. De ANBO wil de zelfstandigheid en de keuzevrijheid van ouderen vergroten, onder meer op het gebied van wonen, werken, vrije tijd, zorg en inkomen.

Het stimuleren van intergenerationele activiteiten, projecten en contacten is een specifieke doelstelling van de ANBO, evenals specifieke aandacht en lobby voor oudere migranten. Bovendien is preventie op het gebied van sociaal isolement een specifieke doelstelling.

Stichting ter Ondersteuning Gezondheidszorg en Maatschappelijke Dienstverlening (STIOM)

Stichting ter Ondersteuning Gezondheidszorg en Maatschappelijke Dienstverlening (STIOM) in Den Haag richt zich op het terugdringen en voorkomen van gezondheidsachterstanden. STIOM is vooral actief in achterstandswijken. Een belangrijk principe is het verbinden: STIOM organiseert gebiedsgerichte netwerken van hulp- en dienstverleners. Daarnaast richt STIOM zich op het bevorderen van verbeteringen op het gebied van zorg, welzijn en wonen.

‘Nieuwe Sporen’ is een project van de STIOM in Den Haag. Doelstelling van ‘Nieuwe Sporen’ is het inzetten van allochtone vertrouwenspersonen bij het oplossen van allerlei vraagstukken die zich voordoen in een multiculturele samenleving. Deze vertrouwenspersonen worden ingezet voor hulpverlening aan migranten met psychosociale en psychische problemen. Zij fungeren als tussenpersoon tussen de autochtone hulpverlener en de allochtone cliënt, maar ook tussen zorg- en welzijnsinstellingen en migrantengemeenschappen.

3.2 Kennis en ervaringen met het bereiken van oudere migranten

In de verslaglegging van de bevindingen uit de interviews maken we een onderscheid naar kennis en ervaringen van de geïnterviewde organisaties met het *bereiken* van oudere migranten en kennis en ervaringen rondom *eenzaamheid en oudere migranten*. Het bereiken van oudere migranten wordt in deze paragraaf besproken. Kennis en ervaringen rondom eenzaamheid bij deze doelgroep komt in de volgende paragraaf (3.3) aan de orde.

Bij geen van de zeven lidorganisaties (de twee Humanitas-organisaties worden voor het gemak als twee aparte organisaties gerekend) is het bereiken van oudere migranten *core business*. Bij twee lidorganisaties is het bereiken van oudere migranten een van de doelstellingen van de organisatie; zoals De Zonnebloem die enkele projecten heeft die zich specifiek richten op oudere migranten in een sociaal isolement en FORUM met het project Diversiteit in het ouderenbeleid. Bij drie lidorganisaties is het bereiken van oudere migranten geen specifieke doelstelling, maar is het vaak onlosma-

kelijk verbonden met de praktijk van hun werkzaamheden. Zo is richt Humanitas VOC Tandem zich met een maatjesproject op allochtone vrouwen in een sociaal isolement; hier zit ook een - zij het beperkt - aantal oudere vrouwen bij. Humanitas Haagland faciliteert Buurtkamers in veel gekleurde wijken in Den Haag. De doelgroep bestaat uit alle buurtbewoners; hieronder valt ook een (beperkt) aandeel oudere migranten, al dan niet in een sociaal isolement. Het Leger des Heils richt zich op het terugdringen van eenzaamheid en sociaal isolement in het algemeen en heeft ook enkele ouderenprojecten. Daarbinnen worden ook allochtone ouderen bereikt.

Van de vijf organisaties die geen lid zijn van de Coalitie ERBIJ, is het bereiken van oudere migrantengroepen *core business* voor één van hen, namelijk het NOOM. Bij SMDD en de ANBO vormt het bereiken van oudere migranten een van de doelstellingen; bij SMDD wordt in het Programma Oudere Migrantengroepen specifiek op deze doelgroep ingezet en bij de ANBO richt men zich in het algemeen op de belangen van alle ouderen en het tegengaan van sociaal isolement en eenzaamheid.

Kennis over leefsituatie

Wanneer er gevraagd wordt naar de leefsituatie van oudere migranten, omschrijven de meeste respondenten deze als overwegend slecht, vanwege de combinatie van problematiek op diverse gebieden waar deze groep mee te maken krijgt. Veel oudere migranten zijn mensen die hard hebben gewerkt in laaggeschoolde arbeid zonder pensioenopbouw, zo stelt een respondent. Daarnaast is er het AOW-gat; wanneer iemand korter dan 50 jaar in Nederland verblijft, wordt men gekort op de AOW. Er worden met andere woorden door veel respondenten problemen gesignaleerd op financieel gebied. Problemen op financieel gebied lijken uit de ervaringen van de respondenten bovendien vaak samen te gaan met psychosociale problematiek, problematiek op het gebied van huisvesting, taalbeheersing en een beperkt sociaal netwerk (vooral binnen de eigen gemeenschap).

Een enkele organisatie zegt bovendien dat oudere migranten vaak het gevoel blijken te hebben in de steek te zijn gelaten door hun kinderen. Men is teleurgesteld, wanneer blijkt dat de kinderen de zorg voor hun ouders niet op zich kunnen en/of willen nemen en/of ver weg wonen. Naast deze gevoelens van teleurstelling, is er ook vaak sprake van wantrouwen ten opzichte van Nederlandse instellingen. Men heeft het gevoel niet serieus te worden genomen en soms zelfs te worden gediscrimineerd.

Het ouder worden gaat volgens een aantal respondenten (n=2) bovendien samen met een grotere gerichtheid op de eigen cultuur; dit uit zich bijvoorbeeld in het pendelen tussen thuisland en Nederland. Vanwege de hoge leeftijd heeft men meer moeite met het aanpassen aan de Nederlandse samenleving en met de Nederlandse taal. De actieve participatie aan het maatschappelijk domein neemt af, terwijl participatie aan het sociale domein (wandelen, naar de markt, moskeebezoek) toeneemt. Ondanks belemmeringen die samenhangen met ouderdom blijft men in eerste instantie deel uitmaken van de eigen gemeenschap (n=1). Dit sluit aan bij de opmerking van een aantal respondenten (n=3) dat in veel migrantengemeenschappen - vooral de Turkse en Marokkaanse - de familiebanden zeer sterk zijn.

Een enkele respondent (n=1) is specifiek werkzaam in buurten met achterstanden op allerlei gebied; zij ziet de leefsituatie van ouderen onlosmakelijk verbonden met de buurt. Ook voor oudere migranten geldt dat zij te maken hebben met problemen op het gebied van leefbaarheid en het gebrek aan onderling contact.

Een respondent van een niet-lidorganisatie geeft aan dat er vaak een slechte aansluiting bestaat tussen migrantenouderen en zorginstellingen en verpleeghuizen. Hij noemt dit: *'De menselijke maat ontbreekt'*.

Een respondent van een van de niet-lidorganisaties geeft aan dat de huisvesting van belang is. Tegenwoordig is het niet meer vanzelfsprekend dat (klein)kinderen dichtbij wonen, dus kunnen woongemeenschappen uitkomst bieden.

Een enkele organisatie (n=1) heeft tot slot geen concreet beeld bij de leefsituatie van migrantenouderen; zij richten zich meer op het bereiken van deze groepen als doelstelling in hun aanpak.

Feitelijk bereik

Bij een aantal respondenten (n=3) bestaat geen concreet beeld over het feitelijke bereik van de oudere migranten. Dit geldt vooral wanneer het bereiken van oudere migranten geen *core business* van de organisatie is. Sommige organisaties richten zich op migranten in het algemeen, op ouderen in het algemeen of juist op het terugdringen van eenzaamheid in het algemeen. Sommige respondenten ervaren dat allochtone Nederlanders vaak in meerdere of mindere mate ondervertegenwoordigd zijn, terwijl dit voor anderen juist niet opgaat (zoals bij de Buurtkamers).

Bij organisaties die specifiek gericht zijn op het bereiken van (oudere) migranten, bestaat vaak wel een concreet beeld over het feitelijke bereik. Zo is bij Humanitas VOC Tandem bekend hoeveel succesvolle koppelingen er tussen vrijwilligers en allochtone vrouwen in sociaal isolement worden gemaakt (jaarlijks circa 40 à 50 koppelingen). Ook vertelt een projectleider Diversiteit van het Rode Kruis dat er binnen het project Duizend en één Kracht 250 oudere migrantenvrouwen succesvol zijn gekoppeld aan vrijwilligers. Bij Groepswoon Door Ouderen wordt het bereik van oudere migranten gelijkgesteld aan het aantal geïnteresseerden dat zich inschrijft voor een woongemeenschap.

Het NOOM heeft een concreet beeld van het bereik van de eigen achterban door de aangesloten organisaties. Het is gebleken dat deze zelforganisaties slechts 8% van de oudere migranten in de eigen achterban kon bereiken via hun activiteiten. Doordat het bereik inzichtelijk is gemaakt, kon NOOM gericht ondersteunen op het vergroten van het bereik.

Bijzondere vermelding verdient Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven in dit kader. Zij hebben het feitelijke bereik van hun dienstverlening als uitgangspunt genomen voor een nieuwe werkwijze. SMDD signaleerde dat het sterk gekleurde straatbeeld in deelgemeente Delfshaven van Rotterdam totaal niet overeenkwam met hun cliëntenbestand (dit was 90% autochtoon, 10% Surinaams). Vervolgens zijn zij gericht gaan sturen op het beter bereiken van allochtone groepen, zodat alle aanwezige bevolkingsgroepen in de wijk in het ouderenwerk vertegenwoordigd zouden zijn. Binnen acht jaar was de verhouding autochtoon/allochtoon in het cliëntenbestand van SMDD van 90%/10% naar 50%/50% gegaan.

Inzet van specifieke methoden om oudere migranten te bereiken

Het belang van persoonlijk contact wordt door alle respondenten gezien als essentieel. Bij het bereiken van oudere migranten is het belang van ontmoetingen dan ook groot. Activiteiten en bijeenkomsten bieden niet alleen een platform voor onderling contact tussen (oudere) migranten, maar dienen ook een breder doel. Zoals een respondent het stelde: *'De overheid moet kunnen zien dat ontmoetingsplaatsen ook vindplaatsen zijn: je kunt een boodschap overbrengen aan een hele grote groep. Dat werkt.'*

Door een aantal organisaties wordt gewerkt met vrijwilligers (n=2) om (oudere) migranten te bereiken. Vrijwilligers worden met zorg geworven, waarna de vrijwilliger wordt gekoppeld aan een migrantenoudere (met al dan niet dezelfde culturele achtergrond) of een migrantenvrouw, afhankelijk van het project. Ook worden vrijwilligers ingezet bij activiteiten die op zichzelf al een ontmoetingsplaats bieden aan oudere migranten, maar waar ook contacten tussen de doelgroep en de vrijwilligers worden gelegd. Dit kan in de vorm van een eenmalige activiteit zoals een rolstoelwandeling of een structurele voorziening in de vorm van een Buurtkamer.

De organisaties die werken met vrijwilligers geven aan dat het van belang is dat de vrijwilliger een open houding heeft en de cliënt in zijn of haar waarde laat. Het is dan ook belangrijk dat de wensen en hulpbehoefte van de cliënt als uitgangspunt worden genomen. Er dient telkens een goede match te worden gevonden. Soms is dit een hulpverlener met dezelfde culturele achtergrond als de deelnemer, maar dit hoeft niet. Het gaat om de wensen van de deelnemer (soms liever wel of juist niet iemand uit de eigen gemeenschap) en dient aan te sluiten bij de kenmerken en capaciteiten van de deelnemer.

Onder de respondenten bestaat geen eenduidigheid over de kwestie of de hulpverlener/vrijwilliger van dezelfde culturele herkomst dient te zijn als de cliënt. Wel zien alle respondenten diversiteit in personeel, vrijwilligers en doelgroep als essentieel. Een aantal organisaties is zeer uitgesproken over het belang van overeenkomst in culturele achtergrond tussen hulpverlener en hulpbehoevende. Zo stelt een respondent: *'Om allochtonen te bereiken heb je allochtonen nodig'*.

Sommige organisaties geven aan dat dat vooral geldt bij het leggen van het eerste contact; door iemand met dezelfde culturele achtergrond in te zetten, kan een eerste drempel tot contact worden weggenomen.

Andere organisaties zien dit juist als een vorm van ongewenst categoriaal beleid. Dit wordt gezien als beperkend en bovendien door de hulpverleners als onwenselijk ervaren: er kan vanuit de culturele gemeenschap druk worden uitgeoefend op de hulpverlener of de oudere kan het gevoel hebben dat hij/zij niet vrijuit kan spreken omdat de hulpverlener uit dezelfde cultuur afkomstig is.

Deze organisaties zijn vooral gericht op het diversifiëren van het personeels-, vrijwilligers- en cliëntenbestand, om zo een afspiegeling te kunnen vormen van de multiculturele samenleving. Wanneer er toch culturele en/of taalproblemen blijken te zijn bij de organisaties die niet categoriaal werken, wordt vaak gebruik gemaakt van intermediairs met dezelfde achtergrond als de betreffende cliënt. De rol van de intermediairs is volgens de respondenten echter wezenlijk anders: het inzetten van intermediairs staat een open gesprek niet in de weg.

Cultuurtolken

Bij SMDD wordt gewerkt met cultuurtolken. De cultuurtolken spreken zowel Nederlands als een van de andere talen van de bevolkingsgroepen uit de wijk. Zij gaan met de ouderenadviseurs mee naar spreekuren en op huisbezoek. Naast hun vertaalwerk geven ze de ouderenadviseur uitleg over culturele verschillen die opduiken in de hulpverlening.

Voorafgaand en na afloop van het contact met de oudere overlegt de cultuurtolk met de ouderenadviseur. Op deze manier krijgt de ouderenadviseur inzicht in de cultuur en religie van de oudere, waardoor hij interesse kan tonen en zijn interculturele communicatie kan verbeteren.

Het belang van sleutelfiguren wordt door vrijwel alle respondenten benadrukt. Vaak vormen sleutelfiguren een belangrijke ingang tot een migrantengemeenschap. Dit zijn vaak mensen die meer ervaring hebben met Nederlandse instanties en/of ruime werkervaring hebben in Nederland.

Andersom geldt dat men ook vaak afhankelijk is van deze sleutelfiguren; zij moeten soms worden 'overgehaald'. Door verschillende respondenten worden prominente leden van een gemeenschap (bijvoorbeeld leiders van een moskee), als belangrijke sleutelfiguren gezien.

Sleutelfiguren kunnen worden gevonden in de lokale zelforganisaties, maar vaak hebben de organisaties ook nauwe samenwerkingsverbanden met andere partijen in de wijk of stad. Er wordt veel samengewerkt met stichtingen, zorginstellingen en gemeentelijke diensten.

Knelpunten

Aan de respondenten is gevraagd welke knelpunten zij tegenkomen bij het bereiken van oudere migranten. De meeste respondenten signaleren een combinatie van knelpunten, vaak gelegen in de inrichting van de Nederlandse instanties, de gerichtheid op de eigen gemeenschap en de *multi-probleem* situaties waar oudere migranten vaak in leven.

Een belangrijk knelpunt dat door meerdere respondenten wordt gesignaleerd, is het feit dat veel projecten niet aansluiten bij de wensen en de leefwereld van de migrantengroepen waar het project voor is bestemd. Meerdere respondenten geven aan dat de producten en diensten van instellingen en organisaties vaak niet zijn afgestemd op een diverse doelgroep.

De aansluiting van migrantenouderen bij zorginstellingen en verpleeghuizen wordt door vrijwel alle respondenten als onder de maat gezien. Enerzijds is dit gelegen in de sterke gerichtheid op de eigen familie bij zorgtaken; anderzijds is het aanbod van de Nederlandse instellingen onvoldoende ingericht voor oudere migranten. Daarnaast blijken veel oudere migranten ook problemen te hebben op het gebied van financiën en administratie; oudere migranten kunnen moeilijk hun weg vinden binnen alle bestaande regelingen.

Ook een belangrijk knelpunt is volgens veel respondenten de taalbarrière. Echter, een enkele organisatie geeft aan dat de taalbarrière in de praktijk geen probleem is, want: *'er is altijd een derde uit hun netwerk die ze kunnen inschakelen'*.

Wanneer men werkt met allochtone vrijwilligers, moet men er volgens een aantal respondenten voor waken dat hier voldoende waardering en beloning tegenover staat. Sommige respondenten signaleren een verschil hierin met de autochtone vrijwilligers. Diverse respondenten signaleren daarnaast een knelpunt in het personeelsbestand: allochtonen worden vaak alleen aangenomen in de lagere regionen van organisaties. Wil er echt iets veranderen, dan moeten zij volgens de respondent ook de kans krijgen om door te dringen tot het managementniveau.

Een enkele respondent merkt dat het soms moeilijk is om de verschillende afdelingen van een organisatie aan de projecten geëncommitteerd te krijgen en te houden.

Soms blijkt een gesignaleerd knelpunt ingegeven door contextfactoren. Zo werken hardnekkige problemen op het gebied van leefbaarheid en veiligheid niet bevorderend voor een actieve bewonersparticipatie, zo zegt een respondent. Een andere respondent noemt de verharding van de maatschappij als punt van zorg.

Kansen

Naast knelpunten worden er door de respondenten ook kansen gesignaleerd op het gebied van het bereiken van oudere migranten. Een van de respondenten stelt vanuit haar ervaring dat het belangrijk is om respect te tonen voor de mensen, en dat het vertrouwen moet worden opgebouwd: *'Je moet het niet zien als werk, maar als een missie'*.

Een belangrijke kans bij het inzetten van vrijwilligers is dat er een dubbel effect van uit kan gaan: de cliënt wordt ondersteund, en tegelijkertijd worden de vrijwilligers gemotiveerd. Zo geeft een respondent aan dat diverse vrijwilligers (vervolg)opleidingen hebben gevolgd en een baan aan hun vrijwillige inzet hebben overgehouden. Tegelijkertijd zijn er ook voormalige cliënten die zich nu als vrijwilligers inzetten voor de organisatie. Deze dubbele werking wordt gezien als grote kans. Ook in andere organisaties wordt vrijwillige inzet gezien als een opstap naar een grotere sociale betrokkenheid. Een enkele organisatie zet specifiek (allochtone) ROC-leerlingen met een Zorg en Welzijn profiel in als vrijwilligers. Neveneffect is dat de jongeren een relevante stageplaats hebben voor hun CV en dat zij in contact komen met oudere migranten.

Een aantal respondenten geeft aan het werken met flex-vrijwilligers toe te juichen. Vrijwilligers worden niet zwaar belast vanwege een kortere tijdsbelasting, waardoor de drempel lager is om te participeren.

Verder lijkt er van projecten een zogenaamd sneeuwbal effect uit te gaan, zo stelt een aantal respondenten. Dankzij de bekendheid van het project worden nieuwe contacten gelegd met buurtbewoners en (zelf)organisaties. Hierdoor wordt het mogelijk om met relevante sleutelfiguren in contact te komen.

Een enkele respondent heeft gemerkt dat veel projecten in grote steden niet aanslaan wegens een gebrek aan behoefte. In tegenstelling tot de grote steden, wordt er in kleinere gemeenten op het platteland veel minder georganiseerd door zelforganisaties. De respondent pleit er dan ook voor de focus te verleggen van de grote stad naar de kleinere gemeenten, omdat daar volgens haar meer wederzijds onbegrip heerst en daarmee ook meer mensen sociaal geïsoleerd zijn.

Ook worden diverse maatschappelijk ontwikkelingen genoemd als kansrijk: meer aandacht voor diversiteit op verschillende niveaus, erkenning van migranten als 'markt' en de stijging van het opleidingsniveau van de jongere generaties migranten.

Randvoorwaarden

Uit dit overzicht van knelpunten en kansen kunnen randvoorwaarden worden gedestilleerd die belangrijk zijn bij het bereiken van oudere migranten.

Allereerst is het belangrijk dat er een goede bekendheid is met en zichtbaarheid van projecten en activiteiten die worden uitgevoerd in het kader van het bereiken van oudere migranten. De persoonlijke benadering wordt hierbinnen door velen gezien als essentieel.

Verder is het belangrijk dat er vertrouwen wordt opgebouwd, vanuit een oprechte houding van de hulpverlener en/of vrijwilliger. Vervolgens is het belangrijk om te *'laten zien dat het praten ook echt tot resultaten leidt'*, aldus een respondent.

Een aantal respondenten ziet het afstemmen van culturele achtergrond van hulpverlener en hulpbehoevende als randvoorwaarde; andere respondenten zien diversiteit in personeel, vrijwilligers en doelgroep in het algemeen als randvoorwaarde. Wanneer migranten al dan niet vrijwillig worden ingezet voor de organisatie, is het van belang dat hun bijdrage op waarde wordt geschat.

Bovendien dient de organisatie zelf de eigen producten en diensten af te stemmen op de diverse doelgroep. Daarbij moet men wel in de gaten blijven houden dat het niet alleen gaat om het feitelijke bereik, maar ook om de kwaliteit van het bereik.

Verder is het van groot belang dat de verschillende afdelingen de doelstellingen van de landelijke projecten onderschrijven en uitdragen.

De ambities en doelen van de organisaties op het gebied van het bedienen van oudere migranten in de toekomst zijn vaak gericht op het diversifiëren van het personeels-, vrijwilligers- en/of het cliëntenbestand. Een respondent omschrijft dit simpelweg als: *'helemaal verkleuren!'*, een ander als *'iedereen bereiken'*.

3.3 *Kennis en ervaringen met betrekking tot eenzaamheid en oudere migranten*

Met betrekking tot het begrip eenzaamheid en sociaal isolement is het van belang eerst vast te stellen wat de geïnterviewden hieronder verstaan. Een aantal respondenten hanteert een definitie van eenzaamheid als sociaal isolement. Een respondent definieert eenzaamheid bijvoorbeeld als 'een gebrek aan sociale gereedschappen'; een ander als 'minder dan vier betekenisvolle contacten'.

Een belangrijk aspect betreft ook de verwachtingen van sociaal contact die mensen hebben, zo stellen enkele respondenten. Eenzaamheid betreft niet alleen de objectieve definitie (gebrek aan sociale contacten), maar hangt ook sterk samen met de verwachtingen die je daarbij hebt. Soms ervaart men eenzaamheid omdat men vindt dat men eigenlijk bepaalde contacten hadden moeten hebben, of wanneer men deze bij andere mensen wel ziet.

Sommige respondenten spreken niet over eenzaamheid, maar uitsluitend over sociaal isolement. Hierbinnen wordt door verschillende respondenten onderscheid gemaakt tussen eenzijdig geïsoleerde mensen en volledig geïsoleerde mensen, ofwel tussen mensen die alleen geïsoleerd zijn van de Nederlandse samenleving maar niet van de eigen gemeenschap, en mensen die geïsoleerd zijn van beiden. Deze respondenten werken vaak in projecten en geven aan dat zij eenzijdig geïsoleerde mensen wél, maar volledig geïsoleerde mensen niet bereiken met hun activiteiten.

De meeste respondenten zijn van mening dat eenzaamheid anders wordt ervaren door oudere migranten dan door oudere autochtonen. Dit hangt volgens hen vooral samen met culturele verschillen op het gebied van zorgattitudes. Bij oudere migranten zou er een sterkere gerichtheid zijn op de eigen gemeenschap, waarbinnen de familiebanden sterk zijn en waar de zorgrol wordt toebedeeld aan de kinderen. Volgens een aantal respondenten ervaren de oudere migranten de discrepantie tussen de contacten die zij verwachtten met de naaste familie en de contacten die zij daadwerkelijk hebben als een gemis en als een teleurstelling. Zo komt het voor dat een oudere migrant zich eenzaam voelt ondanks een relatief groot aantal contacten met familie en gemeenschap, zo leert de ervaring van de respondenten. Het verschil in zorgattitude resulteert op deze wijze in een andere invulling van het begrip eenzaamheid. Een andere respondent geeft aan dat gevoelens van eenzaamheid onder oudere migranten ook samenhangen met heimwee naar het thuisland.

Tegelijkertijd geven veel respondenten aan dat gevoelens van eenzaamheid en sociaal isolement zelden worden uitgesproken. Men zou onbekend zijn met het begrip, of men schaamt zich om toe te geven dat men eenzaam is. Er lijkt een spanning te bestaan tussen de verwachtingen en de praktijk.

Een respondent stelt: *'Er is een soort attitude dat ouderen weten dat kinderen niet meer zoals vroeger voor ze kunnen zorgen, maar ze willen nog steeds wel aandacht krijgen van hun kinderen'*.

Een enkele respondent stelt dat gevoelens van eenzaamheid in principe universeel zijn. Ouder worden, verhuizende kinderen, gebrek aan een dagbesteding en het verlies van een partner zijn universele bronnen van eenzaamheid. Het verschil tussen autochtonen en allochtonen ligt volgens haar in de socialisatie. Door een verschillende culturele achtergrond, taal en religie, ervaart men situaties anders dan de autochtone ouderen.

Kennis van het probleem van eenzaamheid bij oudere migranten

Een deel van de respondenten is van mening dat er veel eenzaamheid is onder migrantengroepen. Redenen hiervoor worden gezocht in combinaties van problemen op het gebied van financiën, huisvesting en taal. Dit leidt tot een gebrekkige aansluiting bij de Nederlandse samenleving en gevoelens van schaamte, wat vervolgens weer kan leiden tot het (verder) terugtrekken uit het sociale leven. Een respondent zegt hierover: *'De cultuur is vaak niet op zelfredzaamheid geënt'*. Wat de buitenwereld aanbiedt, sluit vervolgens niet aan bij de leefwereld van de oudere.

Ook worden door een beperkt aantal respondenten problemen op het gebied van gezondheid en mobiliteit genoemd. Een relatief grote groep onder de allochtone ouderen heeft te maken met hart- en vaatziekten en/of verminderde mobiliteit. Dit is volgens de respondent een bron van sociaal isolement. Mensen met een fysieke beperking lijken een groter risico te lopen om sociaal geïsoleerd te raken.

Volgens een aantal respondenten moet het belang van naaste familie in de buurt niet worden onderschat. In hun ervaring geven veel ouderen aan dat zij liever hadden gewild dat hun kinderen dichterbij woonden. Een woongemeenschap kan dit probleem volgens de respondenten in ieder geval deels oplossen. Daarentegen kan het isolement in een verpleegtehuis juist verergeren, omdat verpleegtehuizen vaak slechter toegerust zijn op de allochtone cliënt.

Wanneer familiebanden om de een of andere reden worden verstoord, lijkt dit voor allochtone ouderen veel problematischer te zijn dan voor autochtone ouderen. De allochtone oudere blijkt sneller in een isolement te geraken, vaak deels omdat zij de taal niet machtig zijn.

Verskillende respondenten geven verder aan dat in hun ervaring sociaal isolement vaker voorkomt bij vrouwen dan bij mannen, omdat zij vaker aan huis gebonden zijn (geweest) door zorg voor het huishouden en/of kinderen. In deze gevallen speelt schaamte een belangrijke rol: vanuit schaamte gaat men minder contacten aan en zondert men zich meer af. Volgens een respondent houdt de belangrijkste reden voor sociaal isolement als gevolg van schaamte verband met kinderen.

Door de vaak grote sociale controle wordt het als problematisch ervaren wanneer kinderen overlast veroorzaken, of wanneer volwassen kinderen gaan scheiden of juist trouwen met een partner met een andere culturele of religieuze achtergrond. Andere belangrijke redenen zijn gelegen in de sfeer van financiën; zo willen mensen soms bijvoorbeeld geen bezoek ontvangen omdat zij hen niets kunnen aanbieden.

Ambities rondom het verminderen of voorkomen van eenzaamheid bij oudere migranten

De ambities en doelen van de organisaties in het algemeen zijn het vergroten van de contacten van de doelgroep en meer in het bijzonder het terugdringen en voorkomen van sociaal isolement en eenzaamheid. Anderen formuleren meer algemene doelstellingen zoals het leveren van een bijdrage aan het verbeteren van de aansluiting van de doelgroep bij Nederlandse instanties.

In veel gevallen zijn geen concretere doelstellingen geformuleerd. Wel formuleren organisaties soms doelstellingen binnen bepaalde projecten; bijvoorbeeld het verder uitrollen van een project, of het tot stand brengen van meer koppelingen tussen vrijwilligers en cliënten.

Een aantal organisaties heeft specifieke ambities. Zo wil een organisatie inburgeraars gaan inzetten als vrijwilligers, zodat zij zelf ook contacten opdoen en niet in een isolement terecht komen. Een andere respondent geeft aan graag projecten te willen uitvoeren in kleinere gemeenten, omdat zij verwacht dat daar een grote behoefte aan is.

De meeste respondenten geven aan geen kennisbehoefte te hebben. Zij zijn van mening dat er al voldoende onderzoek is gedaan en dat het vooral zaak is dat daar iets concreets mee wordt ondernomen. Bovendien zijn zij van mening dat ze vanuit hun ervaringen voldoende zicht hebben op de problematiek. Een enkele respondent geeft aan meer inzicht te willen hebben in de aard en de omvang van de eenzaamheidsproblematiek.

Randvoorwaarden

De respondenten hebben een aantal vernieuwende ideeën aangedragen om de ambities en doelen te kunnen waarmaken. Zo zou het bijvoorbeeld mogelijk moeten zijn voor oudere migranten om een langere periode aaneensluitend door te brengen in het thuisland, dan nu mag van de Nederlandse overheid.

Verder zouden meer allochtone organisaties mogelijkheden moeten krijgen om dagopvangprojecten op te richten, om zo sociaal isolement op te heffen. Hierbij zouden moskeeën een sleutelrol kunnen vervullen. Dagopvang wordt door meerdere respondenten gezien als een goed middel om mensen te bereiken en eenzaamheid terug te dringen.

Voor wat betreft de organisaties zelf, is een respondent van mening dat je als organisatie een representatieve verdeling qua inzet, tijd en migrantengroepen moet realiseren. Verder blijft het van belang dat alle betrokken samenwerkingspartners gecommitteerd blijven aan de samenwerking.

Om zoveel mogelijk verschillende bevolkingsgroepen te bereiken is het volgens een respondent het beste om overal contactpersonen te hebben; het liefst ook sleutelfiguren binnen een bepaalde groep of verenigd verband. Het is belangrijk dat een netwerk wordt opgebouwd.

3.4 Conclusies

Eerst is aan de respondenten gevraagd over welke kennis zij beschikken wat betreft de leefsituatie van oudere migranten. De respondenten stellen dat financiële problemen (werkloosheid, onvolledige pensioenopbouw, etc.) vaak hand in hand gaan met psychosociale problemen, gebrekkige integratie en een beperkt sociaal netwerk, dat zich vooral tot de eigen gemeenschap beperkt. Daarnaast wonen (oudere) migranten vaak in slechtere buurten, met voorzieningen van mindere kwaliteit. Het feit dat de ouderen ouder worden in Nederland brengt specifieke problemen met zich mee: men

heeft geen beeld van hoe het ouder worden in Nederland verloopt en de wensen en behoeften van ouders en hun kinderen blijken nogal eens uiteen te lopen.

Een aantal van de geïnterviewde organisaties heeft geen beeld van het feitelijke eigen bereik van oudere migranten. Als het bereiken van (oudere) migranten *core business* is van een organisatie, dan wordt dat meestal geregistreerd. In dat geval hebben organisaties dus wel een concreet beeld van de aantallen oudere migranten die zij bereiken. De Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven verdient in dit opzicht een bijzondere vermelding. Zij hebben het feitelijke bereik van hun dienstverlening als uitgangspunt genomen voor een nieuwe werkwijze. Daardoor zijn zij gericht gaan sturen op het beter bereiken van allochtone groepen, zodat alle aanwezige bevolkingsgroepen in de wijk in het ouderenwerk vertegenwoordigd zouden zijn. Binnen acht jaar was de verhouding autochtoon/allochtoon in het cliëntenbestand van SMDD van 90% / 10% naar 50% / 50% gegaan.

De geïnterviewde organisaties zijn ook bevraagd op specifieke methoden die zij (willen) inzetten om oudere migranten te bereiken. De meest genoemde methode is het inzetten op persoonlijk contact en *face tot face* ontmoetingen. Ook het inzetten van passende vrijwilligers (afkomstig uit de eigen groep, of met affiniteit met de doelgroep) wordt van groot belang geacht. Veel organisaties maken gebruik van zogenoemde sleutelfiguren. Dit zijn veelal vrijwilligers die een brug kunnen slaan tussen de oudere migranten en instellingen, organisaties of de lokale overheid.

Tot slot is aan de geïnterviewde organisaties gevraagd welke knelpunten en kansen zij tegenkomen bij het bereiken van oudere migranten en aan welke randvoorwaarden moet worden voldaan, wil men effectief oudere migranten kunnen bereiken.

De meest genoemde knelpunten zijn: de onvoltooide interculturalisatie van instellingen en organisaties, de gebrekkige integratie van oudere migranten (vooral onvoldoende taalvaardigheid) en de stapeling van problemen in de leefsituatie.

Er zijn ook kansen benoemd: een sterk commitment in alle geledingen van de organisatie, het inzetten van geschikte vrijwilligers en sleutelfiguren en uitbreiding van het netwerk richting migrantengemeenschappen.

Voor het effectief bereiken van oudere migranten is een goede bekendheid bij migranten(organisaties) noodzakelijk. 'Geen woorden maar daden', kortom: resultaten moeten duidelijk zichtbaar worden gemaakt, er moet voldoende ruimte zijn voor culturele diversiteit en organisaties moeten (verder) worden geïnterculturaliseerd.

Nadat de geïnterviewde organisaties zijn bevraagd op hun ervaringen met betrekking tot *het bereiken* van oudere migranten, is vervolgens ingegaan op de kennis en ervaringen die zij hebben met betrekking tot de *eenzaamheidsproblematiek* bij oudere migranten. De respondenten van de bevraagde organisaties hanteren variërende definities van eenzaamheid. Sommige benadrukken het aspect van sociaal isolement, terwijl anderen vooral de *verwachtingen* rondom contact benadrukken. De meeste respondenten zijn van mening dat eenzaamheid anders wordt ervaren door oudere migranten dan door oudere autochtonen. Dit hangt volgens hen vooral samen met culturele verschillen op het gebied van zorgattitudes: bij oudere migranten zou er een sterkere gerichtheid zijn op de eigen gemeenschap, waarbinnen de familiebanden sterk zijn en waar de zorgrol wordt toebedeeld aan de kinderen. Volgens een aantal respondenten ervaren de oudere migranten de discrepantie tussen de contacten die zij verwachtten met de naaste familie en de contacten die zij daadwerkelijk hebben als een gemis en als een teleurstelling. Zo komt het voor dat een oudere migrant zich eenzaam voelt, ondanks een relatief groot aantal contacten met familie en gemeenschap, zo leert

de ervaring van enkele respondenten. Het verschil in zorgattitude resulteert op deze wijze in een andere invulling van het begrip eenzaamheid. Gevoelens van eenzaamheid kunnen ook samenhangen met heimwee naar het thuisland. De respondenten signaleren tot slot dat gevoelens van eenzaamheid en sociaal isolement zelden worden uitgesproken door oudere migranten.

Een deel van de respondenten heeft de indruk dat er veel eenzaamheid heerst onder oudere migranten. Zij hebben hierover echter geen (kwantitatieve) gegevens. Volgens de respondenten zijn er verschillen aan te wijzen tussen ouderen met een goede en een slechte taalvaardigheid, maar ook tussen mannen en vrouwen: bij laatstgenoemden zou eenzaamheid vaker vóórkomen omdat zij vaak meer aan huis gebonden zijn.

Tot slot is aan de geïnterviewde respondenten gevraagd welke ambities zij hebben als het gaat om het voorkómen of verminderen van eenzaamheid bij oudere migranten. In veel gevallen zijn geen concrete doelstellingen geformuleerd. De ambities en doelen van de organisaties in het algemeen zijn het vergroten van de contacten van de doelgroep en meer in het bijzonder het terugdringen en voorkomen van sociaal isolement en eenzaamheid. Sommige organisaties zijn hoofdzakelijk gericht op het meer geschikt maken van het eigen aanbod voor diverse doelgroepen. Anderen formuleren meer algemene doelstellingen zoals het leveren van een bijdrage aan het verbeteren van de aansluiting van oudere migranten bij Nederlandse instanties.

4 *Projecten rondom eenzaamheid en oudere migranten*

Vrijwel alle benaderde organisaties van de Coalitie ERBIJ alsook de niet aangesloten organisaties, voeren projecten uit op het gebied van eenzaamheid en/of het bereiken van migranten en/of oudere migranten. De respondenten van de lidorganisaties en niet-leden hebben in de interviews en via aanvullende documentatie informatie verschaft over projecten van hun organisatie, waar zij zelf mee te maken hebben of zicht op hebben. Dit overzicht is dan ook niet uitputtend, maar geeft een beeld van relevante projecten die de organisaties uitvoeren in het kader van het thema van dit onderzoek. In de volgende paragraaf wordt een aantal projecten gedetailleerd beschreven.

Van de twaalf organisaties richten twee organisaties zich met een bepaalde activiteit of een bepaald project op het bereiken van oudere migranten in het kader van eenzaamheid. Dit is De Zonnebloem met het project 'Vrijwillige Inzet Migranten'; en FORUM met het project 'Diversiteit in Ouderenbeleid'.

Vervolgens zijn er twee organisaties die inzetten op eenzaamheid onder ouderen in het algemeen; niet specifiek wat betreft migranten. Dit is het Leger des Heils met het project 'Grijs Genoeg(en)'; en Groepswonen door Ouderen met verschillende projecten op het gebied van groepswonen.

Er zijn ook organisaties die zich richten op eenzaamheid onder migranten (veelal vrouwen), maar niet specifiek op ouderen. Dit betreft drie organisaties: Humanitas VOC Tandem met het project 'Persoonlijke Ondersteuning Allochtone Vrouwen'; het Rode Kruis met het landelijke project 'Duizend en één Kracht' waarbinnen zij het project 'Burenrecht' uitvoeren; en ANBO met het project 'Ontdek elkaars wereld'.

Verder zijn er twee organisaties die zich richten op het bereiken van oudere migranten teneinde participatie op gang te brengen, en niet zozeer ter bestrijding van eenzaamheid. Hieronder valt het NOOM met het project 'Kleurrijke Rijkdom'; en het SMDD met het 'Programma Oudere Migranten'.

Tot slot richt één organisatie zich meer buurtgericht op het bereiken van alle buurtbewoners, waaronder veel migranten. Dit betreft Humanitas Haagland met de Buurtkamers in Den Haag.

4.1 Enkele projecten uitgelicht

'Grijs Genoeg(en)' - Leger des Heils

Het project Grijs Genoeg(en) is gericht op ouderen die buiten de boot dreigen te vallen. In 1998 startte in Dordrecht het eerste project Grijs Genoeg(en) voor thuiswonende, geïsoleerde ouderen. Later is het project uitgerold naar andere steden.

Het project Grijs Genoeg(en) is gericht op zorgmijdende, geïsoleerde ouderen, waaronder ook allochtone ouderen. Kenmerkend voor deze groep is dat er sprake is van verlies op allerlei terreinen (partner, familie, vrienden, kinderen), maar ook van beperkte mobiliteit en een gebrek aan autonomie. De respondent geeft aan dat de ouderen soms de regie over hun eigen leven zijn kwijtgeraakt. Ze kunnen 'niet meer mee' met de huidige maatschappij en trekken zich terug.

Grijs Genoeg(en) heeft tot doel om mensen uit de eenzaamheid te halen, onder andere door het (weder)opbouwen van een netwerk om de mensen heen. Het project richt zich in eerste instantie op het oplossen van directe nood, en uiteindelijk het sociaal isolement. Belangrijk hierbij is dat de zelfstandigheid van de oudere behouden blijft. Wanneer Grijs Genoeg(en) in beeld komt, is er nog geen hulpvraag; het is de bedoeling dat de mensen de hulpbehoefte zelf aangeven. Met name bij oudere migranten ligt het soms gevoelig om een hulpvraag uit te spreken; dit wordt soms gezien als persoonlijk falen. Wanneer er een hulpvraag is uitgesproken, wordt de oudere toegeleid naar reguliere zorg.

Grijs Genoeg(en) gaat *outreaching* te werk; de groep zorgmijders is namelijk alleen op deze wijze te bereiken. Na een signaal gaat de hulpverlener langs. Eerst wordt er gewerkt aan het oplossen van incidentele problemen om vertrouwen te winnen. Daarna wordt langzaam toegewerkt naar structurele hulp, waarbij de oudere uiteindelijk wordt overgedragen aan de reguliere hulpverlening.

Het project loopt goed volgens de respondent; dit blijkt onder meer uit het succesvol uitrollen naar andere steden. Deelname door oudere migranten vindt plaats, al zijn zij nog wel ondervertegenwoordigd. Ongeveer 60% van de deelnemers is autochtoon; dit is meer dan het aandeel van deze groep in de wijk. Het project wordt gevolgd via een registratiesysteem, waarbij minimaal halfjaarlijks de voortgang wordt geëvalueerd.

Project 'Vrijwillige Inzet Migranten' - De Zonnebloem

Het project Vrijwillige Inzet Migranten komt voort uit de wens om binnen De Zonnebloem een goede afspiegeling van de maatschappij te bereiken. Het project richt zich op het meer kleur geven aan het vrijwilligersbestand van De Zonnebloem, het opbouwen van een langdurige relatie tussen allochtone en autochtone vrijwilligers, tussen allochtone vrijwilligers en autochtone cliënten en tussen allochtone cliënten en autochtone vrijwilligers.

Onder migranten met een fysieke beperking blijkt eenzaamheid vaak voor te komen. Om hen goed te kunnen bereiken, wordt gewerkt met vrijwilligers met niet-Nederlandse afkomst. De Zonnebloem zet onder meer ROC-leerlingen met een Zorg en Welzijn profiel in als vrijwilligers. De jongeren krijgen een relevante stageplaats en doen waardevolle contacten op. Een voorbeeld van een activiteit binnen het project is de 'Roll-over': een wandelactiviteit waarbij vrijwilligers in

contact komen met ouderen in een rolstoel. Bovendien wordt ingezet op het verminderen of voorkomen van isolement onder zieken en gehandicapten in de wijk.

Het te verwachten resultaat was dat er vanaf 2008 circa 200 allochtone vrijwilligers per jaar zouden worden geworven door 20 lokale afdelingen. In de *Voortgangsrapportage inzake het Project Vrijwillige Inzet Migranten* wordt geconcludeerd dat er in het afgelopen jaar heel veel is samengewerkt met allochtonen en migrantenorganisaties. De allochtone vrijwilligers worden intensief begeleid, zodat een langdurige inzet voor het Zonnebloemwerk mogelijk is.

Door het project Vrijwillige Inzet Migranten is De Zonnebloem in contact gekomen met veel vrouwelijke migranten. Zij blijken graag op bestuursniveau te willen opereren. In de toekomst zal het project blijven bestaan. Het is niet meer afhankelijk van financiering, maar is opgenomen in de programmering van De Zonnebloem. De ambitie is dat het project andere organisaties zal inspireren en dat het project verder uitgerold kan worden naar andere steden.

Project Persoonlijke Ondersteuning Allochtone Vrouwen - Humanitas VOC Tandem

Het project Persoonlijke Ondersteuning Allochtone Vrouwen koppelt vrijwilligers voor een periode van één jaar aan een deelnemer; een allochtone vrouw. Dit houdt achtereenvolgens in: kennismaking, werken aan doelen die de deelnemer bij aanvang heeft geformuleerd, vergroten van het netwerk, en uiteindelijk begeleiding naar Nederlandse les, activiteiten buitenshuis, bepaalde vormen van hulpverlening et cetera. De vrijwilliger speelt een belangrijke rol in het vergroten van het netwerk van de deelnemer en het verlagen van de drempel die kan bestaan ten aanzien van welzijnsinstellingen.

Wanneer de koppeling is gelegd, is het van belang dat de vrijwilliger leert luisteren naar de deelnemer. Het uitgangspunt is dat de deelnemer zelf haar doelen formuleert, waar zij gedurende het projectjaar naar toe wil werken.

Een succesvolle koppeling heeft een dubbele werking. Voor de vrijwilligers geldt dat het vaak een voorzichtige, veilige opstap kan zijn naar betaald werk. Daarnaast leren vrijwilligers veel van het contact met de deelnemers. Zij ontwikkelen een steeds grotere deskundigheid en kunnen de deelnemers op allerlei gebied helpen. Voor de deelnemers betekent het dat wordt gepoogd om hun sociale isolement te beëindigen.

Het project loopt vanaf 2003 en loopt inmiddels goed. In het begin bleek het lastig om allochtone vrijwilligers te werven en allochtone deelnemers te bereiken. Door het gebruik van sleutelfiguren en advertenties in lokale huis-aan-huisbladen heeft men mensen weten te bereiken. Voor de toekomst verwacht de respondent een verdere groei van het project. Meer in het bijzonder verwacht zij dat het project meer verschillende migrantengroepen zal kunnen bereiken; met name deelnemers met een Turkse, Marokkaanse en Surinaamse achtergrond.

Buurtkamers - Humanitas Haagland

De eerste Buurtkamer startte in 2007. Het Buurtkamerproject kan worden ondergebracht in de landelijke programmalijn 'Alleen en Samen'. De programmalijn 'Alleen en samen' omvat alle activiteiten van Humanitas die zich richten op het doorbreken van sociaal isolement en waar mogelijk het zelfstandig opbouwen en onderhouden van contacten.

Doel van de Buurtkamers is het bereiken van zoveel mogelijk (groepen) bewoners uit de buurt, ongeacht etnische achtergrond, geslacht en leeftijd (mits 23+). De vrijwilligers in de Buurtkamers zetten zich in voor hun eigen buurt en kunnen zelfstandig de Buurtkamer runnen. Voor buurtbewo-

ners moet het een laagdrempelig manier bieden om in contact te komen met andere buurtbewoners. Uiteindelijk nemen de onderlinge contacten tussen de verschillende bewoners toe, ontstaat meer betrokkenheid bij de buurt, wat weer effect kan hebben op de leefbaarheid van de buurt. In het project wordt nauw samengewerkt met de gemeente Den Haag, Stichting BOOG (stedelijke organisatie voor samenlevingsopbouw in Den Haag en omgeving) en woningcorporaties. De woningcorporaties bezitten de panden waar de Buurtkamers zijn gesitueerd. Stichting BOOG werkt samen met Humanitas Haagland en heeft ook enkele Buurtkamers onder haar hoede.

De Buurtkamers zijn in principe alleen geopend wanneer er activiteiten worden georganiseerd. Aangezien er vrij veel wordt georganiseerd, is een Buurtkamer redelijk vaak open. De vrijwilligers draaien zelf de activiteiten. Dit kan van alles zijn: naailes voor vrouwen, praatgroepen over bijvoorbeeld religie, een open huis of vergaderingen - samen met wijkagenten - over thema's zoals leefbaarheid.

Het Buurtkamerproject loopt goed, al zijn er wel verschillen tussen Buurtkamers onderling. Het succes ligt volgens de respondent vooral in de looptijd; het kost tijd om sociale contacten op gang te brengen. Bij een Buurtkamer die niet goed loopt, blijkt een groot verloop in de vrijwilligers een rol te spelen.

Tijdens maandelijkse gesprekken met BOOG wordt een interne evaluatie bijgehouden. Hierbij gaat het vooral om het uitwisselen van ervaringen en kennis. Daarnaast wordt ook in het jaarplan aandacht geschonken aan de voortgang en resultaten van het project. Vanwege het succes van de Buurtkamers komen er binnenkort zes nieuwe bij. Voor de toekomst blijft de rol van sleutelfiguren belangrijk. Tevens vormen problemen op het gebied van leefbaarheid en veiligheid een uitdaging voor het project.

Programma Duizend en één Kracht: project Burenrecht - het Nederlandse Rode Kruis

Het Rode Kruis stimuleert met het programma Duizend en één Kracht de actieve participatie van geïsoleerde vrouwen aan het maatschappelijke leven. Via vrijwilligersactiviteiten krijgen ze de kans iets voor een ander te doen. Het project startte in zes gemeenten. Duizend en één Kracht is een overkoepelend project van welzijnsorganisaties; het Rode Kruis voert 'Burenrecht' uit in het kader van Duizend en één Kracht.

Doel van het programma Duizend en één Kracht is het bereiken en ondersteunen van geïsoleerde vrouwen. Het gaat om autochtone en allochtone ouderen in een sociaal isolement, mensen met een handicap of jonge tienermoeders die extra aandacht hard nodig hebben. Het project Burenrecht is gericht op maatschappelijke participatie en activering van allochtone vrouwen via empowerment en vrijwilligersactiviteiten van het Rode Kruis. Vrijwillige coaches begeleiden in een maatjesrelatie de vrouwen naar laagdrempelig vrijwilligerswerk - het zogenaamde Burenrecht. Burenrecht gaat uit van het principe dat je omkijkt naar je naaste. Hulpontvangers zijn autochtone / allochtone ouderen, iemand met een handicap of tienermoeders die wat extra aandacht kunnen gebruiken. Een van de respondenten van het Rode Kruis hield zich als projectleider Diversiteit bijvoorbeeld bezig met het koppelen van Turkse en Marokkaanse flex-vrijwilligers aan allochtone ouderen.

De allochtone vrouwen worden stapsgewijs begeleid, getraind en bekend gemaakt met het reguliere vrijwilligerswerk en de organisatie en vrijwilligers. Omgekeerd worden de autochtone vrijwilligers en medewerkers van het Rode Kruis betrokken bij de nieuwe doelgroepen. Om vrijwil-

ligers te werven worden verschillende methoden ingezet. De vrouwen worden bereikt via media, mond-tot-mondreclame, schriftelijke informatie of via lokale maatschappelijke instanties.

Inmiddels is er aan 100 vrouwen een rolstoelcursus gegeven en zijn 250 koppelingen gerealiseerd tussen Turkse en Marokkaanse flex-vrijwilligers en oudere migranten. Ze merkt dat de ouderen blij zijn en opbloeien. Tegelijkertijd werkt het voor de vrijwilligers ook positief: zij kunnen zich verplaatsen in de ouderen en zien hoe het is om bijvoorbeeld in een bejaardentehuis te wonen. De meerwaarde van dit project wordt gezien in het feit dat een grote doelgroep wordt bereikt van potentiële vrijwilligers. Door het project wordt het bovendien mogelijk nauwer samen te werken met migrantenorganisaties en onderlinge kennismaking.

Er heeft nog geen evaluatie plaatsgevonden; het project is nog maar twee jaar bezig. Het proces loopt goed, maar er dient volgens een respondent altijd rekening mee gehouden worden dat het tijd kost om een vertrouwensband op te bouwen. Een van de twee respondenten geeft aan dat het proces goed loopt. Volgens haar staan veel mensen open om zich in te zetten voor het Rode Kruis. Anderzijds geeft de tweede respondent van het Rode Kruis aan dat de opbrengsten van Burenrecht onduidelijk zijn voor haar; zij vraagt zich af of de doelgroep geïsoleerde migrantenvrouwen niet te klein en te lastig is.

In de toekomst is het de bedoeling dat het project verder uitgerold en uitgebouwd wordt in andere afdelingen van het Rode Kruis, verspreid over het hele land.

Project Kleurrijke Rijkdom - NOOM

Het NOOM heeft zich in drie Vogelaarwijken ingezet om oudere migranten te betrekken bij de buurt. Het standpunt van het NOOM hierin is dat eerst gezorgd moet worden voor emancipatie en empowerment in de eigen kring. De doelstellingen van 'Kleurrijke Rijkdom' zijn het opbouwen van duurzame contacten tussen ouderen in de wijk en het versterken van de sociale cohesie. 'Kleurrijke Rijkdom' is in het najaar van 2008 uitgevoerd in drie zogenaamde krachtwijken: Crabbehof in Dordrecht, Overschie in Rotterdam en Zuilen in Utrecht.

In het project is gewerkt met de methodiek van Pluspunt: ontdek elkaars wereld. Dit houdt onder andere in dat je met mensen praat over ontmoeting, kennismaking, religie, culturele gewoontes. Dit biedt een laagdrempelig manier tot onderling contact.

Met het project 'Kleurrijke Rijkdom' wil het NOOM juist de kracht van oudere migranten laten zien en hun bijdrage aan de samenleving zichtbaar maken. Tevens wil het NOOM met het project drempels weghalen die oudere migranten belemmeren actief te worden in de wijk. 'Kleurrijke Rijkdom' bestaat uit een aantal ontmoetingsbijeenkomsten in de wijk waarbij oudere migranten en oudere autochtone Nederlanders elkaar leren kennen.

Kleurrijke Rijkdom bestaat uit een aantal ontmoetingsbijeenkomsten in de wijk waarbij oudere migranten en oudere autochtone Nederlanders elkaar leren kennen. Voor 'Kleurrijke Rijkdom' is gebruik gemaakt van vier al bestaande methodieken waarmee ervaring is opgedaan in het bijeenbrengen van 55-plussers uit verschillende culturen: Ontdek Elkaars Wereld van Pluspunt - vier basisbijeenkomsten waarin ouderen met verschillende culturele achtergronden elkaar beter leren kennen (kennismaking, eten, religie en identiteit); Ongekend Talent; Woonateliers; en Oma's koken samen.

Essentieel hierbij is volgens de respondent het winnen van vertrouwen. Wanneer dat lukt, leren ouderen van verschillende afkomst elkaar kennen en zien ze dat er meer overeenkomsten zijn dan verschillen.

Programma Oudere Migranten (POM) - Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven (SMDD)

Het POM is in 2001 gestart in Delfshaven. Het viel SMDD op dat het straatbeeld (heel gekleurd) niet in overeenstemming was met hun cliëntenbestand (90% autochtoon; 10% allochtoon). Kortom: er werden onvoldoende oudere migranten bereikt.

Na de constatering dat er onvoldoende oudere migranten in het cliëntenbestand zaten, was de vraag hoe je deze groepen kon bereiken. SMDD heeft ouderenadviseurs aangesteld, gericht op alle ouderen in de wijk en deelgemeente. Vanuit de deelgemeente ontving SMDD op wijkniveau cijfers over de bevolkingssamenstelling wat betreft etniciteit. Hierdoor kreeg zij inzicht in hoe een eerlijke verdeling er op wijkniveau uit zou moeten zien. De case-load van de ouderenadviseur moest in overeenstemming worden gebracht met de aanwezigheid van de verschillende groepen in de wijk. Er werden acht ouderenadviseurs aangesteld, elk verantwoordelijk voor een wijk.

Als gevolg van het met bestaande middelen bedienen van meer allochtonen, konden autochtonen minder (vaak) worden bediend. In de praktijk bleek dit echter geen groot probleem; de hulpverleners waren flexibel en maakten zelf de afweging om sommige mensen minder vaak te bezoeken en/of bezoeken af te bouwen.

Daarnaast is er een specifiek programma gericht op de bestrijding van sociaal isolement, genaamd Persoonlijke Intensieve Trajecten (PIT). Ouderenadviseurs, cultuurtolken en medewerkers van het Steunpunt Mantelzorg werken samen in PIT. Hierbinnen wordt dezelfde werkwijze gehanteerd als bij POM.

Doel van POM is een eerlijke verdeling realiseren naar culturele herkomst op wijkniveau in het cliëntenbestand van SMDD en het vervullen van een maatschappijkritische signalerende rol. De uitvoering en regie liggen bij SMDD. Daarnaast wordt er structureel samengewerkt met belangrijke zelforganisaties in de deelgemeente. De Gemeente Rotterdam verstrekt de financiële middelen.

Het krampachtig werven van gekleurde hulpverleners wordt bij SMDD gezien als onwenselijk. Bovendien gaat men bij SMDD uit van de eenheid 'wijk' en wil men deze niet categoriaal indelen naar bevolkingsgroep. Ook leert de ervaring dat allochtone HBO'ers liever als reguliere hulpverlener aan de slag gaan en niet alleen mogen werken voor cliënten uit het land van hun ouders. Wel wordt er gewerkt met cultuurtolken.

Ouderenwerkers werken samen met cultuurtolken als team. Zij gaan langs bij mensen, waarbij de cultuurtolk een brugfunctie kan vervullen. De cultuurtolken spreken zowel Nederlands als een van de andere talen van de bevolkingsgroepen uit de wijk. Zij gaan met de ouderenadviseurs mee naar spreekuren en op huisbezoek. Naast hun vertaalwerk geven ze de ouderenadviseur uitleg over culturele verschillen die opduiken in de hulpverlening. Voorafgaand aan en na afloop van het contact met de oudere overlegt de cultuurtolk met de ouderenadviseur. Op deze manier krijgt de ouderenadviseur inzicht in de cultuur en religie van de oudere, waardoor hij interesse kan tonen en zijn interculturele communicatie kan verbeteren.

Daarnaast wordt veel samengewerkt met zelforganisaties. Dit zorgt voor meer profilering, waarbij het belangrijk is deze organisaties altijd serieus en gelijkwaardig te behandelen.

POM bleek in 2007 een succes: dankzij POM is in een aantal jaren het aantal allochtone cliënten gestegen van 8 naar 48 %. Er is aantoonbaar een sterke stijging in het bereiken van eerder moeilijk bereikbare groepen te zien voor alle deelgemeenten waar SMDD werkzaam is. De gemeente heeft het programma verder uitgerold naar andere deelgemeenten in Rotterdam.

De verwachting is dat POM in de toekomst stadsbreed wordt uitgezet. POM blijft in Delfshaven sowieso doorlopen, ook zonder middelen van de gemeente. POM is algemeen toepasbaar omdat het zich niet richt op een bepaalde culturele groep. Hierin ligt volgens de respondent een grote kans om het in elke deelgemeente waardevol toe te passen.

In 2009 blijft de actie om gericht extra huisbezoeken te gaan doen bij Marokkaanse en Turkse ouderen een aandachtspunt. Het huisbezoek geeft meer inzicht in de probleemsituatie en de ouderenadviseur kan meerdere zaken signaleren die nuttig kunnen zijn voor de hulpverlening.

Groepswonen-projecten - Groepswonen Door Ouderen Den Haag (GDO)

Het GDO is opgericht in 1984. De hoofddoelstelling van het GDO is groepswonen: het vormen van een groep mensen die met elkaar in een complex gaat wonen en een aantal algemene voorzieningen samen gaat beheren. Het belangrijkste uitgangspunt van het GDO is dat de leden elkaar uitkiezen om in groepsverband (in een woongemeenschap) te gaan wonen.

Uitgangspunten zijn van het GDO zijn:

- zelfstandigheid en zelfredzaamheid
- 15 à 25 woningen in één gebouw met ieder een eigen voordeur
- een gemeenschappelijke ruimte en andere voorzieningen
- behoud van persoonlijke vrijheid en privacy
- saamhorigheid en gezelligheid
- gezamenlijke bijeenkomsten en activiteiten
- goede burenhulp verlenen en beleven

Momenteel zijn er 31 woongemeenschappen, waarvan er 12 thematisch zijn ingericht. Dat wil zeggen: op basis van gelijkgezindheid, bijvoorbeeld een Marokkaanse woongroep, een woongroep voor homoseksuele ouderen en een woongroep voor christelijke ouderen. Vrijwel alle allochtone woongemeenschappen binnen de vereniging GDO zijn tot stand gekomen door initiatieven vanuit hun eigen culturele belangenorganisaties. De behoefte onder de bevolkingsgroepen van buitenlandse afkomst om op hun oude dag onder landgenoten of 'taalgenoten' oud te worden, lijkt groter te zijn dan onder de mensen van Nederlandse oorsprong.

Een woongemeenschap kan volgens de respondent bijdragen aan het oplossen van het persoonlijk isolement, maar men kan nog steeds geïsoleerd van de maatschappij leven. Groepswonen zal geen oplossing bieden voor alle gevoelens van onbehagen en eenzaamheid die met het ouder worden gepaard kunnen gaan.

Volgens de respondent is een belangrijk voordeel van woongemeenschappen dat het past binnen de geïndividualiseerde maatschappij. Men heeft nog steeds privacy en een eigen voordeur, maar heeft wel een gemeenschappelijke woonruimte. Door de hulp en steun die in de woongemeenschappen wordt geboden, wonen de mensen daar bovendien vaak de laatste jaren van hun leven. Dit houdt in dat deze mensen niet naar een verpleeghuis gaan.

Een nadeel van de woongemeenschappen is volgens de respondent dat het geen verzorgingsarrangement is, wat inhoudt dat er een beperkte mogelijkheid is tot het bieden van hulp. De respondent ziet de woongemeenschappen als het antwoord op de geïndividualiseerde maatschappij die de ouderen minder weerbaar heeft gemaakt: het is een vorm van horizontale verbondenheid. Het voorziet in een blijvende behoefte. Bovendien is deze vorm veel goedkoper voor de staat; mensen blijven fitter en gaan minder snel naar een verzorgingstehuis.

'Ontdek Elkaars Wereld' - ANBO

ANBO onderneemt actie om de multiculturele samenleving ook meer door te laten dringen tot het oudere deel van de samenleving. Het project 'Ontdek Elkaars Wereld' is hiervan een onderdeel. De doelstelling van het project is het bewerkstelligen van duurzame contacten tussen autochtone ouderen (van ANBO) en allochtone ouderen (via NOOM).

Het doel is het leren kennen van en begrip krijgen voor elkaars leefwerelden. Het project is gericht op ouderen die nieuwsgierig zijn naar andere culturen en die graag over hun eigen cultuur vertellen.

ANBO, NOOM en PLUSPUNT Expertisecentrum voor senioren en participatie zetten zich gezamenlijk in om de contacten tussen ouderen met verschillende culturele achtergronden te bevorderen.

Het project bestaat uit zeven ontmoetingsbijeenkomsten tussen ouderen met verschillende culturele achtergronden. De ouderen praten over eigen gewoonten en gebruiken; ondernemen samen activiteiten en bezoeken een bijzondere plek in de wijk of deelgemeente. De eerste vier ontmoetingen hebben een vast omljnd thema (de wereld van ontmoeting, eten, religie en wijk) en de laatste drie hebben een nader door de betrokken groep te bepalen thema. Dit kan in de vorm van een sport- of spelactiviteit, of een wandeling of uitje.

Het project is zeer succesvol verlopen in Eindhoven, maar in Utrecht mislukt. Een succesfactor in Eindhoven was volgens de respondent dat het project goed werd opgepakt door de lokale ANBO; ze willen het project nu ook voortzetten. Waarschijnlijk wordt er binnenkort een tweede groep opgericht. De woningcorporatie speelde een sterke rol in dit project. Daarnaast was er een lange inweekperiode: organisatie en communicatie waren tijdig van start gegaan.

In Utrecht echter, bleken al allerlei activiteiten te zijn, die echter vooral plaatsvonden binnen de eigen gemeenschappen. Het leek alsof er geen behoefte was aan een aanvullend project. Zo kwam er - ondanks toezeggingen van sleutelfiguren - tijdens informatiebijeenkomsten niemand opdagen. De toekomst van het project wordt door de respondent als positief beoordeeld. Daarbij kan het volgens haar heel nuttig zijn om het project ook uit te rollen naar kleinere gemeenten.

4.2 Conclusies

Vrijwel alle benaderde organisaties van de Coalitie ERBIJ alsook de niet aangesloten organisaties, voeren projecten uit op het gebied van eenzaamheid en/of het bereiken van migranten en/of oudere migranten.

Van de twaalf organisaties richten twee organisaties zich met een bepaalde activiteit of een bepaald project op het bereiken van oudere migranten in het kader van eenzaamheid. Vervolgens zijn er twee organisaties die inzetten op eenzaamheid onder ouderen in het algemeen; en niet

specifiek wat betreft migranten. Ook zijn er drie organisaties die zich richten op eenzaamheid onder migranten (veelal vrouwen), maar niet specifiek op ouderen. Verder zijn er twee organisaties die zich richten op het bereiken van oudere migranten teneinde participatie op gang te brengen, en niet zozeer ter bestrijding van eenzaamheid. Tot slot richt één organisatie zich meer buurtgericht op het bereiken van alle buurtbewoners, waaronder veel migranten.

5 *Ambities voor de toekomst*

In de vorige hoofdstukken hebben we een beeld geschetst van de leefsituatie van oudere migranten en de praktijkervaringen die leden van de Coalitie Erbij en anderen hebben opgedaan rondom oudere migranten (en eenzaamheid). Hieruit bleek dat veel oudere migranten om diverse redenen (die elkaar versterken) kwetsbaar zijn en dat eenzaamheid zich regelmatig voordoet bij deze groep ouderen. Ook bleek dat er mogelijkheden bestaan en methodieken ontwikkeld worden om de eenzaamheid onder oudere migranten te verminderen. Het bereiken van oudere migranten die zich in een sociaal isolement bevinden, lijkt daarbij als de belangrijkste opgave te worden gezien.

Gegeven de aard en ernst van de problematiek gecombineerd met het feit dat het aantal oudere migranten in de komende jaren sterk zal toenemen, wordt breed onderkend dat het onderwerp ‘oudere migranten en eenzaamheid’ hoog op de agenda (van de leden van de Coalitie Erbij) zal moeten staan.

In dit hoofdstuk doen we verslag van de ambities die de leden van de Coalitie Erbij en anderen hebben voor de toekomst: wat moet er gedaan worden om eenzaamheid bij oudere migranten te verminderen en welke randvoorwaarden dienen hiervoor aanwezig te zijn? De ambities hebben zowel betrekking op de toekomstige activiteiten van de organisaties zelf als op in de ogen van de respondenten aanbevelenswaardige acties in het algemeen. Bij de bespreking hiervan nemen we een voorshot op de ontwikkeling van een agenda voor de toekomst door de Coalitie Erbij.

5.1 *Prioriteiten*

Bij de bespreking van de ambities voor de toekomst van de leden van de Coalitie Erbij en anderen die zich met migrantenouderen bezighouden, merken we als eerste op dat de bestrijding van eenzaamheid bij oudere migranten niet als zodanig benoemd wordt. Diverse organisaties spreken van het voorkómen of doorbreken van sociaal isolement. Vaker nog gaat het om ambities die te maken hebben met het bereiken van oudere migranten. Kortom, ‘sociaal isolement’ van oudere migranten staat duidelijk als onderwerp op de kaart bij veel van de organisaties, maar veel van de aandacht in projecten en activiteiten gaat op dit moment (nog) uit naar het werven van oudere migranten als deelnemer.

De ambities die de respondenten van de interviews hebben genoemd rondom het voorkómen en bestrijden van eenzaamheid bij oudere migranten hebben grofweg betrekking op een drietal thema’s die we hieronder zullen bespreken.

Methodiekontwikkeling en verspreiding opgedane kennis

De respondenten hebben bijna allemaal speerpunten benoemd die betrekking hebben op eigen projecten voor (migranten)ouderen. Zo stelt het Leger des Heils dat men zich in de toekomst wil (blijven) inzetten voor het terugdringen van eenzaamheid van kwetsbare mensen (waaronder oudere migranten). Belangrijk daarbij vinden zij het (weder)opbouwen van de netwerken rondom deze mensen, zodat ze uit hun sociaal isolement komen en blijven. Outreachend werken is een belangrijk instrument bij zorgmijders. Deze methodiek is onderdeel van het project 'Grijs Genoeg(en)', dat sinds 1998 door diverse regiokantoren wordt uitgevoerd. Een bredere toepassing van zowel het project als de daarin toegepaste methodiek staat dus bij deze organisatie op de agenda. Dit geldt ook voor Humanitas (VOC Tandem). Zij zijn recent gestart met het inzetten van inburgeraars als vrijwilligers. Deze inburgeraars kunnen als onderdeel van hun (taal)stage ervaring opdoen in het begeleiden van mensen die ondersteuning nodig hebben. Dit lijkt een veelbelovend initiatief: inburgeraar en hulpvrager kunnen elkaar op weg helpen. Ook de andere respondenten hebben speerpunten benoemd rondom het verder opbouwen en verspreiden van kennis en ervaringen met het werken met oudere migranten (rondom het thema eenzaamheid of sociaal isolement). Een van de respondenten merkt op dat meer gedaan zou moeten worden met de kennis die al beschikbaar is.

'Zo weten we uit onderzoek dat het belangrijk is dat de kinderen in de buurt wonen, dat verpleeghuizen zich meer zouden kunnen richten op islamitische klanten, dat er behoefte is aan Kangaroohuizen, etc'. Met deze uitkomsten kan actief aan de slag worden gegaan. Met andere woorden: er is geen reden (of excuus) om te wachten met het aanbieden van voorzieningen en ondersteuning gericht op oudere migranten. Een andere respondent stelt voor om juist in kleinere gemeenten aan de slag te gaan 'omdat daar nog weinig gebeurt'. Toch, zo stellen meerdere respondenten, is het wél nodig om meer inzicht te krijgen in de aard en de omvang van de eenzaamheidsproblematiek bij oudere migranten: *'Om wat voor aantallen gaat het nu precies en bij welke groepen komt het voor?'*

Preventie

Diverse respondenten hebben toekomstambities genoemd met betrekking tot het voorkómen van eenzaamheid bij oudere migranten. Zo stelt een respondent dat het noodzakelijk is om nu te anticiperen op de grote groep oudere migranten die straks komen gaat. Dit kan door lessen te trekken uit de ontwikkeling van migrantengroepen die al langer in Nederland zijn: 'Elke groep maakt zijn eigen ontwikkeling door. Men zou nu al actie moeten ondernemen op mogelijke problemen die straks kunnen ontstaan als gevolg van de opkomst van een grote groep (islamitische) ouderen'.

Een andere respondent ziet mogelijkheden voor preventie in een verbreding van de focus (van de Coalitie Erbij). De verbreding zou kunnen plaatsvinden richting gezin (opvoeding) en onderwijs. Een voorbeeld is het betrekken van ouders bij de peuterspeelzalen en het besteden van aandacht aan ouderbetrokkenheid in de lerarenopleiding. Het overkoepelende karakter van de Coalitie Erbij maakt het een geschikt verband om op een hoger niveau kwesties aan de orde te stellen, aldus de respondent: *'Bijvoorbeeld rondom de vraag: welke netwerken wil je dat je kind opbouwt? Op die manier kun je gaan inspelen op het voorkómen van eenzaamheid'.*

Tot slot noemt een aantal respondenten praktische suggesties voor het voorkómen van eenzaamheid bij oudere migranten. De regels in de Bijstandswet ten aanzien van verblijf in het buitenland zouden kunnen worden versoepeld: *'Het zou mogelijk gemaakt moeten worden dat oudere migran-*

ten een paar maanden aaneensluitend in hun thuisland kunnen verblijven'. Op deze manier zouden oudere migranten hun contacten in het land van herkomst beter kunnen onderhouden. Een andere respondent zoekt een mogelijkheid om juist de contacten in Nederland op peil te houden of te vergroten: 'Allochtone organisaties zouden de mogelijkheid moeten krijgen om dagopvangprojecten op te richten om zo sociaal isolement op te heffen. Hierbij zouden moskeeën een rol kunnen vervullen. De Nederlandse ogen lijken hier helaas voor gesloten'.

Interculturalisatie van het zorg- en ondersteuningsaanbod

Dit thema is het meest genoemd door de respondenten, soms in directe relatie met het eigen project of de eigen agenda voor de toekomst. Zo wil Humanitas met het project Buurtkamers in de toekomst alle bevolkingsgroepen de Buurtkamer in krijgen, zodat deze een afspiegeling vormen van de samenstelling van de buurt. De Zonnebloem wil *'helemaal verkleuren'* en voegt daaraan toe dat dit betrekking heeft op zowel het personeelsbestand en de werving van vrijwilligers als op de doelgroep.

Een respondent stelt dat ook de Coalitie Erbij nog *'te wit'* is. Dit kan worden opgelost als migrantenorganisaties lid zouden worden van de Coalitie Erbij. *'Zij beschikken over belangrijke kennis en inzichten en kunnen de belangen van hun achterban vertegenwoordigen'*. Diverse respondenten noemen in het algemeen het nut of de noodzaak van het samenwerken met migranten(zelf) organisaties. Kortom, de gedachte dat de organisatie van het zorg- en ondersteuningsaanbod in al haar facetten moet *'verkleuren'* wordt door bijna alle respondenten benoemd als een belangrijk speerpunt voor de toekomst.

5.2 *Randvoorwaarden*

Het realiseren van bovengenoemde ambities - (blijvende) inzet voor oudere migranten, preventie van eenzaamheid en interculturalisatie van voorzieningen - vereist dat aan een aantal randvoorwaarden wordt voldaan. De respondenten hebben verschillende randvoorwaarden genoemd. Sommige daarvan zijn noodzakelijk geachte condities rondom (specifieke) methodieken voor (het bereiken van) oudere migranten. Anderen hebben betrekking op een hoger abstractieniveau. Dit zijn randvoorwaarden die in de zorg- en welzijnssector, door de overheid, of in de maatschappij als geheel gecreëerd zouden moeten worden. Hieronder worden de genoemde randvoorwaarden besproken.

Commitment van de overheid en de politiek

Door de meeste respondenten zijn voorwaarden genoemd die te maken hebben met betrokkenheid van de (lokale) overheid, de politiek of de maatschappij in het algemeen. Wat dat laatste betreft verwoordt een respondent het belang van aandacht voor het onderwerp eenzaamheid in de maatschappij als volgt: *'Het is wenselijk wanneer er bij mensen een bewustzijn ontstaat dat zij zélf iets kunnen doen voor zichzelf en anderen'*.

Een aantal respondenten stelt dat *specifieke* aandacht voor oudere migranten noodzakelijk is. Als aan deze doelgroep geen speciale aandacht wordt besteed, dan zijn of blijven zij onzichtbaar voor zowel beleid als praktijk. Voor deze aandacht zijn financiële middelen nodig. Eén respondent verwijst hierbij expliciet naar een rol van het ministerie van VWS. Dit ministerie zou de activiteiten

van de Coalitie Erbij moeten steunen, op een praktische manier: *'Een aantal lokale projecten onder de paraplu van de Coalitie Erbij. Je moet elkaar vinden in de lokale partijen'*. Een andere respondent stelt dat de overheid een rol heeft bij het faciliteren van migrantenorganisaties, zodat deze een rol kunnen spelen als 'brug' tussen de doelgroep en de (zorg)instellingen. Deze respondent waarschuwt ook voor het gevaar dat de dagopvang op gemeentelijk niveau in het gedrang kan komen doordat gemeenten in het kader van de Wmo zelf prioriteiten kunnen stellen. Het is van groot belang dat de dagopvang voor eenzame mensen ook in de toekomst gefinancierd zal blijven, zo stelt deze respondent.

De meeste andere respondenten noemen voldoende middelen meer in het algemeen als voorwaarde voor het voorkómen en bestrijden van eenzaamheid bij oudere migranten, maar laten in het midden waar deze middelen vandaan zouden moeten komen.

Netwerken, allochtone sleutelfiguren en intermediairs

Om eenzaamheid bij oudere migranten beter te kunnen voorkómen of bestrijden, is het volgens veel respondenten van belang om effectief samen te werken met diverse personen en organisaties. Meest genoemd zijn allochtone sleutelfiguren (afkomstig uit de te bereiken doelgroepen) en (para)professionele intermediairs.

Zo stelt Humanitas dat voor het Buurtkamerproject geldt dat veel contacten moeten worden onderhouden met diverse allochtone organisaties. Op die manier wordt een stevig netwerk opgebouwd, zodat er daadwerkelijk veel verschillende mensen kunnen worden bereikt. Concreet stellen de respondenten dat contact met vooraanstaande figuren van zelforganisaties van migranten kan leiden tot het bereiken van een grote achterban. Investeren in sleutelfiguren of intermediairs is dan een goede manier om het bereik van een activiteit of project te vergroten. Een respondent merkt overigens op dat men zich niet moet blindstaren op sleutelfiguren. In veel gevallen kan het (even) goed werken als de organisatie zélf op de mensen afstapt. *'Oprechtheid is van belang'*. Deze respondent stelt dat een directe, laagdrempelige benadering van oudere migranten heel succesvol kan zijn. Een andere respondent is het hiermee eens: het persoonlijke in het contact is het belangrijkste. Kleine attenties - zoals het onthouden van een belangrijke gebeurtenis of datum van een deelnemer - worden zeer gewaardeerd. Vrijwilligers van de ANBO die het ledenblad rondbrengen, bellen bijvoorbeeld aan bij personen die zich lijken terug te trekken. Door het blad persoonlijk te overhandigen hebben deze vrijwilligers de gelegenheid om een praatje te maken en de ontvanger eventueel te interesseren voor deelname aan een activiteit.

Diverse respondenten stellen dat het - of nu via sleutelfiguren wordt gewerkt, of niet - van groot belang is dat men respectvol met elkaar omgaat. Dit betekent dat verschil positief beoordeeld wordt en dat men bereid moet zijn zich in elkaars 'cultuur' te verdiepen. Ook moeten woorden omgezet worden in daden: *'Je moet laten zien dat het praten ook echt tot resultaten leidt'*.

Eén van de respondenten noemt het belang van het betrekken van het welzijnswerk bij het bestrijden of voorkómen van eenzaamheid. *'Het welzijnswerk heeft een grote antenne; zij weten wat er speelt in een wijk'*. Deze respondent zou daarom ook graag zien dat het welzijnswerk vertegenwoordigd wordt in de Coalitie Erbij.

Tot slot noemt een respondent het belang van contact met kinderen en familieleden van oudere migranten. Zij worden doorgaans ingeschakeld voor hulpvragen en spelen een zeer belangrijke rol in het leven van de oudere.

Inzicht in feitelijk bereik en resultaten van projecten

Een aantal respondenten constateert dat het feitelijke bereik van oudere migranten door voorzieningen (ook wat betreft de voorzieningen die zijzelf aanbieden) niet wordt geregistreerd. Dit maakt het lastig om de ernst van het probleem te duiden, maar ook om na te gaan of er verbeteringen optreden. In projecten zou daarom goed moeten worden nagegaan wat de resultaten zijn en hoeveel mensen feitelijk zijn bereikt: *'Het meten van voortgang, qua bereik, aard van het hulpverleningscontact, doorverwijzing en probleemoplossing'*. Dit is ook nodig om scherp te kunnen blijven en om de betrokkenheid van alle samenwerkende partijen levend te houden: *'Je kunt nooit achterover gaan leunen'*. In het algemeen is meer inzicht noodzakelijk in de reikwijdte van de (eenzaamheids) problematiek bij oudere migranten, zo stelt een aantal respondenten.

Begeleiding, facilitering en opleiding van vrijwilligers en personeel

De meeste respondenten hebben randvoorwaarden genoemd die te maken hebben met de werving en selectie, begeleiding en toerusting van vrijwilligers en betaalde krachten. Allereerst wordt door sommige respondenten benadrukt dat het van belang is dat er allochtone vrijwilligers en professionals werken binnen de organisaties die (ook) oudere migranten weten te bereiken en aan te spreken.

Een respondent geeft een voorbeeld vanuit de commerciële sector: *'Toen de Albert Heijn startte met het uitbreiden van het assortiment met producten voor allochtonen, sloeg dit in eerste instantie niet aan. Pas toen zij allochtone werknemers gingen aannemen, kregen ze meer allochtone klanten'*.

Ook een andere respondent refereert aan de Albert Heijn, als een organisatie die het aanbod (het assortiment) heeft aangepast aan de wensen van de klant. Dit in tegenstelling tot de verpleeg- en verzorgingshuizen die - aldus de respondent - deze slag nog niet hebben gemaakt.

Bovenstaand voorbeeld laat al zien dat het in huis hebben van vrijwilligers en professionals met een migrantenachtergrond op zichzelf nog geen voldoende voorwaarde is voor het bereiken van oudere migranten. Hiervoor is een mix van factoren verantwoordelijk. Zo is het van belang dat allochtone functionarissen op de hoogte zijn van de Nederlandse infrastructuur van voorzieningen.

Als deze kennis ontbreekt, is het niet (goed) mogelijk om een verbinding te maken tussen de behoeften en vragen vanuit de doelgroep enerzijds en het (bestaande) aanbod anderzijds.

Een manier om deze verbinding tot stand te brengen wordt door De Zonnebloem ter sprake gebracht. Steeds meer allochtone jongeren die het Zorg en Welzijn profiel in het VMBO volgen, lopen stage bij De Zonnebloem. Via deze jongeren kunnen oudere migranten ook weer beter worden bereikt, terwijl de allochtone jongeren kennis en ervaring met deze doelgroep opdoen.

Diverse respondenten stellen dat aan vrijwilligers en beroepskrachten met een migrantenachtergrond voldoende aandacht moet worden besteed binnen de eigen organisatie, om ervoor te zorgen dat zij zich voldoende thuis voelen en zich voldoende ondersteund weten. Een nieuwsgierige, open en doordachte opstelling van management én medewerkers is hierbij van groot belang.

Zeker als vrijwilligers afkomstig zijn uit de directe doelgroep, moeten organisaties zich ervan bewust zijn dat niet alleen de doelgroep, maar ook de (potentiële) vrijwilligers kwetsbaar zijn. Vanuit Humanitas (VOC Tandem) wordt hiervan een voorbeeld gegeven: *'Een aantal vrijwilligers heeft zelf zoveel problemen dat zij zich moeilijk aan afspraken (kunnen) houden. Hun eigen problemen gaan voor de afspraak. Dit heeft zijn weerslag op de andere vrijwilligers die hierdoor moeten 'opdraven' omdat een ander niet komt'*.

Ook de opstelling van de vrijwilliger richting de doelgroep verdient specifieke aandacht, zo betoogt De Zonnebloem. Deze organisatie biedt een cursus aan nieuwe vrijwilligers aan, waarin onder andere de vraag aan de orde komt hoe het is om hulp te moeten vragen. *'Deze cursus zorgt ervoor dat de vrijwilliger niet meer de houding heeft van 'Kijk mij als vrijwilliger eens iets voor de klant doen'. Je gevoel van eenzaamheid vermindert zodra je een gevoel van gelijkwaardigheid ervaart'*.

Diverse organisaties vragen voorts aandacht voor een passende vergoeding of beloning voor de inspanningen van (allochtone) vrijwilligers. Vooral als de vrijwilligers zelf een niet al te rooskleurige leefsituatie hebben, is het belangrijk dat het vrijwilligerswerk voor hen iets oplevert. Dit hoeft overigens niet per se een geldelijke beloning te zijn: ook deskundigheidsbevordering of de mogelijkheid om door te stromen naar andere activiteiten kunnen een waardevolle beloning zijn. Een respondent merkt tot slot op dat het belangrijk is om (allochtone) vrijwilligers al bij de ontwikkeling van een project te betrekken, om zo een betere aansluiting bij de leefwereld van de doelgroep te bewerkstelligen: *'Er worden vaak projecten bedacht vanuit een 'witte' visie, die niet aansluit bij de doelgroep'*.

Speciale aandacht voor migranten binnen algemene context

Hoewel de respondenten benadrukken dat specifiek beleid voor (het bereiken van) oudere migranten noodzakelijk is, brengen diverse respondenten naar voren dat het wenselijk is om deze specifieke aandacht of activiteiten in te bedden in het algemene beleid van organisaties. Met andere woorden, het bereiken van (oudere) migranten moet geen taak zijn voor een speciale 'afdeling' of een specifiek (zorg)aanbod voor een beperkte doelgroep, maar moet breed door de gehele instelling als doelstelling worden gedragen. Het gebrek aan aansluiting van instellingen bij migrantengroepen is een instellingsprobleem, en geen operationeel probleem dat door een project, of één enkele functionaris kan worden opgelost. Met andere woorden: de gehele organisatie moet interculturaliseren. Dit maakt ook, zo stelt een respondent, dat men zich verantwoordelijk voelt voor een cliënt, klant of patiënt, die meerdere (verschillende) hulpvragen heeft: *'Voor ieder probleem hebben we een etiket en een oplossing, en daardoor voelt niemand zich meer verantwoordelijk'*. Een serieuze dialoog met de doelgroep in plaats van het doorverwijzen van 'het probleem' naar allerhande hulpverleningsinstanties biedt hiervoor een oplossing.

De SMDD benadrukt dat het belangrijk is om als organisatie gecommitteerd te zijn aan het bereiken van de doelgroepen die in het werkgebied van de organisatie woonachtig zijn. Toen de SMDD een aantal jaar geleden ontdekte dat hun cliëntenbestand (90% autochtoon, 10% allochtoon) niet overeenkwam met de bevolkingssamenstelling van de wijk waarin men opereerde (goeddeels 'gekleurd'), heeft deze organisatie besloten om expliciet in te zetten op het bereiken van alle bevolkingsgroepen in de wijk. Daartoe zijn op organisatieniveau en op het niveau van professionals doelstellingen geformuleerd. *'Je moet je als organisatie verplicht stellen een eerlijke verdeling qua inzet, tijd en migrantengroepen te hebben'*. Dit heeft geresulteerd in een cliëntenbestand dat nu goed overeenstemt met de samenstelling van de bevolking. De cliënten krijgen overigens allemaal hetzelfde aanbod.

5.3 Conclusies

Gegeven de aard en ernst van de problematiek, gecombineerd met het feit dat het aantal oudere migranten in de komende jaren sterk zal toenemen, wordt door de geïnterviewde organisaties breed onderkend dat het onderwerp ‘oudere migranten en eenzaamheid’ hoog op de agenda (van de leden van de Coalitie Erbij) behoort te staan. Hieronder bespreken we de ambities van de Coalitie ERBIJ en anderen voor de toekomst: wat moet er gedaan worden om eenzaamheid bij oudere migranten te verminderen en welke randvoorwaarden dienen hiervoor aanwezig te zijn? Als eerste valt op dat op dat de bestrijding van eenzaamheid bij oudere migranten meestal niet als zodanig benoemd wordt.

Diverse organisaties spreken van het voorkómen of doorbreken van sociaal isolement. Vaker nog gaat het om ambities die te maken hebben met het bereiken van oudere migranten. Kortom, ‘sociaal isolement’ van oudere migranten staat duidelijk als onderwerp op de kaart bij veel van de organisaties, maar veel van de aandacht in projecten en activiteiten gaat op dit moment (nog) uit naar het werven van oudere migranten als deelnemer.

De ambities die de respondenten hebben genoemd rondom het voorkómen en bestrijden van eenzaamheid bij oudere migranten hebben grofweg betrekking op een drietal thema’s:

- Het (verder) ontwikkelen van (specifieke) methodieken en het (onderling) verspreiden van reeds opgedane kennis rondom eenzaamheid bij oudere migranten en het bereiken van deze ouderen;
- Meer en effectiever inzetten op het voorkómen van eenzaamheid en sociaal isolement bij oudere migranten (preventie);
- (Verdergaande) interculturalisatie van het (eigen) zorg- en ondersteuningsaanbod.

Het realiseren van bovengenoemde ambities vereist dat aan een aantal randvoorwaarden wordt voldaan. De respondenten hebben verschillende randvoorwaarden genoemd. Sommige daarvan zijn noodzakelijk geachte condities rondom (specifieke) methodieken voor (het bereiken van) oudere migranten. Anderen hebben betrekking op een hoger abstractie niveau. Dit zijn randvoorwaarden die in de zorg- en welzijnssector, door de overheid, of in de maatschappij als geheel gecreëerd zouden moeten worden. Als randvoorwaarde werd genoemd:

- Het ontwikkelen of verder uitbouwen van relevante netwerken met migrantengemeenschappen, sleutelfiguren en intermediairs;
- Inzicht in het feitelijk bereik en de resultaten van projecten, zodat hiervan kan worden geleerd voor de toekomst;
- Begeleiding, facilitering en opleiding van vrijwilligers en personeel;
- Specifiek aandacht voor oudere migranten en hun problemen, maar binnen een algemene context van het zorg- en ondersteuningsaanbod.

6 *Conclusies en aanbevelingen*

De Coalitie ERBIJ heeft behoefte aan inzicht in de vraag hoe eenzaamheid van migrantenouderen door maatschappelijke organisaties (van de Coalitie ERBIJ) kan worden aangepakt. In dit kader heeft de Coalitie het Verwey-Jonker Instituut opdracht gegeven onderzoek te doen naar praktijken (praktijkervaringen) met betrekking tot de aanpak van eenzaamheid onder oudere migranten. De volgende twee hoofdvragen stonden centraal in het onderzoek:

1. Wat zijn de huidige ervaringen van organisaties (van de Coalitie ERBIJ) met het bereiken van en werken met eenzame ouderen uit verschillende etnische bevolkingsgroepen en wat zijn mogelijke kennisbehoeften die hieruit voortvloeien?
2. Welke stappen kunnen door de Coalitie ERBIJ ondernomen worden om eenzame allochtone ouderen beter te bereiken en te bedienen?

Deze vragen zullen worden beantwoord in dit conclusies- en aanbevelingenhoofdstuk.

6.1 *Conclusies*

De centrale vraag van onderhavig onderzoek betrof de ervaringen van maatschappelijke organisaties (die lid zijn van de Coalitie Erbij) met het bereiken van en werken met eenzame ouderen met een niet-westerse achtergrond. Ter beantwoording van deze vraag zijn interviews gehouden met maatschappelijke organisaties (zowel leden als niet-leden van de Coalitie Erbij). Voorafgaand aan de interviews hebben we beknopt in kaart gebracht hoe de groep(en) oudere migranten kunnen worden gekenschetst. Dit hebben wij gedaan door naar diverse aspecten van de leefsituatie van de grootste groepen migrantenouderen in Nederland te kijken, zoals de (ervaren) gezondheid, sociaaleconomische omstandigheden, de woonsituatie, huishoudensamenstelling en het pendelen tussen het land van herkomst en Nederland. Op de meeste van bovengenoemde aspecten is de situatie van migrantenouderen minder gunstig te noemen dan die van autochtone ouderen. Kortom, de groep(en) oudere migranten worden gekenmerkt door een relatief hoge mate van kwetsbaarheid. Deze kwetsbaarheid omvat mogelijk risicofactoren als het gaat om eenzaamheid, maar omdat onderzoek naar de aard en de prevalentie van eenzaamheid bij oudere migranten goeddeels ontbreekt, weten we nog weinig over de relatie hiertussen.

We hebben in de rapportage kort stilgestaan bij het ontbreken van (grootschalig), generaliseerbaar (prevalentie) onderzoek naar eenzaamheid bij oudere migranten. Uit enkele kleinere onderzoeken en uit ervaringen van professionals lijken we af te kunnen leiden dat eenzaamheid bij oudere

migranten (vaker) voorkomt en samenhangt met specifieke factoren, zoals de beheersing van de Nederlandse taal en het contact met familieleden (vooral kinderen) in de buurt. We hebben echter geconstateerd dat een overzicht van de aard van eenzaamheid bij oudere migranten en de factoren die hiermee samenhangen, ontbreekt.

In dit onderzoek hebben wij eenzaamheid opgevat als een als onplezierig en ontoelaatbaar ervaren discrepantie tussen de gerealiseerde en de gewenste relaties. We hebben daarnaast een onderscheid gehanteerd in twee vormen van eenzaamheid. *Sociale eenzaamheid* is gekoppeld aan een tekort aan sociale integratie; het ontbreken van contacten met mensen waarmee men bijvoorbeeld gemeenschappelijke kenmerken deelt zoals vrienden en vriendinnen. *Emotionele eenzaamheid* treedt op als iemand een hechte, intieme band mist met één andere persoon, in de meeste gevallen een levenspartner. Ten aanzien van (verschillende groepen) oudere migranten is nauwelijks betrouwbare informatie voorhanden over de vraag hoe men eenzaamheid definieert.

De hierboven geschetste stand van zaken - we weten nog heel veel niet als het om eenzaamheid bij oudere migranten gaat - was een van de aanleidingen om in de interviewronde niet alleen lidorganisaties van de Coalitie Erbij, maar ook maatschappelijke organisaties die (nog) geen lid zijn te bevragen over hun ervaringen met het bereiken van en werken met eenzame oudere migranten.

Deze niet-lidorganisaties zijn in samenspraak met de begeleidingscommissie gekozen vanwege hun uitgebreide ervaring in het werken met (eenzame) oudere migranten. Aan de geïnterviewde organisaties zijn vragen gesteld die grofweg in twee categorieën uiteenvallen. De eerste set van vragen betrof kennis van en ervaringen met het bereiken van en werken met oudere migranten in brede zin. De tweede set van vragen had betrekking op kennis van en ervaringen met het voorkómen of verminderen van eenzaamheid bij oudere migranten.

Uit de interviewronde kwam naar voren dat er door lidorganisaties en niet-lidorganisaties veel initiatieven worden ontplooid om oudere migranten te bereiken met bestaand en nieuw aanbod en dat hiermee inmiddels een schat aan ervaringen is opgedaan. Er wordt productief samengewerkt met migrantenorganisaties, (zorg)instellingen en sleutelfiguren en het lijkt in veel gevallen te lukken om oudere migranten te bereiken en vervolgens te betrekken bij activiteiten.

Maar het wordt ook duidelijk dat er wordt gewerkt vanuit allerlei probleemdefinities, die zich niet altijd helder verhouden tot het onderwerp 'eenzaamheid'. Dit blijkt ook uit het gegeven dat van de geïnterviewde organisaties vrijwel geen een organisatie het bestrijden of voorkómen van eenzaamheid bij oudere migranten als *core business* heeft. Het benaderen en bereiken van oudere migranten lijkt vaker te worden ingegeven door een streven om de kwetsbaarheden in hun leefsituatie te verminderen, zoals het vergroten van het sociale netwerk, activiteiten gericht op integratie in de Nederlandse samenleving, of hulpverlening op specifieke terreinen.

In sommige activiteiten staat niet de eenzame oudere migrant, maar de buurt centraal. Doel van een dergelijke activiteit kan bijvoorbeeld zijn om de sociale cohesie in de buurt te vergroten. Als in een buurt veel (oudere) migranten wonen, dan kan wellicht indirect worden gewerkt aan eenzaamheid onder deze groep - zo redeneren diverse respondenten.

Bovenstaand voorbeeld laat zien dat er bij de geïnterviewde organisaties (lid of geen lid van de Coalitie Erbij) nog maar weinig *gericht* wordt ingezet op het voorkómen of verminderen van eenzaamheid bij oudere migranten en dat de geïnterviewden veronderstellen dat het aanpakken van bredere problemen bij deze groep ook een positief effect zou kunnen hebben op eenzaamheid. Het verminderen of voorkómen van eenzaamheid bij oudere migranten is dan een (bedoeld) neven doel.

Omdat het verminderen van eenzaamheid bij oudere migranten veelal geen centrale doelstelling is, blijven heldere definities (wat verstaan we onder een eenzame oudere migrant?) en geoperationaliseerde doelen meestal achterwege. De impliciete definitie van eenzaamheid die in projecten en activiteiten wordt gedefinieerd, heeft overigens in bijna alle gevallen betrekking op sociale eenzaamheid. Er wordt gewerkt aan het organiseren van ontmoetingen, het ‘matchen’ van mensen (in bijvoorbeeld maatjesprojecten), het activeren - ‘het uit het huis krijgen’ - van ouderen, etc. Kortom, in het algemeen zijn er wel veel activiteiten maar is er (vooralsnog) niet zo veel aandacht voor signalering en probleemverheldering als het gaat om eenzaamheid.

Daarnaast valt op dat veel van de geïnterviewden redelijk eigenstandig activiteiten hebben opgezet en trajecten hebben ontwikkeld rondom oudere migranten. Door de geïnterviewden wordt wel verwezen naar ervaringen van anderen, maar vaker wordt door middel van *trial and error* geprobeerd oudere migranten te interesseren of te werven voor een eigen aanbod. Dit proces is een onderdeel van een interculturalisatieproces van de betreffende organisaties: de veelal ‘witte’ organisaties doen zo in de praktijk ervaringen op in het werken met en voor nieuwe doelgroepen.

Zoals gezegd zijn de meeste organisaties (structurele) allianties aangegaan met zelforganisaties van migranten, allochtone sleutelfiguren of intermediairs. Hierdoor zijn nieuwe netwerken ontstaan die ook in de toekomst kunnen worden benut voor zowel het beter bereiken van eenzame oudere migranten als voor het verder ‘verkleuren’ van de eigen organisatie. Er dient overigens aangetekend te worden dat oudere migranten zelf tot nu toe maar mondjesmaat aan het woord zijn gekomen. Als oudere migranten wel gesprekspartner zijn, dan is de toegankelijkheid of passendheid van het bestaande aanbod meestal uitgangspunt van gesprek.

Kortom; vele bloemen bloeien, maar omdat het bestrijden of voorkómen van eenzaamheid lang niet altijd een expliciet en geoperationaliseerd doel is van activiteiten of projecten, is het lastig aan te geven welke resultaten worden bereikt, en of eenzaamheid bij oudere migranten daadwerkelijk wordt aangepakt. Het eerder genoemde ontbreken van (wetenschappelijk) inzicht in de aard en de prevalentie van eenzaamheid, lijkt hierbij een negatief beïnvloedende factor: het ontbreekt de organisaties aan een helder denk- of handelingskader rondom eenzaamheid en oudere migranten, én aan goede (effectief gebleken) voorbeelden.

6.2 *Aanbevelingen*

De tweede vraag van dit onderzoek heeft betrekking op de stappen die (leden van) de Coalitie Erbij kan/kunnen nemen om eenzame allochtone ouderen beter te bereiken en te bedienen. Voor de beantwoording van deze vraag doen we in het onderstaande aanbevelingen.

1. Onderzoek naar (de prevalentie van) eenzaamheid bij de diverse groepen oudere migranten in Nederland op de agenda zetten. Het gebrek aan kennis over dit onderwerp staat het ontwikkelen van een (beter) aanbod in de weg.
2. Deskundigheidsbevordering bij professionals en vrijwilligers rondom interventies betreffende eenzaamheid bij ouderen. In afwachting van onderzoeksresultaten rondom eenzaamheid bij oudere migranten, kan al veel worden geleerd over ‘do’s and don’ts’ uit evaluatie- en effecton-

derzoek naar eenzaamheidsinterventies in het algemeen (zie onder andere Fokkema en Tilburg, 2005). Hieruit blijkt onder andere dat het bestrijden van eenzaamheid gekoppeld dient te zijn aan heldere en meetbare doelstellingen op dit vlak - iets dat in de huidige projecten of activiteiten soms ontbreekt.

3. Deskundigheidsbevordering bij professionals en vrijwilligers rondom het signaleren van eenzaamheid.
4. Inzetten op preventie van eenzaamheid. Hoewel we hebben aangegeven nog weinig zicht te hebben op de wijze waarop oudere migranten eenzaamheid ervaren en definiëren, lijkt het begrip gerelateerd aan de mate van integratie in de Nederlandse samenleving. Een goede toegankelijkheid en bereikbaarheid van voorzieningen voor migranten (op jongere leeftijd) kan wellicht bijdragen aan een verminderd risico op eenzaamheid in de toekomst.
5. Het zou waardevol zijn als (meer) migranten(zelf)organisaties lid zouden worden van de Coalitie Erbij. Enerzijds om vanuit de eigen ervaring(sdeskundigheid) bij te dragen aan het vergroten van het inzicht in eenzaamheid bij oudere migranten. Anderzijds om vanuit de eigen kracht van deze organisaties concreet te werken aan het voorkómen of bestrijden van eenzaamheid.

Literatuur

- Buren, L. van, Hoeksma, J., & Voorham, T. (2003). 'Visies van oudere migranten op de toekomst en zorg: een onderzoek onder Turkse en Marokkaanse ouderen'. In: *Geron* 5(1), p. 18-22.
- CBS (2003). *Allochtonen in Nederland 2003*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dagevos, J. (2001). *De leefsituatie van allochtone ouderen in Nederland. Stand van zaken, ontwikkelingen en informatielacunes*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J., M. Gijsberts & Praag, C. van (2003). *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Dagevos, J. (2003). 'Niet-westerse allochtonen en armoede'. In: C. Vrooman et al. (red.), *Armoedemonitor 2003* (p. 59-80). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2003/17).
- Dagevos, J., & Schellingerhout, R. (2003). 'Sociaal-culturele integratie: contacten, cultuur en oriëntatie op de eigen groep'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts & Praag, C. van (red.), *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (p. 317-362). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Dijkshoorn, A.P. (2002). *Amsterdamse Gezondheidsmonitor 1999/2000*. Amsterdam: GG&GD.
- Dijkstra, E. (2006). *Oud worden in Nederland. Een onderzoek naar de beleving van het ouder worden en de gevoelens van eenzaamheid, onder allochtone ouderen*. Universiteit Twente
Afstudeerscriptie Toegepaste Communicatiewetenschap.
- Dykstra, P.A. (2006). Off the beaten track: childlessness and social integration in late life. In: *Research on Aging*; jrg. 28 (2006) nr. 6, p. 749-767.
- Fokkema, T., Tilburg, T. van (2005). *Eenzaam en dan? De (on)mogelijkheden bij interventies voor ouderen*. Eindrapportage aan de Stichting Sluyterman van Loo van een vergelijkend effect- en procesevaluatie-onderzoek naar interventies ter voorkoming en vermindering van eenzaamheid onder ouderen. Amsterdam: NIDI en Vrije Universiteit.
- Forum (2004). *Allochtone ouderen. Inkomen en sociale zekerheid*. Utrecht: Forum.
- GGD-Utrecht (2003). *Senioren onder de loep*. Utrecht: GGD.

- Jaber, L.A. et al. (2003). 'Lack of acculturation is a risk factor for diabetes in Arab immigrants in the U.S.' In: *Diabetes Care* (26) 7, p. 2010-2013.
- Jong Gierveld, J. de (1984). *Eenzaamheid: Een meersporig onderzoek*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Klerk, M.M.Y. de (red.) (2004). *Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen. Rapportage ouderen 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004/4).
- Leest, L.A.T.M. van, Dis S.J. van, & Verschuren, W.M.M. (2002). *Hart- en vaatziekten bij allochtonen in Nederland. Een cijfermatige verkenning naar leefstijl- en risicofactoren, ziekte en sterfte*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM rapport 261858006/2002).
- Lindert, H. van, Droomers, M., & Westert, G.P. (2004). *Tweede Nationale Studie naar ziekten en verrichtingen in de huisartspraktijk. Een kwestie van verschil: verschillen in gerapporteerde leefstijl, gezondheid en zorggebruik*. Utrecht/Bilthoven: NIVEL/ RIVM.
- Nitsche, B., & Suijker, F. (2003). *Factsheet Allochtone ouderen en wonen*. Utrecht: NIZW/FORUM.
- Oers, J.A.M. van (2002). *Gezondheid op koers? Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2002*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM rapport 27055101).
- Pot, A.M., Vink, M., & Kuin, Y (2006). Specifieke aandachtspunten bij ouderen In A.M. Pot, Y. Kuin, & M. Vink (red.). *Handboek ouderenpsychologie*. Utrecht: de Tijdstroom
- Schellingerhout, R., & Klerk, M. de (2005). 'Woonwensen en allochtone ouderen'. In: *Rooilijn*, 2, 64-68.
- Schellingerhout, R. (2004). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: SCP.
- Tesser, P.T.M., Dugteren, F.A. van, & Merens, A. (1998). *Rapportage minderheden 1998. De eerste generatie in de derde levensfase*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Timmermans, J.M. (2003). *Mantelzorg. Over de hulp van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/1).
- Yerden, I. (2000). *Zorgen over zorg. Traditie, verwantschapsrelaties, migratie en verzorging van Turkse ouderen in Nederland (proefschrift)*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Yerden, I. (2003). *Blijf je in de buurt? Woonsituatie, mantelzorg en professionele zorg bij zorgafhankelijke en bedlegerige Turkse ouderen*. Amsterdam: Aksant.

Bijlage 1 Leden van de Coalitie ERBIJ

ANGO
CG-Raad
Fonds Psychische Gezondheid
FORUM
Humanitas
KPMG
Het Leger des Heils
MEZZO
Nationaal Ouderenfonds
De Zonnebloem
Het Nederlandse Rode Kruis
Raad van Kerken
Federatie Sensor
MO Groep
Prof. dr. Jenny Gierveld - bijzonder adviseur

Bijlage 2 Leden van de begeleidingscommissie

Prof. dr. Jenny Gierveld

Emeritus professor Vrije Universiteit, Amsterdam

Lid van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW)

Drs. Paul Groenestein

FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling

Drs. Noura van den Berg

Het Nederlandse Rode Kruis

Drs. Aly van Geleuken

Fonds Psychische Gezondheid

Bijlage 3 Geïnterviewden

Tabel Respondentenoverzicht

Respondenten	Organisatie	Vestiging	Naam respondent	Functie respondent(en)
<i>Coalitieleden</i>				
1 en 2 (dubbel-interview)	Leger des Heils	Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg, hoofdkwartier Almere	1: Jeroen Hoogteijling 2: Henny Overmars	1: Issuemanager en bestuurslid Coalitie ERBIJ 2: Projectleider 'Grijs Genoegen'
3	Het Rode Kruis	Het Rode Kruis, landelijk kantoor Den Haag	Sonja Cinar	Projectleider Diversiteit Regio West en Projectleider 'Duizend en Eén Kracht'
4	Het Rode Kruis	Het Rode Kruis, landelijk kantoor Den Haag	Latifa Cherabi	Projectleider Diversiteit Regio Zuid en Projectleider 'Duizend en Eén Kracht'
5	De Zonnebloem	De Zonnebloem hoofdkantoor Breda	Christine Linzel	Afdelingshoofd Vrijwilligersondersteuning
6	Humanitas	Humanitas Haagland: Buurtkamers	Maria Beunder	Projectcoördinator Buurtkamers
7	Humanitas	Humanitas VOC Tandem Hengelo	Thouraya Chaabane	Coördinator Vrijwilligerswerk
8, 9 (dubbel-interview)	FORUM	FORUM	8: Theo Papilaja 9: Ahmed Essousi	8: Adviseur Servicecentrum Integratie 9: Beleidsmedewerker Religie en Identiteitsvraagstukken
<i>Overige organisaties</i>				
10	Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven	Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven	Zeki Celikkaya	Stedelijk projectleider Programma Oudere Migranten
11	Netwerk Organisatie Oudere Migranten (NOOM)	Netwerk Organisatie Oudere Migranten (NOOM), Utrecht	Freddy May	Coördinator NOOM

Respondenten	Organisatie	Vestiging	Naam respondent	Functie respondent(en)
12	ANBO	ANBO, Utrecht	Marjan van Tellingen	Adviseur en project-leider Projecten
13	Groepswonen door Ouderen (GDO)	Groepswonen door Ouderen (GDO), Den Haag	Betty Vooren	Bestuurssecretaris van de Raad van Bestuur van het GDO
14	STIOM	STIOM	Derwish Maddoe	Projectleider 'Nieuwe Sporen'

Bijlage 4 Verslag bijeenkomst Duurzame Ontmoeting

Duurzame ontmoeting

Een bijeenkomst georganiseerd door FORUM en Stichting ASHA in het kader van de Nationale Coalitie ERBIJ met bijdragen van het Verwey-Jonker Instituut

FORUM, Utrecht
Zaterdag 16 mei 2009
10.00 - 14.30 uur

1 Welkom en inleiding door de voorzitter van Stichting ASHA

De voorzitter van Stichting ASHA heet een ieder welkom.

Het initiatief van deze bijeenkomst ligt bij FORUM en Stichting ASHA. Beide organisaties hebben een project lopen dat zich richt op duurzame ontmoetingen; het bewerkstellingen van ontmoetingen met andere groepen ouderen in de samenleving. Bij Stichting ASHA gaat het om het project Contact der continenten en bij FORUM om het project *Ruimte voor Contact en het project Diversiteit in het Ouderenbeleid*. Uit de ervaring van Stichting ASHA blijkt dat er duidelijke verschillen zijn in de mate waarin verschillende groeperingen duurzame contacten met andere ouderen hebben. Zo ondervinden de autochtone ouderen over het algemeen weinig problemen in het aangaan van duurzame contacten. Dit in tegenstelling tot Turkse en Marokkaanse ouderen waarbij dit proces moeizaam verloopt. Surinamers en Antillianen bevinden zich tussen de autochtone en Turks, Marokkaanse ouderen als het gaat om het aangaan van duurzame ontmoetingen. Dit is een van de onderwerpen waarover tijdens deze bijeenkomst zal worden gesproken: hoe komt het dat sommige ouderen nauwelijks in contact komen met andere ouderen, hoe en door wie kunnen deze geïsoleerde ouderen geholpen worden?

Deze bijeenkomst is mede in het kader van de Nationale Coalitie ERBIJ georganiseerd. Coalitie ERBIJ bestaat uit een groot aantal maatschappelijke organisaties en maatschappelijk betrokken ondernemingen die zich verenigd hebben in een nationale coalitie om eenzaamheid in Nederland slagvaardig tegen te gaan. In totaal zijn er 13 organisaties vertegenwoordigd in deze coalitie. Hierbij gaat het onder andere om KPMG, Het Nederlandse Rode Kruis, De Zonnebloem, Humanitas en FORUM.

Tot slot is ook het Verwey-Jonker Instituut betrokken bij deze bijeenkomst. Het Verwey-Jonker Instituut verricht momenteel een onderzoek naar eenzaamheid onder migrantenouderen in opdracht van de Nationale Coalitie ERBIJ. In dit kader is het Verwey-Jonker Instituut dan ook benieuwd naar hoe migrantenouderen zelf het thema eenzaamheid beleven en is daarom ook tijdens deze bijeenkomst vertegenwoordigd.

Presentatie 'Ouderen in Nederland'

In een korte presentatie worden de meest recente cijfers gepresenteerd over de huidige toestand van migrantenouderen in Nederland. De presentatie is ook als bijlage opgenomen in de informatie-map die aan de deelnemers is uitgedeeld. Hieronder een korte samenvatting van de meest opvallende punten uit de presentatie:

- In de komende jaren zal er een flinke stijging plaatsvinden van het aantal ouderen in Nederland. Van 4,6 miljoen in 2010 naar ruim 6 miljoen in 2030. Dit houdt in dat in 2030 ruim een derde van de Nederlandse bevolking boven de 55 jaar is.
- Ook het aantal allochtone ouderen zal de komende jaren flink toenemen (het aantal migrantenouderen in bepaalde groepering zal zelfs in de periode 2005-2015 verdubbelen). Met de te verwachte groei van migrantenouderen is het van belang om nu zorgvuldig aandacht te besteden aan onderwerpen als duurzaamheid, eenzaamheid en gebruik van voorzieningen om problemen in de toekomst te voorkomen.

- Turkse en Marokkaanse ouderen maken in vergelijking met andere migrantenouderen in geringe mate gebruik van voorzieningen als dagopvang, ouderengym en de thuiszorg.
- Wanneer ouderen weinig gebruik maken van voorzieningen, dan heeft dit veelal te maken met de onbekendheid van ouderen met het aanbod.

Vragen & opmerkingen naar aanleiding van de presentatie

- Uit de presentatie blijkt dat Surinamers de grootste groep migrantenouderen zijn in Nederland, nu en in de toekomst. Bedenk wel dat de Surinaamse bevolkingsgroep zeer divers is en uit verschillende groeperingen bestaat. Dat maakt de Surinaamse groep groot en divers.
- Uit de praktijkervaring van één van de deelnemers blijkt dat steeds meer Turkse en Marokkaanse ouderen gebruik maken van de thuiszorg. Hoewel zij niet van alle voorzieningen evenveel gebruik maken, is er dus wel een verandering zichtbaar in de mate van gebruik van door Turkse en Marokkaanse ouderen.
- Bedenk dat de gepresenteerde cijfers van een aantal jaren geleden dateren (2006, 2004) en dat veranderingen zich snel voordoen. Zo is er het voorbeeld van Turkse en Marokkaanse ouderen die langzaam aan steeds meer gebruik maken van voorzieningen. Ook kan gedacht worden aan het feit dat er momenteel verzorgingstehuizen zijn die speciale aandacht geven aan de zorg van migrantenouderen (in Utrecht stellen verzorgingstehuizen bijvoorbeeld een vleugel beschikbaar voor alleen moslimouderen).
- *Wat wordt er bedoeld met niet-westerse allochtonen?*
Dit zijn mensen uit bijvoorbeeld Afrikaanse landen, uit Zuid-Amerika, Azië. Denk ook aan mensen uit landen als Afghanistan.

2 *Diversiteit en duurzame ontmoeting door Fernando Miguel Fernández & Ayçığ Çelik (FORUM)*

Fernando Miguel Fernández werkt samen met zijn collega's Ayçığ Çelik en Paul Groenestein binnen FORUM aan maatschappelijke ondersteuning. Dit betekent dat zij aandacht hebben voor groepen als ouderen, gehandicapten en mantelzorgers en de eventuele overlap tussen deze groepen. Ook proberen zij inzicht te krijgen in de verschillende landelijke initiatieven die zich met soortgelijke thematieken bezig houden. Fernando wil de aanwezigen er op wijzen dat wanneer we het hebben over duurzame ontmoetingen we het niet alleen hebben over ontmoetingen binnen het gezin of in de vriendenkring, maar dat ook zeker gedacht moet worden aan duurzame ontmoetingen met voorzieningen en instellingen. Denk aan gemeenten, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling (DMO), zorginstelling, welzijnsinstelling, migrantenorganisaties, etc. Het is daarom van belang dat organisaties/instellingen zich buigen over de vraag wat zij kunnen betekenen in het proces van duurzame ontmoetingen en het bestrijden van eenzaamheid. Hoe kunnen organisatie/instellingen mensen aan elkaar verbinden?

Migrantenorganisaties zijn in het bijzonder van belang, omdat zij een brugfunctie vervullen tussen enerzijds de ouderen en anderzijds allerlei instellingen in het land.

Ayçığ Çelik refereert tot slot kort naar het meerjaren project Diversiteit in het ouderenbeleid (kortweg DIO) van FORUM. In het ouderenbeleid wordt als het ware stilgestaan bij de vraag hoe ervoor te zorgen dat ouderen zo goed en zo waardig mogelijk oud kunnen worden in Nederland. Met het DIO project wil FORUM aandacht vragen voor de positie van allochtone ouderen. In eerste instantie wordt aandacht gevraagd voor de positie van allochtone ouderen bij de beleidsmakers en -uitvoerders bij provinciale overheden, gemeenten, organisaties en instellingen (zoals bijvoorbeeld woningcorporaties, welzijnsinstellingen, zorginstellingen etc.). Aangezien Nederland een dienstenland is en diverse ouderen telt, is het belangrijk dat de wensen, behoeften en knelpunten van allochtone ouderen ook worden meegenomen in beleid ten aanzien van ouderen; dat brandende kwesties waar migrantenouderen in Nederland tegenaan op de politieke agenda komen en blijven.

Daarvoor is het van belang dat ouderen uit etnische gemeenschappen zelf aan het woord zijn, hun wensen, behoeften, beperkingen en mogelijkheden kenbaar te maken. Bijeenkomsten als deze dragen daaraan bij. Uw kennis en ervaringen zijn hard nodig om de positie allochtone ouderen te verbeteren.

Belangrijk is om ons te realiseren dat er in de praktijk tal van problemen zijn waarmee ouderen kampen die aandacht en zorg verdienen. Zo zijn er ouderen die door taalproblemen steeds minder gaan participeren in de samenleving en daardoor in een isolement raken en zelfs vereenzamen. Ook maken veel ouderen onvoldoende gebruik van diensten en voorzieningen, omdat zij deze niet weten te vinden. Omgekeerd bestaat hetzelfde probleem bij de dienstverlenende instellingen en voorzieningen. Zij vinden een moeizame aansluiting bij de doelgroep ouderen. Ook zij kunnen deze ouderen niet vinden.

Om deze knelpunten op te lossen is het van groot belang dus dat ook het inzicht/de mening en ervaringen van de ouderen zelf boven tafel komt en meegewogen wordt. Wat betekent ontmoeting voor ouderen? Hoe kan deze duurzaam worden? Hoe denken ouderen over eenzaamheid? Welke wensen en behoeften hebben ze? Hoe ervaren ouderen hun oud worden in Nederland? Weten zij hun weg te vinden naar voorzieningen of ervaren zij inderdaad problemen? Zo ja, hoe zou dat volgens hen opgelost moeten worden? Wat zien, horen en ervaren zij in hun eigen omgeving? Straks zullen de deelnemers onder leiding van een gespreksleider in de eigen taal over dit soort vragen praten in de werkgroepen die voor de middagsessie op het programma staan. Het is van belang dat deze kennis en de ervaring van de ouderen zelf gehoord worden. Zo kunnen instellingen als FORUM in samenwerking met de doelgroep tot concrete aanpakken kunnen komen ter verbetering van de huidige positie van allochtone ouderen.

3 *Gebruik van bestaande voorzieningen door Freek de Meere (Verwey-Jonker Instituut)*

Freek de Meere, medewerker van het Verwey-Jonker Instituut, wil graag inhaken op datgene wat in het plenaire ochtendprogramma ter sprake werd gebracht, namelijk de constatering dat Nederland een dienstenland is, maar met de vraag of de diensten de ouderen wel weten te vinden?

Het Verwey-Jonker Instituut is momenteel bezig met een onderzoek dat voor de zomer zal worden afgerond. In dit onderzoek wordt gekeken naar hoe dienstverlenende instellingen ouderen weten te bereiken. Hiervoor hebben zij met een aantal verschillende partijen gesproken, waaronder

de leden van de Coalitie ERBIJ, en gevraagd wat voor diensten zij aanbieden, hoe zij hun diensten aan ouderen aanbieden en wat daarbij goed en fout loopt.

Eén van de onderzochte organisaties is de Zonnebloem. De Zonnebloem organiseert uitstapjes voor mensen die chronisch ziek of gehandicapt zijn. De Zonnebloem noemt zichzelf een 'witte vrouwenclub'. De ambitie van de Zonnebloem is dan ook om te verkleuren. De Zonnebloem moet qua vrijwilligers en organisatie een afspiegeling worden van de samenleving. De Zonnebloem heeft daarom in Den Haag geprobeerd in drie gebieden vrijwilligers te werven van allerlei etnische groeperingen en via deze vrijwilligers is ook geprobeerd om meer chronisch zieken en gehandicapten te bereiken. Na een moeizaam begin heeft De Zonnebloem in Den Haag dit weten te bewerkstelligen. Wat heeft De Zonnebloem gedaan om dit te realiseren?

- Er zijn 100 leerlingen namens de Zonnebloem op stap gegaan;
- Er zijn via de Zonnebloem stageplekken gecreëerd voor scholieren;
- Er zijn contacten aangelegd met zelforganisaties in Den Haag, contacten die er voorheen nog niet waren;
- En er zijn een aantal allochtone bestuursleden bij de Zonnebloem in Den Haag gekomen.

In 2 jaar tijd is de gewenste verkleuring tot stand gekomen. De Zonnebloem heeft dit kunnen realiseren door simpelweg aandacht te besteden aan het probleem en er intensief mee aan de slag te gaan.

Op eenzelfde wijze heeft het Verwey-Jonker Instituut geprobeerd om van verschillende organisaties in kaart te brengen hoe zij zorgen voor een verbinding tussen hun diensten en de doelgroep ouderen. De bedoeling van het onderzoek van Verwey-Jonker Instituut is dat het organisaties helpt om een goede brug te slaan tussen de doelgroep en hun aanbod. Het onderzoek is voor bedoeld om in het bestuurlijke circuit dingen makkelijker en beter voor elkaar te krijgen.

Vragen & opmerkingen naar aanleiding van de presentatie van Freek de Meere

- *Hoe breed is dat dienstenland waarover gesproken wordt? Hebben we het dan ook over gemeenten en overheden die zijn betrokken in het onderzoek?*

Nee, er zijn geen gemeenten en overheden betrokken in het onderzoek. Als uitgangspunt zijn de leden van de Coalitie ERBIJ genomen en een aantal andere aanbieders van wie de diensten goed lijken te werken.

- *Hoe gaat het Verwey-Jonker Instituut ervoor zorgen dat er daadwerkelijk iets met het onderzoek wordt gedaan?*

Het Verwey-Jonker Instituut doet er alles aan om het onderzoek onder de aandacht te brengen van instellingen, organisaties, etc. Echter, voor het te weeg brengen van veranderingen is zij in sterke mate afhankelijk van de inzet van instellingen, organisaties en gemeenten. Er zijn actieve mensen nodig om een verandering te weeg te brengen.

- *Wat is de specifieke rol van het Verwey-Jonker Instituut in het bewerkstelligen van een betere aansluiting tussen diensten en migrantenouderen?*

Het Verwey-Jonker Instituut voert puur en alleen het onderzoek uit. Dat doen zij in opdracht van Coalitie ERBIJ. Het Verwey-Jonker Instituut zorgt er wel voor dat het onderzoek breed wordt

verspreid om zodoende een beweging op gang te brengen, die kan leiden tot een verandering van de huidige situatie.

- De deelnemers zouden graag willen zien dat hun input van vandaag als ouderen verwoord wordt door Verwey-Jonker Instituut. Zij willen graag dat met hun input iets actiefs wordt gedaan en dat dit ook kenbaar wordt gemaakt onder de mensen die daar mee te maken hebben.

4 *Nationale Coalitie ERBIJ*

De Nationale Coalitie ERBIJ is gestart vanuit KPMG. KPMG heeft het altijd belangrijk gevonden om goed maatschappelijk te ondernemen. In dat kader hebben zij geld vrijgemaakt voor de Nationale Coalitie ERBIJ. Hiermee willen zij een probleem aanpakken dat voor de hele samenleving geldt, namelijk de vele gevallen van eenzaamheid in Nederland en in het bijzonder onder ouderen. Er zijn uiteraard organisaties die zich al geruime tijd met deze problematiek bezighouden. Hierbij kan gedacht worden aan de eerder genoemde Zonnebloem en Humanitas. Dit zijn vrijwilligersorganisaties die zich altijd hebben ingezet voor eenzaamheid. Middels Coalitie ERBIJ hebben al deze organisaties hun krachten gebundeld en gaan zij samen de strijd aan tegen eenzaamheid. Deze samenwerking kent drie peilers:

- Als je kijkt naar de overheid dan valt het woord ‘eenzaamheid’ nooit. Coalitie ERBIJ wil daarom de overheid stimuleren om hier iets aan te doen, zij willen de overheid meer bewust maken van het belang van aandacht voor eenzaamheid;
- Coalitie ERBIJ wil uitzoeken welke activiteiten echt helpen tegen eenzaamheid: welke middelen werken in de praktijk nu echt?
- Coalitie ERBIJ wil de aandacht focussen op die groepen die nu helemaal boten de boot vallen: de migrantenouderen. Hoe moet deze specifieke problematiek worden aangepakt? Hoe bereiken we ook deze groep mensen? Met het verzamelen van de juiste informatie/input over deze problematiek wil de coalitie komen tot concrete aanpakken.

5 *Plenaire terugkoppeling uit de werkgroepen en discussie*

In de werkgroepen zijn de deelnemers per etnische groepering uiteengegaan om te praten over het thema duurzame ontmoetingen en eenzaamheid. In deze werkgroepen is o.a. stilgestaan bij de vraag wat de deelnemers zelf verstaan onder duurzaamheid, wat zij er aan (kunnen) doen om duurzame ontmoetingen te bewerkstelligen, hoe zij tegen het onderwerp eenzaamheid aankijken en hoe zij dat zelf in hun omgeving beleven en denken te kunnen bestrijden. De werkgroepen stonden onder leiding van gespreksleiders die ieder de taal machtig waren van de betreffende etnische groep. Zodoende werden de ouderen in de gelegenheid gesteld om zowel in het Nederlands als in hun moedertaal hun ervaringen en verhalen te delen. In de plenaire terugkoppeling hebben de gespreksleiders de belangrijkste bevindingen uit hun werkgroepen teruggekoppeld aan alle deelnemers. Hieronder een overzicht van de belangrijkste bevindingen per doelgroep.

De Chinese groep

Beschikken de ouderen over een breed netwerk binnen de eigen groep?

De ouderen die bijvoorbeeld voorzitter zijn van een organisatie beschikken over een breed netwerk en kennen dan ook bijna iedereen. Voor de leden van organisaties geldt een ander verhaal. Het hebben van een breed netwerk is onder leden van organisaties lang niet altijd een vanzelfsprekendheid.

Hoe actief zijn de Chinese zelforganisaties? (specifiek gekeken naar zelforganisaties in Utrecht)

De zelforganisaties organiseren met regelmaat activiteiten. Dit gaat zowel om eenmalige activiteiten (organiseren van reisjes) als om activiteiten op frequente basis (wekelijks Tai-chi). Populair onder Chinese ouderen is het spelen van mahjong. Ook hiervoor bieden de zelforganisatie gelegenheid.

Wat echter blijkt, is dat de zelforganisaties een gebrek hebben aan voorzieningen en middelen. De organisaties draaien niet op subsidies, maar op eigen bijdragen van de leden. Voor het reizen wordt in Utrecht veel gebruikt gemaakt van de U-pas. De organisaties kennen vaak ook de voorzieningen niet van waar zij subsidies kunnen aanvragen. Het onvoldoende beheersen van de Nederlandse taal blijkt hierin ook een grote belemmering te zijn. Mensen weten niet hoe ze een subsidie moeten aanvragen. Als oplossing voor dit probleem wordt het idee van een intermediair aangedragen. Een intermediair die zowel de Chinese taal als de Nederlandse taal beheerst en zodoende fungeert als brug tussen de zelforganisatie (plus de achterban) en de voorzieningen.

Hoe zit het met eenzaamheid binnen de Chinese groep?

Er zijn een aantal ouderen die met regelmaat naar de zelforganisaties gaan en daar andere ouderen ontmoeten. Bij deze groep is er geen sprake van eenzaamheid. Echter, de groep die geen gebruik maakt van zelforganisatie lijken sneller in eenzaamheid te vervallen.

De woonsituatie

Het inwonen bij kinderen gebeurt niet meer onder de Chinezen. Ook hebben zij geen behoefte om terug te keren naar China. Veel ouderen wonen zelfstandig. Ook het groepswonen komt voor onder de Chinezen en vervult in zekere mate een grote behoefte. De ouderen kunnen dan namelijk bij elkaar zijn en bijvoorbeeld gezamenlijk spelletjes spelen. Waar onder de echt oude Chinezen nog meer behoefte aan is, zijn zorgcentra specifiek voor Chinese ouderen. De ouderen geven tevens aan dat zij behoefte hebben aan meer voorlichting over (zorg)voorzieningen.

Overige topics

Er bestaat volgens één van de Chinese deelnemers nog een probleem als het gaat om cultuurbeleving. Voor oudere mensen is dit van belang, cultuur is wat zij nodig hebben. Zij hebben behoefte aan iemand die hen, hun cultuur begrijpt en die zich dus kan inleven in de Chinese cultuur.

Ook is het van belang om niet te wachten tot het probleem zich aandient. Je moet het probleem m.b.t. ouderen in hun vroeg stadium aanpakken. Begin bij kinderen. Maak aan hen het belang van het onderhouden van een netwerk duidelijk, niet alleen voor nu maar ook voor later. Stimuleer kinderen bijvoorbeeld ook om te gaan werken in het welzijnswerk of in zorginstellingen. Wanneer zij

daar belangstelling voor hebben, stimuleer dat als ouder dan ook. Nu blijkt immers hoe belangrijk het is om mensen uit de eigen doelgroep te hebben in de begeleiding en ondersteuning van ouderen.

Vragen naar aanleiding van het verhaal van de Chinese groep

- *Zijn er in Utrecht Chinese zelforganisaties?*
Ja, deze zijn te vinden via Stichting BOEG.
- *Kan het Chinese Inspraakorgaan niet meer betekenen in deze hele kwestie?*
Dat zou kunnen. Zij zouden bijvoorbeeld als intermediair kunnen fungeren. Echter, het Chinese Inspraakorgaan heeft al druk met veel andere zaken die voor de Chinese gemeenschap ook van belang zijn.

De Marokkaanse groep

Ervaring eenzaamheid

Eenzaamheid bestaat echt onder deze doelgroep. De ouderen hebben een goed beeld van wat eenzaamheid inhoudt.

Beeldvorming

Het beeld dat kinderen voor de ouders blijven zorgen, klopt niet meer met de huidige situatie. Vroeger was het inderdaad zo dat kinderen voor hun ouders bleven zorgen. De meeste ouders schamen zich ook voor het feit dat zij niet kunnen rekenen op hun eigen kinderen. De oorzaak voor deze verandering wordt gezocht in een verandering in levensstijl. Kinderen van tegenwoordig hebben een drukker bestaan; werk en de zorg voor het eigen gezin nemen veel tijd in beslag.

Kinderen geven prioriteit aan hun eigen leven en problemen, hun ouders komen duidelijk op een tweede plaats. Alleen in geval van ziekte zorgen de kinderen voor hun ouders. Ook is er duidelijk een verschil waarneembaar tussen de zorg en ondersteuning van zonen en van dochters. Dochters blijken in de praktijk behulpzamer te zijn dan zonen. Dochters vormen een belangrijke steun voor Marokkaanse ouders.

Netwerken

De netwerken zijn binnen de Marokkaanse doelgroep zeer beperkt. De sociale contacten worden beperkt tot het bezoeken van de kinderen en het moskeebezoek. De Marokkaanse ouderen zouden wel graag meer contacten willen zoeken, maar hebben daar de instrumenten niet voor. De belangrijkste barrière vormt de taal. De Marokkaanse ouderen beheersen vaak onvoldoende de Nederlandse taal om hun contacten/netwerk uit te breiden. Een aantal ouderen heeft ooit wel de Nederlandse taal voldoende beheerst, maar zijn sinds hun pensioen de beheersing van de taal verloren. Hieruit blijkt ook het belang van het hebben van een baan. Het voorziet migranten van een netwerk en zorgt er onder andere voor dat zij 'gedwongen' worden om de Nederlandse taal te beheersen. Zodra zij dit deel van het netwerk verlaten, verkleint hun wereld. Andere Marokkaanse migranten stellen

dat in de jaren tachtig er nauwelijks aandacht was voor het goed beheersen van de Nederlandse taal. Het integratiebeleid was destijds nog niet gericht op het inburgeren zoals wij dat vandaag de dag kennen. Ook daar zien migranten een belangrijke oorzaak voor hun taalachterstand dat gevolgen heeft voor de omvang van hun sociale netwerk.

Voorzieningen

Een grote meerderheid van deze doelgroep weet niet waar zij terecht kan met haar vragen. Zij hebben onvoldoende overzicht over de bestaande voorzieningen en hun rechten. Desalniettemin constateren zij dat dit niet specifiek een probleem is van allochtone ouderen, maar evengoed geldt voor autochtone ouderen.

Ruimtevoorzieningen

Er zijn geen ideale plekken aanwezig waar ouderen vrijuit met elkaar kunnen praten. Dit geldt in het bijzonder voor Marokkaanse vrouwen. Er wordt dan ook geconstateerd dat mannen meer ruimte voor contact hebben dan vrouwen. Mannen hebben onder meer door hun moskeebezoek contact met andere mannen terwijl de vrouwen vaak alleen thuis zitten. In de Utrechtse wijk Kanaleneiland is er een speciale dagopvang voor migrantenvrouwen. Dit initiatief is zeer succesvol en in de praktijk blijkt dat veel vrouwen gebruik willen maken van deze voorziening om zodoende met andere vrouwen in contact te komen. De ouderen zouden dan ook graag zien dat dit initiatief zich uitbreidt naar andere wijken.

Verzorgingstehuis

De Marokkaanse ouderen zouden graag binnen een verzorgingstehuis een eigen woonunit willen hebben waarbij rekening wordt gehouden met de eigen cultuur (bijvoorbeeld halal maaltijden). Voor de ouderen is het ook belangrijk dat zij hun eigen taal kunnen blijven spreken, zodat ook in een verzorgingstehuis als gevolg van hun taalachterstand niet vereenzamen.

In onder andere Den Haag en Rotterdam bestaan er zogenaamde multiculturele/multifunctionele zorginstellingen waarbij rekening wordt gehouden met de wensen van migranten. In een dergelijke instelling zijn verschillende voorzieningen voor ouderen opgenomen. Een aantal ouderen in Hoograven zou graag een dergelijke multifunctionele instelling ook in Utrecht zien.

Vraag naar aanleiding van het verhaal van de Marokkaanse groep

- *Hoe kijken de Marokkaanse ouderen zelf aan tegen de taalbarrière? Willen zij dit oplossen?*
Zij willen dit wel, maar tegelijkertijd moet je je afvragen of het op deze leeftijd nog zin heeft om mensen een taal cursus te laten volgen. Het belangrijkste is dat er wordt gekeken naar ruimte voor contact, naar ondersteuning voor deze doelgroep.

De Surinaamse groep

Netwerk

De aanwezige Surinaamse ouderen hebben door hun betrokkenheid bij de oudereninitiatieven van onder andere Stichting ASHA al bestaande netwerken en deze nemen zij mee naar hun toekomstige levensfase. Hierdoor hebben deze ouderen naast hun informele banden (familie, vrienden) ook formele banden (St. BOEG, gemeente) opgebouwd. De Surinaamse groep constateert twee belangrijke knelpunten, te weten:

- Er is te weinig tijd/ er zijn te weinig vrijwilligers om iets met de hulpvraag te doen;
- Bij veel ouderen is er een gevoel van schaamte om de hulpvraag te stellen.

De groep heeft ook een aantal oplossingen aangedragen voor de geconstateerde knelpunten:

- Ga op zoek gaan naar herkenbare personen die een brug kunnen slaan tussen het sociale netwerk (voorzieningen) en ouderen;
- Verklein de afstand: ga bij ouderen op bezoek, bouw een vertrouwensband op met ouderen, zodat het schaamtegevoel verkleint.

Woonsituatie & geluk

De groep heeft met name gekeken naar de toekomstige woonsituatie (verzorgingstehuizen). Een deel van de aanwezige ouderen hebben in het kader van projecten van ASHA en Moria verzorgingstehuizen bezocht en zijn tot de conclusie gekomen dat de huidige woonvoorzieningen veelal te krap zijn.

Er is onvoldoende ruimte voor bijvoorbeeld het beleven en het blijven intensiveren van familiebanden. De beleving van dergelijke banden en/of andere culturele ervaringen hangen nauw samen met de mate van geluk. De doelgroep realiseert zich uiteraard dat het creëren van ruimere woonvoorzieningen geld kost. Om toch aan de wens en behoefte van meer ruimtevoorzieningen te voldoen, is het van belang om ervoor te zorgen dat in de plannen van nieuwbouwvoorzieningen deze behoeften worden opgenomen.

Eenzaamheid

Volgens de Surinaamse groep is eenzaamheid:

- Het niet hebben van contacten met familie of instanties;
- Daardoor kwijn je weg in de eigen omgeving;
- En raak je geïsoleerd met alle psychische en lichamelijke klachten van dien.

Eenzaamheid hangt volgens de Surinaamse groep ook nauw samen met:

- de mate van mobiliteit: niet alle ouderen zijn vanwege mobiele beperkingen in de gelegenheid om buiten hun eigen directe netwerk (eigen familie) andere contacten aan te gaan;
- het feit dat een aantal ouderen zelf weigeren om hulp te zoeken;
- de rol/invloed van kinderen: ook kinderen bepalen soms voor hun ouders dat zij geen hulp nodig hebben/geen gebruik hoeven te maken van voorzieningen.

Voor het herkennen van eenzaamheid zijn sleutelfiguren van groot belang. Vanuit hun ervaring en hun brede netwerk hebben zij oog voor het herkennen van eenzaamheid en kunnen zij mede vanuit

hun netwerk bruggen slaan. Echter, dit zijn slechts enkele individuen. Er zouden meer sleutelfiguren (vrijwilligers) moeten komen, die tekenen van eenzaamheid kunnen herkennen. Doordat deze nu schaars zijn, komt er veel druk te liggen op de bestaande sleutelfiguren. De Surinaamse groep pleit er dan ook voor dat mensen al op jonge leeftijd worden gestimuleerd voor het verrichten van vrijwilligerswerk en/of voor het beoefenen van bepaalde beroepen in bijvoorbeeld de welzijnssector. Kortom, er moet meer balans komen tussen het aantal vrijwilligers en professionals die oog hebben voor eenzaamheid onder migranten.

Het belang van taal

De Surinaamse groep constateert tot slot dat gevoel hebben voor de taal een belangrijke factor is in het verlenen van hulp aan migranten. Van belang is dat hulpverleners begrip hebben voor het taalgevoel. Surinamers kunnen bijvoorbeeld geneigd zijn om op een gebiedende wijs te praten.

Wanneer hulpverleners niet weten dat dit onderdeel is van de Surinaamse cultuur, kan dit voor conflicten of spanningen zorgen tussen ouderen en hulpverleners.

De Spaanse groep

Remigratie naar Spanje

Spaanse ouderen wachten tot hun pensioen om terug te keren naar Spanje. Als belangrijkste reden wordt genoemd het feit dat wanneer zij voor hun 65e terugkeren zij 2% van hun AOW verliezen. Dit houdt dus een inkomensverlaging in. Ook verkiezen veel ouderen om vanwege hun kinderen en kleinkinderen in Nederland te blijven, zelfs wanneer zij heel graag naar Spanje terug zouden willen keren. Dit zorgt soms ook voor conflicten binnen een relatie: de een wil wel terug naar Spanje en de ander vanwege (klein)kinderen niet.

Taal

De taalbarrière staat het contact tussen sommige ouderen en Nederlanders of andere groepen in de weg. De Spanjaarden ervaren ook het gemis van een ouderenadviseur of maatschappelijk werker in de eigen taal. Deze zijn vaak wel aanwezig voor grote minderheidsgroepen zoals voor bijvoorbeeld de Marokkanen.

Voorzieningen

De Spaanse ouderen missen een ontmoetingsplek die aan een aantal randvoorwaarden voldoet. De Spaanse vereniging Chun Pa is onlangs verhuisd naar de Atraliëlaan (complex Stichting BOEG). Deze plek ligt erg afgelegen en hoewel de ruimten functioneel zijn, ontbreekt het aan een warme aankleding. Door het gebrek aan goede ontmoetingsplekken verliezen Spaanse ouderen ook contact met elkaar en hebben zij geen zicht op het vereenzamen van ouderen.

Ouderen met een beperking ondervinden de geringe toegankelijkheid van gebouwen. Zij zijn meer aangewezen op hun familie en weten vaak niet dat zij gebruik kunnen maken van een Wmo voorziening.

Beeldvorming / Beleid

Ondanks het gegeven dat Spanje een lidstaat is van de EU komen veel alledaagse problemen overeen met die van bijvoorbeeld Marokkanen en Turken. Ook de Spaanse ouderen beheersen de Nederlandse taal vaak onvoldoende, hebben weinig kennis van voorzieningen, kampen met een laag inkomensniveau en hebben een relatief slechte gezondheid. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de Turken en Marokkanen missen de Spaanse ouderen specifieke aandacht voor de Spaanse doelgroep. Zij worden in de beleidsvorming vaak niet als ‘probleem’ groep gezien. Dit vinden zij onterecht gezien het feit dat de Spanjaarden toch een relatief grote groep vormen in Nederland en dus evengoed met problemen en belemmeringen te kampen hebben.

Reacties naar aanleiding van het verhaal van de Spaanse groep

- Er zouden vanuit de Wmo-voorzieningen meer loketten moeten komen met mensen die zich kunnen inleven in de situatie van (migranten)ouderen. Het gaat immers om informatievoorziening, hulpvoorziening op maat en dat kan alleen bereikt worden wanneer vraag en aanbod goed op elkaar aansluiten.
- Een belangrijke belemmering voor alle ouderen in Nederland is dat zij voor alles moeten betalen terwijl hun inkomen achteruit gaat. Ouderen willen vaak wel meedoen, participeren, maar dit betekent wel dat de activiteiten betaalbaar moeten blijven.

6 *COSBO Utrecht*

Het Centraal Orgaan van de Samenwerkende Bonden van Ouderen voor de Stad Utrecht bestaat sinds 2 juni 1975. Doelstelling van het COSBO is de behartiging van de belangen van ouderen, ook migrantenouderen, op alle levensgebieden waar zij als groep in de stad Utrecht mee te maken krijgen.

Daarbij zoekt het COSBO de samenwerking met andere relevante organisaties en adviseert het gevraagd en ongevraagd de gemeente en maatschappelijke instellingen. Op grond van de diverse aandachtsgebieden waar belangen van ouderen nadrukkelijk aan de orde komen, heeft het bestuur van het COSBO een aantal werkgroepen ingesteld. Deze worden bemenst door vrijwilligers die kennis hebben van of zich willen verdiepen in het betrokken aandachtsgebied.

Om goed inzicht te krijgen in de behoeften en wensen van ouderen wordt er door COSBO veel aan netwerken gedaan en bezoekt zijn onder andere bijeenkomsten zoals vandaag. Ook zij constateren op basis van onderzoeken dat de toegankelijkheid van voorzieningen vaak nog onvoldoende is voor migrantenouderen. Onlangs is er een nationaal programma ouderenzorg opgezet. Vanuit dit programma heeft ieder academisch ziekenhuis in Nederland een netwerk om zich heen gevormd.

In Utrecht is dat het Netwerk Utrechtse Zorg voor Ouderen (NUZO). Binnen dit netwerk is er een groep, die zich momenteel bezint op een plek voor migrantenouderen. Hierbij gaat het om ouderen die in complexe medische situaties zitten. De groep buigt zich over de vraag hoe het gat gedicht kan worden tussen de allochtone zorgconsulenten en de sleutelfiguren uit de migrantennetwerken. Uit

de ervaringen van vandaag blijkt wederom dat sleutelfiguren overbelast zijn en dat er een betere balans moet komen tussen zorgconsulenten en vrijwilligers. Om dit te veranderen, wordt momenteel gewerkt aan een projectvoorstel waarin nagedacht wordt over een mogelijke aanpak. Hierin gaat het dus in het bijzonder om het slaan van bruggen tussen ouderen en zorgvoorzieningen. Daarnaast is er vanuit de gemeente Utrecht een plan van aanpak dat zich richt op het sociaal isolement van ouderen. Het idee is onder meer om in de stad Utrecht een begeleidingsgroep op te zetten, die zich bezig houdt met het behartigen van belangen van ouderen in relatie tot sociaal isolement. COSBO heeft al aangegeven zitting te willen nemen in deze begeleidingsgroep en is nu nog op zoek naar migranten die ook zitting willen nemen in deze begeleidingsgroep. Wellicht dat er vanuit de aanwezigen van deze bijeenkomst, vanuit hun netwerk, geschikte personen kunnen worden aangedragen.

7 *Conclusies en afsluiting*

Ter afsluiting benoemt Ronald Kalka de belangrijkste conclusies van deze bijeenkomst:

- De hulp- en zorgvoorzieningen moeten beter aansluiten op de behoefte van de doelgroep, migrantenouderen. Zorg ook voor een betere toegankelijkheid van voorzieningen;
- Kinderen/jongeren moeten gestimuleerd worden om zich te verdiepen in zorg- en welzijnssectoren om zodoende de druk op de sleutelfiguren te verkleinen;
- Er moet meer ontmoetingsruimten komen voor ouderen die aansluiten op hun behoeften en die bovenal goed bereikbaar zijn;
- Laat als ouderen, als doelgroep je stem horen. Kom ook met eigen initiatieven, zorg ervoor dat eigen behoeften en wensen worden gehoord.

Colofon

Opdrachtgever	Coalitie Erbij
Financier	Fonds Sluyterman van Loo
Auteurs	Drs. M.J. de Gruijter Drs. L.M. Verwijs
Omslag	Grafitall, Valkenswaard
Foto omslag	Robert de Hartogh in opdracht van het NOOM (Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten), 2009
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T 030-2300799 F 030-2300683 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De publicatie

De publicatie kan gedownload en/of besteld worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-30-5830-855-9

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2010

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction is allowed, on condition that the source is mentioned.